

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

BORÇLANMANIN BİREYİN GÜNDELİK HAYATINA ETKİSİ

Pınar ATALAY SOYGÖK

116697007

Doç. Dr. Ömer TURAN

İSTANBUL

2019

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

BORÇLANMANIN BİREYİN GÜNDELİK HAYATINA ETKİSİ

Pınar ATALAY SOYGÖK

116697007

Doç. Dr. Ömer TURAN

İSTANBUL

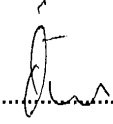
2019

BORÇLULUĞUN BİREYİN GÜNDELİK HAYATINA ETKİSİ
THE EFFECT OF INDEBTEDNESS ON THE INDIVIDUAL'S DAILY LIFE

Pınar ATALAY SOYGÖK

116697007

Tez Danışmanı : Doç Dr. Ömer TURAN

(imza)

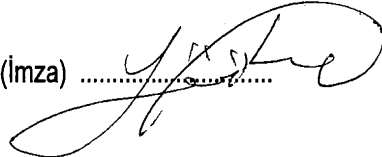
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ..... Üniversitesi

Jüri Üyeleri Dr. Ört. Üyesi Azer KILIÇ

(imza)

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ..... Üniversitesi

Juri Üyesi: Dr. Ört. Üyesi Güven Gürkan ÖZTAN

(imza)

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ..... Üniversitesi

Tezin Onaylandığı Tarih : 17.06.13

Toplam Sayfa Sayısı: 118

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Borçluluk
- 2) Neoliberalizm
- 3) Finansallaşma
- 4) Yönetimsellik
- 5) Biyopolitika

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Indebtedness
- 2) Neoliberalism
- 3) Financialization
- 4) Governmentality
- 5) Biopolitics

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	ii
ŞEKİL LİSTESİ.....	iii
TABLO LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
1.2 Giriş.....	1
1.3 Çalışmanın Yöntemi ve Önemi.....	6
1.4 Araştırma Evreni, Örneklem ve Sınırlılıklar.....	7
BİRİNCİ BÖLÜM: NEOLİBERALİZM, FİNANSALLAŞMA VE BORÇLULUK	9
2.1 Giriş.....	9
2.2 Neoliberal kapitalizmi anlamak.....	9
2.2.1 Sınıf odaklı yaklaşım.....	12
2.2.2 Foucault, Neoliberalizm ve Yönetimsellik.....	16
2.3 Finansallaşma ve Borçluluk.....	20
2.3.1 Gayrimenkulleştirme.....	23
2.4 Borcun neoliberal yönetimsellik stratejisi olarak işleyişi.....	24
2.5 Sonuç.....	28
İKİNCİ BÖLÜM	29
NEOLİBERALİZMİN SONUÇLARI: 1980 DARBESİ SONRASI TÜRKİYE VE AKP SONRASI TÜRKİYE	29
3.1 Giriş.....	29
3.1.2 2001 Ekonomik Krizi Sonrası.....	34
3.2 AKP'nin sahneye çıkışı.....	35
3.3 Türkiye'de Borçluluk.....	39
3.4 2008 ve Sonrası Sosyoekonomik Gelişmeler.....	47
3.5 Sonuç.....	50
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	51
ARAŞTIRMA BULGULARI VE ANALİZİ	51
4.1 Giriş.....	51

4.2 Katılımcılara Dair Demografik Bilgiler	52
4.3 Araştırma Soruları.....	56
SONUÇ.....	94
Kaynakça	101
EKLER.....	106

KISALTMALAR LİSTESİ

- TÜİK** Türkiye İstatistik Kurumu
- BDDK** Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
- NATO** Kuzey Atlantik antlaşması Örgütü
- IMF** Uluslararası Para Fonu
- WB** Dünya Bankası
- WTO** Dünya Ticaret Örgütü
- KİT** Kamu İktisadi Teşebbüsleri
- TCMB** Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
- FED** Merkez Bankaları Sistemi
- TMSF** Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1 Medeni Durum 54

Şekil 1.2 Eğitim Düzeyi 55

Şekil 1.3 Gelir Düzeyi 55

Şekil 1.4 Oturulan Konut Sahipliği 56

Şekil 1.5 Kredi Türü 56

Şekil 1.6 Borç Miktarı 57

Şekil 1.7 Krediyi Ödemek İçin Plan Yapmak 60

Şekil 1.8 Banka Kredileri ve Kredi Kartları Olmadan Yaşam Tarzı Sürdürmek 61

Şekil 1.9 Borç Öderken Feragat Edilen Masraflar 62

Şekil 1.10 Borçlandıktan Sonra Tüketim Alışkanlıkları ve Sosyal Etkinliklerdeki Değişim 63

Şekil 1.11 Dışarı Çıkma Sıklığı 64

Şekil 1.12 Geleceği Borca Göre Şekillendirmek 65

Şekil 1.13 Sosyal Çevre İlişkilerindeki Değişim 66

Şekil 1.14 Borcun Bireyin Hafızasındaki Yeri 70

Şekil 1.15 Çevrede borçlu kişi varlığı 75

Şekil 1.16 Borçluluğun yalnızlığa olan etkisi 76

Şekil 1.17 Ekonomik Kriz Beklentisi 79

Şekil 1.18 Ekonomi ve Siyaset İlişkisi 79

Şekil 1.19 Devlet Ekonomisi 81

Şekil 1.20 Siyasi İktidar ile İlgili Düşünceler 84

Şekil 1.21 Borçlanma ve Siyaset 86

Şekil 1.22 Borcun Sosyal Medya Paylaşımına Etkisi 87

Şekil 1.23 Borçluluğun Siyasi Tercihe Etkisi 88

Şekil 1.24 Borç Ödemenin Ahlaki Yönü 93

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1 Toplam Banka Borçları Arasından Bireysel Borçların Oranı, 2000-2011
42

Tablo 1.2 2009 ve 2018 Yılları Arasında Borcunu Ödeyemediği için Yasal
Takibe Alınmış Kişi Sayısı 43

Tablo 1.3 Tüketici Kredisi Kullananların Gelir Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı
44

Tablo 1.4 2012-2017 Yılları Arasında Tüketici Kredisi Kullanan Kişi Sayısı 45

Tablo 1.5 Kredi Türü ve Dışarı Çıkma Sıklığı 63

Tablo 1.6 Sosyal Hayat Değişimi ve Yalnızlık 66

Tablo 1.7 Borcun Gündelik Hayattaki Etkisi 66

Tablo 1.8 Borcun Bireyin Duygu Dünyasına Etkisi 69

Tablo 1.9 Borcu Ödeyememek 71

Tablo 1.10 Türkiye'nin Ekonomik Durumu 75

Tablo 1.11 Ekonomik Kriz Beklentisi ve Siyasi Hayat 78

Tablo 1.12 Siyasi Ortam ile İlgili Düşünceler 80

Tablo 1.13 Ekonomik Kriz Beklentisi ve Siyasi Tercih 83

Tablo 1.14 Borçsuzluk ve Hayat 87

Tablo 1.15 Borçsuzluk Ne İfade Ediyor? 89

ÖZET

Bu çalışmada borçluluğun bireyin gündelik hayatında yaratmış olduğu etkiler tartışılmaktadır. Borçluluğun neoliberal dönemde bir yönetimsellik rejimi olarak işlediğinden hareketle bireyin hayatındaki biyopolitik kontrolü araştırılmaktadır. Borçluluk her ne kadar toplumsal hayatın öteden beri bir parçası olsa da finansallaşma ekseninde şekillenen günümüzdeki ekonomisine kadar yaygın değildi. Borçluluk bir yandan birey hayatını her yönden çevrelerken diğer yandan küresel bir olgu olması nedeniyle toplumu genelini kapsamaya başlamıştır. Bu nedenle borçluluğu ekonomik bir durum olmanın ötesinde iktidar, güç ilişkileri ve denetim gibi kavramlar çerçevesinde ele almak gereklidir. Türkiye’de hane halkı borçlanması hiç olmadığı kadar yüksek seviyelere ulaşırken gelirlerde yaşanan durgunluk borçlanmayı hayatı idame etmede en önemli yollardan biri haline getirmiştir. Çalışmada ilk kısımda borçlanmada yaşanan bu artışın arka planındaki gelişmelere kavramsal düzeyde değinilmiş, finansallaşma ve neoliberalleşme birlikte ele alınmıştır. Daha sonra Türkiye’nin neoliberalleşme süreci 1980’den itibaren günümüze kadar incelenmiştir. Zira borçlanmanın bugünkü haline gelmesi bu süreçlerden bağımsız düşünülemez. Bireyin gündelik hayatını yoğun şekilde sirayet etmiş olan borçluluk kavramının toplumsal sonuçları, bu mekanizmanın içerisinde taşıdığı iktidar ilişkileri gerçekleştirilen anket çalışması odağında incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: borçluluk, neoliberalizm, finansallaşma, yönetimsellik, biyopolitika.

ABSTRACT

This thesis studies the impact of indebtedness to daily life of individual. Indebtedness operates as a governmentality regime in the neoliberal period therefore the biopolitic control of indebtedness in the individual's life is being investigated. Although the indebtedness was an old concept, it was not as common as today. On the one hand it surrounds individual's life in every aspect on the other hand as a consequence of being a global phenomenon started to cover everyone. Therefore, it is necessary to consider indebtedness in terms of concepts such as power, power relations and control. While household indebtedness in Turkey reached higher levels than ever, stagnation in income has made indebtedness as an important source of income. In the first part of the study, the developments in the background of this increase in borrowing are discussed at conceptual level, concepts such as neoliberalism and financialization are discussed in the cause effect relationship. Afterwards, Turkey's neoliberalisation process is examined from the 1980's until today. The social consequences of the concept of indebtedness, which has intensely spread the daily life of the individual, and the power relations within this mechanism are examined on an individual basis.

Key words: indebtedness, neoliberalism, financialization, governmentality, biopolitics.

1.2 Giriş

Borç deneyiminin salt ekonomik bir durum olarak ele alınması sadece bu sosyal olgunun içinde taşıdığı güç ilişkilerinin göz ardı edilmesine yol açmaz aynı zamanda borçlanmanın politik ve sosyal yönlerini de incelemenin dışına iter. Neoliberalizm, bir yandan çıkar yönelimli ve rekabetçi bireylerden oluşan piyasanın ekonomik büyümeyi ilerletirken diğer yandan özgürlük ve güvenlik sağlayacağı inancını taşıyan politikacıların ideolojik yönelimini işaret eder. Borç ekonomik bir terim olarak gösterilerek devlet tarafından üretilen söylemler aracılığıyla iktidarın siyasi yönelimlerini kaçınılmaz ve doğal olarak ifade ederek borcun depolitize edilme sürecini yeniden üretmektedir. Bu nedenle borcun analizini yaparken sosyal ve ideolojik boyutlar göz ardı edilmemelidir. Soederberg, borcun ekonomik olarak temsil edilme ve ele alınma halinin aslında sosyal olarak üretildiğini bu nedenle borcun rolü ve yeniden üretiminin sorgulanmasının ve açıklanmasının gerektiğini belirtir (2013, s. 536). Bu ekonomik anlatı aynı zamanda borcun devamlılığını, çelişkilerini, değişik uluslarda ve küresel alanlar arasında değişen anlam ve formlarını görmemizi engeller.

Bu çalışmada borçluluk deneyimi kapitalizmin neoliberal döneminde bir 'yönetimsellik' rejimi olarak işlediğinden hareketle ele alınacaktır. Borç biyopolitik bir rejim olarak işlemektedir bu nedenle borç kavramını daha iyi anlamak için onu, siyasal ve toplumsal sonuçları belirleyen bir yönetimsellik biçimi olarak görmek zorunludur. Neoliberal politikaların temel özelliği kapitalizmin işleyiş kurallarında değişim örgütlemesinin yanında, yönetsel iktidarın uygulanış tarzını ve anlatıları kökten değiştirmeleridir. Neoliberal politikanın disipline edici özelliği; yönetime hukuksal, parasal, davranışsal kuralların uyanık bekçisi rolünü verir, piyasa durumu yaratma ve piyasa mantıklarına uyum sağlamış bireyler yaratma hedefini yönetime bırakır (Laval&Dardot, 2012). 'Yeni akılsallık' olarak neoliberalizmin stratejilerini

anlamak önemlidir, çünkü politik alanda değişimler üretmek ve iktisadi işleyiş kurallarının dönüşümünü sağlamak için, iktidar toplumsal ilişkileri denetlemek, yönlendirmek ve değiştirmek amacıyla söylemler ve pratikler üretir. İnsan davranışlarında değişimi de hedefleyen iktidar pratikleri bireyin kendini piyasa koşulları içinde rekabet halinde olan bir girişimci olarak değerlendirmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda öznellik de değişime uğratılmaktadır. Bireylerin eylemleri üzerindeki eylem' (actions on the actions of individuals) (Dardot & Laval, 2012) olarak açıklanan yönetimsellik, piyasa toplumlarında disiplin pratiklerinin yerleşmesinde öncü bir role sahiptir. Bireyin seçme özgürlüğüne sahip olduğu söyleminden yola çıkan piyasa, disiplin pratikleri aracılığıyla içinde bulunulan alanın yeniden yapılandırılmasını hedefler. Bireysel istek ve arzular iktidar aracılığı ile yönlendirilir. Her ne kadar eski bir olgu olsa da kapitalizmde borcun doğası ve rolü 1980'lerin başından itibaren neoliberal eğilimle birlikte değişmiştir (Soederberg, 2013).

Diğer yandan borç kolektif birliktelik üretilmesini de engeller çünkü bir yönetimsellik biçimi olarak görülmez tam tersi 'bireysel kader' olarak kabul edilir (Lazzarato, 2014).

Borcun neoliberal politikalar açısından önemini kavramak önemlidir çünkü Lazzarato'ya göre borç çağdaş ekonominin ekonomik ve öznel itici gücünü oluşturur (2011). Alacaklılar ve borçlular arasındaki hiyerarşik güç ilişkisinin oluşumu ve yayılması neoliberal stratejiler için üretilmiştir.

1970'li yılların sonu finans piyasalarının gelişimine tekabül eder, bu piyasalar Fordizm krizinin sonucu olarak görülen devlet borçlarının idaresi çerçevesinde oluşturulmuştur. Neoliberal kapitalizmi diğer sistemlerden ayıran özellik, bütün kamu malları ve hizmetlerinin özelleştirilip, her şeyin metalaştığı bir düzen kurmasıdır. Devletler kendi finans piyasalarını küresel piyasalara açarken, para politikalarında, refah devleti politikalarında ve vergi politikalarında borç birikimi yaratma yolunu izlemiştir.

Vergi özellikle kriz dönemlerinde iktidar dispositif olarak işler. Foucault dispositif kavramını şu şekilde açıklar: “bilgi türlerini destekleyen ve bilgi türlerince desteklenen iktidar ilişkileri stratejileri” (Foucault, 2000, s. 122) Foucault’a göre dispositif, “söylemler, kurumlar, yasalar, düzenleyici kararlar” gibi unsurlardan oluşur ve bu unsurlar arasında oluşturulabilecek ilişkiler ağıdır (Foucault, 2000, s. 119). Bu heterojen unsurlar arasında kurulabilecek bağın niteliğine önem verirken bu unsurların kendi aralarında konum ve işlev değişikliği olduğunu belirtir. Ayrıca dispositif içinde bulunduğu tarihsel anın acil ihtiyacına karşılık verme işlevi yürüten bir formasyon anlamına da gelir (Foucault, 2000, s. 120). Bu da onun stratejik olma özelliğini gösterir.

Buradan hareketle borcun kim tarafından ödeneceği ve paranın nerede toplanacağı konularında karar veren vergi mekanizmaları aslında politik araç olarak işlev görmektedir. Vergi toplumun tümüne mal edilir diğer bir deyişle kriz dönemlerinde yükü bütün toplumun üstlenmesi beklenir çünkü ulusal kurtuluş ancak bu sayede sağlanabilir. Finansal sermayenin yaratmış olduğu borcun kamuya mal edilmesi yoluyla sonu olmayan bir borç mekanizması devreye girer. İnsan yaşamının her alanında borçlu hale gelir ve bu borç sonsuzdur.

“Borç, hem tüm toplum üzerinde bir zapt etme, yağma ya da para sızdırma makinesi olarak hem makroekonomik idarenin ve yönergenin bir aracı hem de gelirlerin yeniden dağıtımı için bir düzenek olarak davranır” (Lazzarato, 2011). Diğer yandan öznelliklerin üretiminde ve yönlendirilmesinde başat bir rol oynar. Bu çalışmada neoliberal yönetimsellik biçimi olarak borcun, yeni bir öznellik biçimi (borçlu insan) oluşturarak bireyin gündelik hayatında bıraktığı izler araştırılacaktır. Diğer bir deyişle borçlu insan piyasa koşulları içerisinde bir girişimci olarak hareket eder, güven üzerine kurulu insani ilişkilerin yerini güvenlik ve biyopolitik kontrolle yer değiştirdiği piyasa ilişkileri alır. Kolektif olarak bir araya gelme olanakları ortadan kalkar ve kolektif direniş pratikleri geliştirmeleri olanaksız hale gelir.

Bu çalışmanın kapsamı neoliberal yönetimsellik biçimi olarak borcun birey yaşantısında yarattığı etkileri ortaya çıkarabilmektir. Bu nedenle neoliberalizmin

iktisadi tahlili üzerinde durulmayacaktır. Borcun bireyin kimliğini, kişiliğini, çevresiyle, kendisiyle, zamanla ve gelecekle kurduğu ilişki biçimini neoliberal yönetimsellik kavramı içerisinde irdelenecektir.

Borçlu olma hali bireyin gündelik hayat pratiklerine nasıl yansımaktadır? Borçla başa çıkma stratejileri geliştirirken bireylerin kolektif olarak karşı koyma pratikleri geliştirmeleri mümkün müdür? Bu çalışmanın temel araştırma konularını oluşturan bu sorular, alınan borcun türü, ekonomik gelir ve meslek farklılıklarına duyarlı olarak yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak neoliberal kapitalizm ile ilgili teorik bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. 1970'lerden sona dünya genelinde dönüşümler yaşanmış, refah devleti politikalarında hızlı bir düşüşle birlikte, özelleştirmelere hız verilerek, neoliberal ekonomiye geçiş süreci başlamıştır. Bu çalışmada neoliberal politikalar devlet politikalarında değişim öngörme amacı üzerinden ele alınmaktadır. Diğer bir deyişle refah devleti politikalarında gerileme yaşanırken yerini piyasa ekonomisine bırakmasının toplumsal alana yansımaları üzerinde durulmuştur. Neoliberalizm birey yaşantısını kuşatan bir akılsallık üreterek kapitalizmin yönetim tekniklerinin devamını sağlamaktadır. Yönetimsel iktidarın işleyişini düzenlerken, piyasa mantığını yaygınlaştırarak her türden insan davranışı üzerinde bir denetim mekanizması yaratmıştır. Bu yönetim tekniklerinden en önemlilerinden biri borçlanmadır çünkü borçlanma aynı zamanda küresel bir olgudur.

Harvey neoliberalizmi “kapitalist sınıfı ayağa kaldırma projesi” olarak tanımlamaktadır (2011). 70'li yıllara kadar etkili bir akım olmayan neoliberal düşünce bu dönemde yaşana birikim krizi sonucunda bir alternatif olarak söz edilmeye başlandı. 1979'da Margaret Thatcher refah devletinden “arz yanlı” birikimi destekleyen devlet oluşumlarına yöneldi. Kısa süre içerisinde bu politikalar bütün Amerika'ya ardından Avrupa'ya yayıldı (Harvey, 2004). Neoliberal uygulamaların temel hedefi özelleştirme ve piyasalaştırma olduğu için kamuya ait ortak müşterekler de “çevrelendi”. Bu sayede devlete ait varlıklar piyasalaştırılarak aşırı birikmiş olan sermayelerin yatırım yapmasına uygun ortam sağlanmaktadır.

Ayrıca bu sistem hem yurt içinde hem de yurt dışında sermayenin yatırım yapmasına olanak sağlamaktadır (Harvey, 2004, s. 131). Harvey'in "el koyarak birikim" adını verdiği bu süreç sonucunda az maliyetli ürünlerin piyasaya çıkarak fazlanın tüketilmesi için yeni pazarlar yaratırken, bu sermaye fazlasının değerinin korunması için maliyet ekonomik olarak korunaksız bölgelerin üzerine bindirilmektedir (2004, s. 153).

ABD'nin finans piyasalarını denetim altına alabilmesi ve sermaye piyasalarını uluslararası piyasalara dâhil edebilmek için IMF gibi kuruluşlar ile gerektiğinde baskı yoluyla neoliberalizme bağlı kalınması ve baskı uygulanan ülkelerdeki emek güçlerini denetim altına alması gerekmektedir (Harvey, 2004, s. 54).

İkinci bölümde Türkiye özelinde yaşanan dönüşümler 1980 darbesinden itibaren ele alınmaktadır. Siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimler neden sonuç ilişkisi bağlamında analiz edilmeye çalışılarak, Türkiye'deki finansallaşmanın seyri anlatılmaktadır. Bu bölüm üç aşamadan oluşmaktadır: 1980-2001 arası ekonomi politikaları ve bunun sonucunda oluşan siyasi gelişmeler, 2001 krizi ve beraberinde getirdiği sosyoekonomik değişimler ve son olarak AKP iktidarı ile birlikte hız kazanan neoliberal ekonomik politikalar incelenmiştir. Değinilen üç aşama çerçevesinde borçlanma oranlarına dair rakamsal veriler ışığında bir tablo çizilmiştir.

Üçüncü bölümü çalışmanın teorik kısmının uygulama alanıyla birleşimini içeren veri analizi oluşturmaktadır. Yapılan anket çalışmasının bulgularına soru bazında yer verilerek, rakamsal veriler grafikleştirilmiş, makro düzeyde yapılan neoliberalizme dair çerçeveden faydalanılırken, mezo düzeyde ele alınan Türkiye'nin sosyoekonomik değişimleri ve sonucunda oluşan günümüz borçluluk tablosu arasında ilişki kurulmuştur. Çalışmanın temelini oluşturan mikro düzeyde bireyin öznelliği ve borçluluk ile şekillenmesi, yönetimsellik bağlamında analiz edilmiştir. Elde edilen bulguların genel bir analizi yapılarak çalışmanın sorunsalına dair sahadan elde edilen bilgiler genel bir teorik çerçeve oturtulmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise çalışmanın temelini oluşturan araştırma bulguları ikinci ve üçüncü bölümde sunulan kavramlar ışığında analiz edilerek, çıkarımlar yapılmıştır. Nicel araştırma metodu kapsamında uygulanmış olan anket çalışmasındaki soruların veri analiz kısmındaki yorumlarından hareketle genel bir çerçeve sunulmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken olgular arasında neden sonuç ilişkisi kurulmuş ve güncel ekonomi ve siyasete dair sorularda içinde bulunulan toplumsal koşullar da analize dâhil edilmiştir.

1.3 Çalışmanın Yöntemi ve Önemi

Bu çalışma iki ana kavram üzerine oturtulmaktadır. Neoliberalizm ve yönetimsellik stratejisi olarak borç rejiminin birey öznelliğinde yaratmış olduğu değişimin analizi. Üç aşamadan oluşan çalışmada, öncelikle neoliberalizm ve yönetimsellik kavramları üzerine literatür taraması yapılarak konu ile ilgili arka plan hazırlanmıştır. Daha sonra makro düzeyde Türkiye'nin geçirmiş olduğu ekonomik ve siyasi dönüşümler ele alınmıştır. Son aşamada ise mikro düzeyde borçlu bireyin öznelliğinde yaşanan değişimin analizi için alan çalışması uygulanmış ve veriler sunulmuştur. İlk iki aşamada saha verilerinin analizi için gerekli teorik alt yapı sağlanmaya çalışılmış, Türkiye'de yaşanan finansallaşma sürecinin getirmiş olduğu dönüşümler paralelinde borçluluk kavramı ele alınmıştır. Türkiye'deki borçluluk sürecinin tarihsel gelişiminin izi sürülmüş diğer yandan borçluluk neoliberal yönetimsellik temelinde betimlenerek, saha verilerinin analizinde anahtar kavram olarak kullanılması sağlanmıştır.

Bu araştırmada veri sağlamak amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Anket tekniği örnekleme açısından daha geniş bir veri sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Anket¹ 13 tanesi açık uçlu, 20 tanesi çoktan seçmeli olmak üzere toplam 43 sorudan oluşmaktadır. Sorular üç aşamalı hazırlanmıştır; birinci aşamada borcun türü, miktarı vb. bilgiler sorulmuştur. İkinci aşamada borçlanmanın gündelik hayata olan etkisini analiz edebilmek için bireyin

¹ Anket soruları çalışmanın ekinde yer almaktadır.

gündelik hayatındaki değişimler sorulmuştur. Üçüncü aşamada ise Türkiye'nin güncel ekonomik ve siyasi durumuna dair bilgiler edinilmeye çalışılmış buradan hareketle borçluluk ve bireyin siyasi eğilimi arasında bağlantı araştırılmaya çalışılmıştır. Açık uçlu soruların analizinde katılımcıların cevaplarına yer verilmiştir ve cevabı yer verilen katılımcılar için takma ad kullanılmıştır.

Bu tez, borçluluğun farklı boyutlarını incelenmesi ve birey bazında bir analiz ortaya çıkarılması nedeniyle literatüre bir katkı sunmaktadır.

1.4 Araştırma Evreni, Örneklem ve Sınırlılıklar

Araştırmanın amacı borçluluğun mikro düzeyde etkisini incelemek olduğu için, çeşitli nedenlerden ötürü banka kredisi kullanarak borçlanmış kişiler hedeflenmiştir. Tüketici, ihtiyaç ve ev kredisi çeşitlerinden kullanmış bireyler örneklem kümesini oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde 'uygun örnekleme' yöntemi kullanılmıştır. Anketler çevrimiçi ortamda hazırlanmıştır ve mail yoluyla katılımcılara ulaştırılmıştır. Katılımcılara, öncelikle çeşitli sosyal medya platformlarından ulaşılmış ("Yüksek Lisans ve Doktora Dayanışma Platformu", "MemurlarNet", "Yüksek Lisans ve Doktora Yardımlaşma Platformu") ve ankete katılmaları sağlanmıştır.

Örneklem grubu, % 53'ü lisans, % 33'ü yüksek lisans ve üstü eğitim düzeyine sahip bireylerden oluşmaktadır yani eğitim düzeyi yüksek bir örneklem söz konusudur. Katılımcıların meslek dağılımı şu şekildedir; 24 öğretmen, 6 akademisyen, 5 kamu çalışanı, 6 öğrenci, 5 satış danışmanı, 3 emekli, 3 dijital pazarlama uzmanı, 5 mühendis, 2 turizm organizasyon, 3 grafiker, 3 temizlik personeli, 2 pazarlama uzmanı, 2 mimar, 2 sosyolog, 2 muhasebeci, 2 psikolog, 1 iç mimar, 1 reklam, 1 kasiyer, 1 hemşire, 1 sosyal medya uzmanı, 1 esnaf, 1 bankacı 1 şehir plancısı, 1 ithalatçı, 1 biyolog, 1 esnaf, 1 video editör, 1 iç mimar, 1 yazılımcı, 1 satın alma uzmanı, 1 ziraat teknikeri, 1 ev hanımı, 1 çocuk gelişimci 1

çevirmen, 1 insan kaynakları uzmanı, 1 sekreter, 1 iş analisti, 3 kişinin ise meslek kısmını boş bıraktığı görülmüştür.

Diğer yandan anketin internet ortamında paylaşılmasının bir sonucu olarak yalnızca internet erişimi olan kişilere ulaşılmıştır. Bu nedenle örneklem sınırlılığı söz konusudur. Dolayısıyla belirtilen demografik özelliklere sahip örneklem çerçevesinde ne gibi eğilimler söz konusu olduğu incelenmektedir. Örneklem oluşturma stratejisi ve ortaya çıkan örneklem yanlılığı nedeniyle örneklemin temsiliyet gücü sınırlı olup, örneklem bulgularını borç edinmiş tüm nüfusa genellemek mümkün görünmemektedir. Anket çalışması ile esas olarak keşfe yönelik bir araştırma amaçlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: NEOLİBERALİZM, FİNANSALLAŞMA VE BORÇLULUK

2.1 Giriş

Neoliberal politikalar ve finansallaşma, daha önce gündelik hayatımızda ciddi izler bırakmayan hane halkı borçlanmasını yaşantılarımıza trajik bir biçimde sokmuştur. Hane halkı borçlanması finansallaşmanın bir sonucu olarak hane halkı gelirinde önemli bir yer tutmaktadır. Bireysel borçlanmanın günümüzde aldığı boyutu anlayabilmek için öncelikle neoliberal dönüşüm ve beraberinde getirdiği devlet politikalarındaki değişimler analiz edilmelidir. Zira borçlanma kendi kendine ortaya çıkmış bir süreç değildir, devletler tarafından uygulanan stratejiler yoluyla geliştirilmiştir (Güngen & Akçay, 2015, s. 4).

Neoliberalizm ekonomik ve toplumsal alanda dönüşümlere neden olurken “yeni öznellik figürleri” meydana getirmiştir. Finansal mekanizmalar borçlandırılanları yaratmıştır (Dienst, 2015, s. 17).

2.2 Neoliberal kapitalizmi anlamak

Neoliberalizm, kapitalist ekonominin 1973 yılında yaşanan petrol krizine çözüm süreci olarak gelişti. Özellikle 1980’lerden sonra tarihin sonunun ilan edildiği, büyük anlatıların geçerliliğini yitirdiği iddiasıyla başa baş yürüyen neoliberal dönemde kar oranlarını artırmak için refah devleti politikalarından hızla ayrılarak sosyal haklar ve kamu alanlarının özelleştirilmesi yoluna gidildi. Tüm

bunlar kapitalist ekonomik yeniden yapılanma stratejilerini gündeme getirmiştir. Fordizmden, Post-fordizme geçiş her şeyden önce finansal rantın ve verginin hegemonyasını sağlamaya dönük bir strateji geliştirmeyi amaçlamıştır. Bunu para ve verginin Keynesçi işlevlerini dönüştürerek, refah devletinin vaat ettiği hizmetleri özelleştirerek ‘yeni bir mülkiyet’ hakkı dayatır. Para bir iktidar aracı olan vergiden ayrı düşünülemez çünkü paranın dolaşımı ancak vergi yoluyla gerçekleşir. Her ne kadar Keynesçi dönemde paranın dolaşımı vergi yoluyla daha eşitlikçi olarak dağıtılmaya çalışılsa da neoliberal dönemde yeniden dağıtım mekanizmaları daha adaletsiz bir biçim alır.

Bu bölümde ve çalışmanın genelinde neoliberalizm ekonomik tahlilinden ziyade devlet politikalarını dönüştürme aracı olarak işlev sağlayan araçları üzerinden ele alınmaktadır. Devletin artık eski olarak tanımlanan işlevlerinde değişimler meydana gelirken (sağlık, eğitim ve barınma gibi alanlarda özelleştirmeler) piyasa mantığı toplumsal alana da nüfuz eder. Diğer bir deyişle neoliberalizm salt ekonomik bir kavramı işaret etmez, hayatın her alanını değiştiren bir ‘akılsallık’ olarak işlemektedir. Çünkü iktidarın yönetsel işlevlerini, politikalarını ve davranışlarını düzenlemektedir. Piyasa mübadelesini hayatın her alanına yayarak aynı zamanda her türlü insan eylemi üzerinde de denetim sağlama olanağı elde eder.

Devlet müdahalesinin en aza indirgenmiş biçimi olarak yorumlansa da iktidarın yönetsel pratiklerini yeniden düzenleme, piyasa kurallarını yürütme, hukuksal ve bürokratik düzenlemeleri bu işleyişe göre şekillendirme gücüne sahiptir. Buna paralel olarak bu işleyiş tarzını toplumsal alana yayma ve bu alanı şekillendirmede de iktidara önemli rol verir. Özel mülkiyetin önemine yapılan vurgu ve piyasa sisteminin işleyişinin düzgün bir şekilde sağlanması devlet tarafından düzenlenen kurumsal çerçeve ile sağlanır. Bireysel özgürlük kavramı üzerinde ayrıca durulmaktadır çünkü bu kavram hem söylem hem de politik düzeyde neoliberalizm fikrinin küresel olarak yayılmasının anahtarını vermektedir.

Neoliberal düşüncenin kurucuları politik idealler olan insan haysiyeti ve bireysel hürriyeti temel aldılar “medeniyetin merkezi değeri” olarak kabul ettiler (Harvey,

2011). Neoliberalizmin kendisi belirli bir siyasi pozisyonu işaret etmez tam tersi çeşitli politik temsillere uyum sağlayabilir çünkü esas amaç piyasa mantığını sosyal alana yaymak ve piyasanın devamlılığını sağlamaktır. Dolayısıyla neoliberalizm söylemsel olarak özgürlük kavramını kullansa da burada esas tanımlanan özgürlük piyasanın işleyişinin güvence altına alınması için yapılacak olan düzenlemeler kastedilir. Lazzarato'ya (2015, s. 80) göre neoliberal yönetim “otoriter yönetim tekniklerini merkezileştirir ve çoğaltır”.

Neoliberalizm piyasa mantığını devleti ve ekonomik olamayan diğer alanları da yeniden düzenleyerek ayrıca piyasanın işleyişini güvence altına alarak sosyal alanı kontrol etmeye çalışır. Diğer bir deyişle sosyal alanı ekonomik alana dâhil ederek ‘de-politize’ eder. Neoliberal mantık ekonomiyi ekonomik öznelere tahmin edilebilir ve rastlantısal olmayan davranışlarında mikro düzeyde kurulmuş olan, durağan ve insanüstü yasalarla işleyen sosyal bir sektör gibi temsil eder (Madra & Adaman, 2013, s. 712).

İnsan davranışlarını tümünü piyasa odaklı olarak yeniden organize etmek ve sosyal alan ile ekonomik alanı iç içe geçirmek yönetime hem mikro hem de makro düzeyde hayatın her alanına müdahale etme şansını verir. Neoliberalizmi anlamak önemlidir çünkü bu bölümde ve genel olarak tezin bütününde özellikle 2007 krizinden itibaren hane halkının yaşamında önemi artan borçlanmanın hangi tarihsel kırılmalar veya dönüşümler sonucunda hayatımıza girdiğinin izlerini bize verir.

Neoliberalizm, özel mülkiyeti ve gelir dağılımındaki eşitsizliği devam ettirirken, toplumsal çelişkilerden ve sosyal güvenlikten uzaklaşmanın bir yolunu bulur. Bu sayede çelişkilerini gizleyen kapitalizm semboller, terimler ve mantık aracılığı ile toplumsal yaşama doğru genişletmektedir. Kapitalist ve işçi arasındaki çelişki artık yeni bir öznellik türü üretilerek gizlenmektedir.

Neoliberal teoriye dair literatürdeki yaklaşımlar iki kısma ayrılmıştır; birinci yaklaşıma göre neoliberalleşme özelleştirme, finansal özgürlük gibi bir dizi piyasalaştırma politikasını içermektedir. İkinci yaklaşıma göre neoliberalizm

kapitalist sınıfın gücünü sağlamlaştırma projesidir (Harvey, 2011). Borçluluğu iktisadi boyutunu aşarak anlayabilmek yarattığı toplumsal sonuçları değerlendirebilmek, hangi gelişmeler sonucunda birey yaşantısında yer tutmaya başladığını anlamayı koşullar. Borçluluğun toplumsal olarak devlet açısından yerine getirdiği işlevleri deşifre etmek salt ekonomik yaklaşımdan hareketle yapılamaz. Diğer yandan neoliberalizmin, liberalizmin asli gerilimini² çözmek için ortaya çıktığını belirten Foucault, yönetsel iktidarın genişlemesine yol açtığını belirtmektedir.

2.2.1 Sınıf odaklı yaklaşım

Bu yaklaşıma göre neoliberalizm emek güçlerine ve tüm diğer karşı güçlere karşı kapitalist sınıf iktidarını ayağa kaldırma, sağlamlaştırma ve merkezileştirme amaçlı bir projedir (Harvey, 2011). Neoliberalizm, kapitalist sınıfın kendi gelirini ve gücünü eski haline getirmek için sarf edilen büyük bir çabadır (Dumenil & Levy, 2011). Sınıf kavramı statik olarak belirli grupları kapsamaz kapitalist sınıfın gücünü yeniden kazanması demek aynı grupları güçlendirmek anlamına gelmez. Zira neoliberalizm ‘girişimciler’ ve ‘yeni zenginler’ olarak da adlandırılan yeni bir grup ortaya çıkardı. ABD’de büyük şirket CEO’larının ve girişimcilerin artan gücü üst sınıfın ekonomik odağını büyük ölçüde değiştirdi (Harvey, 2011). Amaç kapitalizmi yeniden örgütleyerek sermaye birikimini için gerekli olan şartları sağlamaktır. 1970’li yılların sonuna kadar devlet politikalarında düzenleyici role sahip olacak kadar desteklenmeyen neoliberalizm, 1979 yılına gelindiğinde kamu politikasını düzenleyen yeni bir yönetim şekli olarak ABD ve Britanya’da etkili olmaya başladı (Harvey, 2011). Çünkü 1970’lerin sonlarından itibaren kar oranlarında azalmalar yaşandı, sermaye sahipleri kar oranlarını eski haline getirmek

² Foucault’a göre liberalizm davranış özgürlüğüne ihtiyaç duymaktadır fakat bu özgürlük sürekli olarak oluşturulması gereken bir şeydir dolayısıyla özgürlüğü her an inşa üretmeyi amaçlamaktadır. Fakat bu üretim çok farklı sorunları meydana getirir. Bireysel çıkarların kolektif çıkarlara karşı hangi noktaya kadar tehlike oluşturmayacağı sorununu çözmek zorunda kalmaktadır. Foucault bunu güvenlik sorunu olarak adlandırmaktadır ve bu sorunun yani özgürlük ve güvenlik meselesinin liberalizmin içerisinde meydana geldiğini belirtmektedir. (Foucault, Biyopolitikanın Doğuşu College de France Dersleri 1978-1979, 2015)

ve piyasa serbestliğini sağlamak için devletin her türlü müdahalesine karşı çıkmanın artık kaçınılmaz olduğunu savundular. Refah devletinin sağladığı sağlık, eğitim ve barınma gibi hizmetler özelleştirildi ve arttırılan vergiler yoluyla finansallaştırıldı (Harvey, 1996, s. 165).

Kar oranlarında artış sağlanması çalışan kesimlerin gelirlerinde azalma anlamına gelmektedir, üretim maliyetlerinin azalması için teknolojik üretim şekillerine yatırım yapılmaya başlandı. Büyük teknoloji projeleri ve bu alana yapılan büyük finansal sermaye çalışan kesimlerin üretimle birlikte artması gereken gelirlerinden kesintiler ile yapılmaya başlandı. Yalnız belirli bir sınıf için öngörülen bir ayrıcalık olarak tanımlanan neoliberalizmin neden geniş kitleler tarafından kabul edildiği konusu tezin esas meselesi olan borçluluk konusu ile yakından ilgilidir.

Neoliberalizmde teori ve pratikte farklılaşmalar olmaktadır bunun tek bir nedeni yoktur zira neoliberalleşme her yerde farklı evrimsel dinamikler sergilemektedir. Kapitalist sınıfın iktidarını yeniden elde etme güdüsü neoliberal teorinin uygulamasını iki alan üzerinden çarpıtmaktadır: Birincisi kapitalist girişimler için iyi bir iş ya da yatırım iklimi yaratma ihtiyacı, ikincisi finansal sistemin bütünlüğünü ve finans kurumlarının ödeme gücünü halk refahına ve çevre kalitesine tercih edilmesi.

1982'de IMF ve Dünya Bankasına borç yardımı müzakeresinde tam yetki verildi bu dünyadaki ana finansal kurumları temerrüd tehdidinden kurtarması anlamına gelmekteydi. Yani ülkesi dışından borç alan girişimcinin devletinin o borcu ödeyecek döviz rezervine sahip olması gerekmektedir. Devlet borç verenleri büyük ölçüde korumaktadır borcu alanlar toplumsal maliyeti ne olursa olsun borcu kapatmak zorundadır, borçlu devlet neoliberal kurumsal reformlara mecbur bırakılmaktadır (Harvey, 2011, s. 82). Neoliberal reformlar her ülkede aynı seyirde ilerlemese de yarattığı sonuçlar açısından benzerlik göstermektedir. Yönetimden (kendi başına devlet iktidarı) yönetişime (devleti ve sivil toplumun kilit unsurlarını içeren daha geniş bir yapılanmaya) geçiş neoliberalizmde belirgin bir özelliktir.

Gelişmekte olan ülkeler serbest ticaret kurallarını ne kadar kabul eder, açık ihracat pazarlarına ne kadar güvenirse neoliberalleşmeye o kadar uyum sağlamaktadır. Bu bağlamda neoliberalleşme, kalkınmakta olan ülkelere müdahale yapıları geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Neoliberal devlet finans sermayesi ve kurumlarını düzenleyici önlemleri sınırlar fakat bu kurumların bütünlüğünü ve ödeme gücünü garanti altına alır. Bu kurumlar başarısız olduğu zaman kurtarmak için devlet gücüne başvurur.

Harvey'e göre neoliberalizmin asıl başarısı servet ve gelir yaratmaktan çok bunları yeniden dağıtmaktaki başarısıdır. Bunu sağlayan ana mekanizmalar: 1- Özelleştirme ve metalaştırma: Önceden kamuya ait olan varlıkların şirketleştirilmesi, metalaştırılması ve özelleştirilmesi neoliberal projenin en belirgin özelliğidir. 2- 1980'lerden sonra başlayan bir süreç olarak finansallaşma ile birlikte ilerliyor. (Harvey, 1996)

Finansallaşmayı kısaca tanımlayacak olursak; "bir ülkenin ekonomisinin tümüne oranla finansal sektörün boyut ve önem olarak artmasıdır" (Kenton, 2018).

3- Kriz yönetimi ve manipülasyon: Neoliberalizm finans manipülasyonunun büyük kısmının ayırt edici özelliği olan o spekülatif ve genellikle sahte köpüğünün altında "borç tuzağını" mülksüzleştirme yoluyla birikimin birincil aracı yapan daha derin bir süreç yatar. 4- Devlet eliyle yeniden dağıtım: Neoliberalleşen devlet gelir dağılımı politikalarının birincil aktörü haline gelir ve gömülü liberalizm döneminde üst sınıflardan alt sınıflara giden akışı özelleştirme, şirketlere vergi indirimleriyle tersine çevirir (Harvey, 2011).

Neoliberal devlet yurt içinde sermaye birikimine karşı çıkan hiçbir toplumsal hareketin gelişimine izin verilmez. Emek piyasalarında esneklik slogan haline gelir, başarısızlık kişilere atfedilir (Harvey, 1996).

Dumenil ve Levy'e göre neoliberalizm çok yönlü bir olgu ve başlangıcını belirlemek oldukça zor. Fakat ilk olarak ABD ve İngiltere'de ortaya çıkmış daha sonra dünyanın geri kalanına yayılmıştır (2011, s. 7). Neoliberal kapitalizmin genel dinamiği yüksek gelir gruplarının, sermaye sahiplerinin ve üst yönetim sınıflarının

çıkarları doğrultusunda yeni sınıfın amaçlarına uygun olarak belirlenmiştir. Bu “yeni düzende” ayrıcalıklı bir azınlığın elde ettiği büyük gelir bunu en önemli kanıtlarından biri olarak kabul edilebilir. Bu yeni düzen iktidarın şekillenmesine işaret etmektedir yani “sınıf” iktidarı (Dumenil & Levy, 2011, s. 8). Dumenil ve Levy, ABD’nin neoliberal hikâyesi incelerken önemli bir noktaya değinmiştir; ABD’nin gelirinin önemli bir kısmı ABD’nin dışından gelmektedir. Bu durum da ABD’nin ekonomik hegemonyası devam ettirdiğini göstermektedir (2011).

Gelir dağılımında yaşanan yeniden düzenlemeler çeşitli eğilimlerin birleşmesiyle meydana geldi. Maaşlı çalışan işçiler üzerinde ciddi baskı yapılırken, kâr oranlarındaki düşme eğilimi durdurulmaya çalışıldı. Ticaretin uluslararasılaşması ve sermayenin dolaşımı dünyanın yüksek getiri elde edilebilecek bölgelerine yönelmesine yol açtı. Bu ülkelerden elde edilen gelir ABD’nin üst sınıfına kaynak olmaktadır. Serbest ticaret sonucunda oluşan ülkeler arası rekabet nedeniyle çalışanların maaşlarının düşürülmesi yönünde dünya genelinde baskı oluştu (Dumenil & Levy, 2011, s. 8). Diğer yandan dünyanın çeşitli bölgelerinden ABD’nin üst gelir gruplarına akan yüksek sermayenin kaynaklarından biri de maaşlarında duraklama yaşan çalışanların borçlanmalarıyla oluşan artık sermayedir.

Uluslararası neoliberal düzen (neoliberal küreselleşme) 1990’lar ve 2000’ler boyunca başlıca kapitalist ülkelere az gelişmiş ülkelere doğru (özellikle Asya ve Latin Amerika) kriz pahasına dayatıldı. Ülkeler arası iktidar ilişkilerinin kullandığı en önemli araçlar o ülkelerde ortaya çıkan yıkım, yozlaşma ve savaştır (Dumenil & Levy, 2011, s. 9). İktidar ilişkilerini tesis etmede kullanılan politik araç ise hegemonya dostu yerel bir hükümetin desteklenmesi bunun yanında NATO, IMF, WB ve DTO gibi kuruluşların faaliyetleridir. Az gelişmiş ülkelerdeki doğal kaynakların düşük fiyatlar üzerinden yabancı yatırımcıya satılmasını sağlamak yukarıda belirtilen hegemonya oluşumunun temel amaçlarından biridir. Yerel hükümetler ülke içinde bulunan devlete ait kaynakları yabancı yatırımcıya satarak üst gelir grubuna kaynak yaratmaktadır. (Dumenil & Levy, 2011)

ABD'nin neoliberal politikaların yayılmasında başlıca rollerden birine sahip olduğunu unutmamak gerekir. Dolar rezervi birikimi stratejisi geliştirmekte olan ülkelere IMF yoluyla dayatıldı. Rezerv oluşturmak merkez bankalarının ABD devlet tahvillerini satın alması anlamına geliyordu. Yani geliştirmekte olan ülkeler tahvillerini satın alarak ABD'nin tedarikçisi konumuna gelmektedirler (Lapavitsas, 2009, s. 120).

Dumenil ve Levy, 19.yy. kapitalizmi ile 20 yüzyılın sonunda mülkiyet ve yönetsel yapıda meydana gelen devrim sonrası kapitalizm arasında bir ayrım yapmaktadır. Devrimin üç tane unsuru bulunmaktadır bunlar; kurumsal, finansal ve yönetsel devrimlerdir (2011, s. 12). Bu üç devrimle birlikte bireysel girişimciliğe daha az bağlı bir burjuva sınıfının oluşumu sağlanmış oldu. Menkul kıymetlerin gelişimi ile birlikte *üretim araçları* sahipliğinin doğası da değişmiş oldu.

Lazzarato (2014) neoliberalizmin esas meselelerinden birinin mülkiyet olduğunu çünkü sermayeye sahip olma veya olmama durumu neoliberal durumda alacaklı ve borçlu arasındaki güç ilişkisi içinde ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu da aslında neoliberalizmin Marksist yorumlamalarına paralel olarak açıklanabilecek borçlu ve alacaklı arasındaki sınıf çelişkisine işaret etmektedir.

2.2.2 Foucault, Neoliberalizm ve Yönetimsellik

Foucault'a göre neoliberalerler³, klasik liberalizmden iki noktada farklılaşmaktadır: Birincisi devlet ve ekonomi arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlaması. Neoliberalere göre devlet piyasa özgürlüğünü belirlemez ve denetlemez; tam tersi piyasanın kendisi devletin temelini oluşturan düzenleyici ve

³ Foucault Alman ordoliberalizmi ile Amerikan neoliberalizm arasında farklılığa vurgu yapmaktadır. Ordoliberaler piyasa ekonomisinin düzgün şekilde işlemesi için gerekli bir ilke olarak ele almaktadır bunun içerisinde yönetimin işlevi toplumu düzenlemek ve rekabet mekanizmalarının işlemesini sağlayan Gesellschaftspolitik diye adlandırılan sistemi oluşturmaktır. Bu politikaya göre sosyal olgular içerisinde piyasa mekanizması dâhil edilerek, "şirket" fikrini topluma yaymayı amaçlanmaktadır. Amerikan neoliberalizmine göre ise mesele piyasanın ekonomik biçimini sosyal alanın tamamına yaygınlaştırarak piyasanın sınırsız bir şekilde genişlemesini sağlamaktır.

örgütleyici prensiplerdir. İkinci farklılaşma ise devletin temellerinden kaynaklanmaktadır. Devletin kendisi iktidarın kaynağı değildir, yönetimsellikler rejiminin hareketli sonucudur (2015, s. 65). Foucault teorisinde devletin kendisini analiz etmeye çalışmaz bunun yerine yönetimsellik pratiklerinden yola çıkar. Lemke'ye göre Foucault yönetimselliği çift yönlü tanımlamıştır. Birincisi iktidarın “rasyonalize” edildiği bir söylem sahasının oluşturulmasına yardımcı olan bir temsil alanı oluşması. İkincisi ise yönetim teriminin daha geniş manasıyla güç ilişkileri ve özneleşme süreci arasında bir bağlantı kurmaktadır (Lemke, 2001, s. 191).

“Neoliberalizmde ekonomik piyasa yapısının, para mübadelesinin de ötesine geçecek oranda yaygınlaştırılması, bir anlaşılabilirlik ilkesi, sosyal ve bireysel davranışların çözümlenmesinin bir ilkesi olarak işliyor” (Foucault, 2015, s. 200). Bu bağlamda ekonomik alanın dışında kalan insani ilişkiler bu ilke kapsamına girebilmektedir. Örneğin aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkiler beşeri sermaye olarak ele alınabilmektedir.

Foucault'a göre hem klasik liberalizm hem de neoliberalizmin paylaştığı şey genel bir homo economicus düşüncesidir, bu da ekonomik bir özne olarak belirli bir tür insan antropolojisini politikanın temeline yerleştirmeleri anlamına gelmektedir. Ve bu öznenin temel motivasyonu rekabettir. Fakat neoliberalizmde klasik iktisat teorisinden farklı olarak homo economicus “bir girişimci, bir şirket, kendi kendisinin şirkettir” (Foucault, 2015, s. 190). Bu farklılık neoliberallerin analizleri açısından oldukça önemlidir.

Neoliberal yönetimsellik, “homo economicusun” gelişmesine olanak sağlayacak sosyal koşulların sağlanması amacını taşımaktadır (Hamann, 2009, s. 38). Homo economicus kavramı, sosyal alanı ekonomik alan şeklinde kodlayarak, kar-zarar hesapları ve piyasa kriterleri aile, evlilik ve profesyonel hayattaki karar alma süreçlerine uygulanabilir (Lemke, 2002, s. 11).

Neoliberalizmin bir diğer işlevi ise kamu gücünün, yönetimin ekonomik ilke tarafından sürekli bir eleştiriye tabi tutulması ve bunu sürekli bir zemine

dayandırmasıdır. Yönetimin piyasaya müdahalesini sınırlamanın ötesinde, yönetime ekonomik “şablon” ile “ticari bir eleştiri” getirmektir (Foucault, 2015, s. 203).

Foucault, yönetsel aklın değişiminden bahsederken homo economicus’un yönetilebilir olmadığına vurgu yapıyor bu nedenle yeni bir akılsallığa ihtiyaç duyulduğunu belirtiyor. Ekonomik insan hukuk alanına indirgenemiyor, diğer bir deyişle ekonomik insan olan fakat aynı zamanda hukuk öznesi olan insanların “yönetilebilir” olmaları için gerekli olan bir alanın oluşması gerekiyor. Bu alan ise “sivil toplumdur” (Foucault, 2015, s. 240-241).

Foucault, neoliberalizmi öznelliklerin üretiminde yeni bir yol ve akılsallık olarak tanımlar. İnsanların yönetilmelerinde ve aynı zamanda kendilerini yönetmelerinde yeni bir tutum ve “yönetimsellik” meydana getirir. Yönetimselliğin bireylerin öznelliğine atfettiği en önemli kavramlar ise rekabet ve yatırımdır. Bu yatırım her türlü yatırımı kapsayabilir. Kişinin kendi bedenini ve zihnini sermaye olarak kabul etmesiyle birlikte yatırımın boyutu da çeşitlenmektedir. “Neoliberalizmde bireyin akılsal davranışları ile yönetimin akılsallığı birbirine bağlanmaktadır” (Lemke, 2002, s. 11). Lazzarato, yönetimselliği sermaye ile devlet arasındaki ayrışmanın sonlandırılması ve yönetim ilkelerinin sermayenin değerlendirme süreçlerine dâhil ederek yeniden oluşturması olarak tanımlar (2015, s. 82).

Devlet tarafından yönetilmenin yanında “yönetim” aynı zamanda otokontrol, aile ve çocuk için rehberlik, hane halkının yönetimi, ruhu yönlendirme vb. gibi sorunlara da işaret eder. Bu nedenle Foucault yönetimi “conduct” (yönetim) olarak tanımlar veya daha doğrusu “the conduct of conduct” (yönetimin yönetimi) ve bir terim olarak böylece “kendini yönetme” ile “diğerlerini yönetme” arasında yer alır (Lemke, 2002, s. 3).

Diğer yandan yönetimsellik belirli bir türden temsili saptar; yönetim kullanılan gücün “rasyonalize” edildiği söylemsel bir alan oluşturur. Bu, kavramların betimlenmesi, nesnelerin ve sınırların tanımlanması, argümanların ve

gerekçelerin sağlanması ile meydana gelmektedir. Bu şekilde yönetim ele alınacak sorun üretmekte ve bu sorunu çözmek için bir takım stratejiler sunmaktadır. Aynı zamanda belirli türde müdahale yapıları geliştirmektedir. Neoliberal modelde devlet sadece geleneksel işlevlerini sürdürmez aynı zamanda yeni görev ve işlevler edinir. Yönetimin neoliberal formlarının özelliği yalnızca özelleşmiş ve güçlendirilmiş devlet aygıtı aracılığıyla doğrudan müdahale anlamına gelmez aynı zamanda onlardan sorumlu olmadan bireyleri yönlendirir ve kontrol etmek için dolaylı teknikler geliştirir (Lemke, 2001, s. 191).

Neoliberalizm akılsallık prensibi, yönetimin eylemlerini artık hepimizin saygı duyması gereken doğal bir özgürlük gibi düzenleyici ve sınırlayıcı bir yere konumlandırmamakta, fakat bunun yerine yapay olarak ayarlanmış bir özgürlük yerleştirmektedir: Ekonomik-rasyonel bireyin girişimci ve rekabetçi davranışında (Dardot & Laval, 2012). Homo economicus, neoliberal düşünceye göre davranışsal olarak manipüle edilmiş bir varlık ve çevredeki değişkenleri sistematik olarak değiştiren bir yönetimsellik ile bağıntılıdır.

Özgürlüğün üretilmesi aslında yönetimsel kontrolün genişlemesi anlamına gelir çünkü her özgürlük düzenlemesinde yönetimsel iktidar bir dizi düzenleyici müdahalede bulunur ve sonuç olarak diğer özgürlükler üzerinde kısıtlayıcı olur. İronik bir şekilde yönetimsellik biçimi olarak neoliberalizm yönetmeden yönetmek olarak işliyor yani işlemesi için öznelere rekabet halindeki stratejiler içinden seçim yapacak bir özgürlük alanına sahip olmaları sağlanıyor (Dardot & Laval, 2012). Sonuç olarak seçim yapma özgürlüğüne sahip olan özne yönetimsel iktidarın sunmuş olduğu akılsallığı içselleştirmiş oluyor ve aynı zamanda kendisine sunulan seçeneklere alternatifler üretme şansı ortadan kalkıyor.

Piyasa özgürlüğü politikanın, yönetimselliğin dışında bir yerde değildir tam tersi onun stratejisinin bütünsel bir parçasıdır. Bir tür yönetimsellik biçimi olarak neoliberalizm ilgiler, istekler ve arzular üzerinde çalışır, eylemliliğin durumlarına göre hareket eder. Bu nedenle genel bir yoğunlaşma yörüngesini takip eder. Bu yörünge temel bir paradoksu takip eder, iktidar daha az kısıtlayıcı, daha az fiziki

oldukça daha fazla yoğunlaşmakta, eylem alanını ve muhtemel eylemliliği daha fazla doldurmaktadır (Read, 2009, s. 29).

Tercihlerinde özgür oldukları varsayılan bireylerin eylemleri üzerindeki eylem anlamına gelen yönetimsellik kavramı, disiplini piyasa toplumlarına özgü yönetim tekniği olarak yeniden tanımlamaya imkân tanır. Disiplin bireyin içinde bulunduğu eylem alanını yeniden yapılandırma tekniklerinin bir bütünü olarak yeniden tanımlanabilir (Dardot & Laval, 2012). Finansal kapitalizmde borçlanma yönetimsel iktidarın disiplin tekniklerinden biri olarak işlemektedir.

2.3 Finansallaşma ve Borçluluk

Neoliberalleşme, devlet politikalarında kritik dönüşümleri harekete geçirirken beraberinde finansallaşma ve borçluluk kavramlarını getirmiştir. Finansallaşma her ne kadar sonuçları henüz öngörülemeyen bir durumu tanımlasa da mikro düzeyde borçluluk kavramının hayatımıza girmesinde başat role sahiptir. 1970'lerin sonundan itibaren reel sektörde yaşanan durgunluk finans piyasalarının önemini artırmış ve 1980'lerle birlikte gitgide artan bir hızla finans dışı aktörler bu alana girmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak finans piyasaları ekonomi politikalarında belirleyici rol üstlenmiştir. 1970'lerde neoklasik ekonomistler dünya çapında Keynesyen ekonominin yerine geçti. Piyasa serbestisi ve özelleştirme iş dünyasının, politikanın, gazeteciliğin ve akademinin birincil prensibi haline geldi (Resnick & Wolff, 2010, s. 171).

Ekonomi politikalarının yapılışı finansallaşma sürecinde değişime uğradı (Lapavitsas, 2009, s. 115). Makroekonomi kalıplarındaki değişim ve gelir dağılımı, finansal sektördeki gelişmelere bağlandı. Bu gelişmeler nedeniyle finansal sektörün önündeki kısıtlamalar kaldırıldı ve finansal sektör finansal olmayan sektör üzerinde üstünlük kurdu (Palley, 2007). Makroekonomi politikaları belirleyici role sahip olmasının yanında finansallaşmanın hayatımızda yarattığı en büyük dönüşüm hane halkı borçlanmasının önünü açmasıdır. Palley'e göre finansallaşma evresini üç unsur ile tanımlayabiliriz, 1) Gelirden sermayeye doğru radikal bir geçiş, 2) Faiz

payında artış anlamına gelen sermaye ödemelerinin bileşimindeki değişim, 3) Toplam kazançta finansal sektörün payındaki artış (2007, s. 9).

Palley finansallaşmaya dair incelemesinde ABD merkezli bir analiz sunmaktadır; Palley'e göre ABD'de finansallaşma borçlanma anlamına gelmektedir çünkü 1989'dan sonra hane halkı borçlanması diğer sektörler için göre çok hızlı artmıştır (2007, s. 7). Finansallaşma ekonomik genişleme ile anılırken Palley bize bir dizi tablo ile gelişmiş ülkelerdeki 1960-2004 arası kişi başına düşen geliri gösterir ve bütün ülkelerde (İngiltere hariç) gelirin 1979'dan sonra düşmeye başladığını belirtir. Bir diğer tabloda 1979'a kadar ücretlerin üretimle doğru orantılı olarak arttığını fakat sonra üretimin artmaya devam ederken ücretlerin aynı kaldığını gösterir (2007, s. 9).

Çalışan kesimlerin gelirlerinde yaşanan durgunluk ve borçlanma arasındaki ilişkiyi anlamak önemlidir. Bir yandan işçilerin reel ücretlerinde artışın durması diğer yandan kapitalistlerin kar oranlarında patlama yapması arasında 'bağ' bulunmaktadır. Bu bağlantı noktası da borçtur (Resnick & Wolff, 2010, s. 181).

"Finansallaşma emperyalizmin karmaşıklığını derinleştirdi. Gelişmekte olan ülkeler uluslararası rezervleri tutmaya zorlandı bu da yoksulların borçlanmasına yol açtı" (Lapavitsas, 2009, s. 116). Finansallaşma ile birlikte bireysel gelirin piyasalaşma süreci yoksul kesimlerin borçlanması ile kendini gösterdi. Bu kısa bir süre için de olsa demokratikleşme olarak algılandı fakat sonuç olarak milyonlarca insan risk altına sokulmuş oldu.

Lazzarato'ya (2014) göre 1970'li yıllardan itibaren refah devletinin mali politikalarının dönüşümü neoliberal stratejiler tarafından hedef alınmıştır, devlet borcunun derinleşmesi de bu döneme denk gelir. Avrupa'da imzalanan anlaşmalara dâhil edilen yasa ile merkez bankasının para basma yetkisi kaldırıldıktan sonra yerel yönetimler "mali piyasalara" başvurmak zorunda kalmışlardır. Bu yasadan önce devlet faiz ödemedi merkez bankası aracılığıyla kendini finanse edebiliyordu ve borcunu ödeyebiliyordu.

Çalışan kesimlerin ücretlerinde durgunluk yaşanması ciddi bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu dönem sendikal hareketler ve toplumsal muhalefetin gerilemelerin yaşandığı zamana tekabül etmektedir. Bu ortamın da etkisi ile azalan gelire karşı üretilen çözümler bireysel şekilde oldu. Diğer bir deyişle insanlar finansallaşmanın yaratmış olduğu toplumsal zararı bireysel olarak yüklediler. Gelir ve ihtiyaç arasında ortaya çıkan açığı borç alarak kapatmaya yöneldiler. Resnick&Wolf, finansallaşmanın ABD çalışan kesimi üzerinde yarattığı yıkımı anlattıkları incelemelerinde, Amerika'daki finansal yapılar sayesinde kapitalistlerin ellerindeki kar fazlasını işçilere 'ödünç' vermeleri sağlandığını, işçilerin ise reel ücretlerdeki artışın durması nedeniyle bu mekanizmayı hevesle kabul ettiğini anlatırlar (2010, s. 182). Lapavitsas'a göre finansallaşma etik, ahlak ve düşünme biçimlerini piyasa odaklı hale getirerek sosyal ve bireysel hayata nüfuz eder. Risk kavramı toplumsal söylemde belirleyici hale gelir (2009, s. 116).

Hane halkı borçluluk oranlarının artışına olan Marksist yorumlama şu şekildedir: Birincil olarak hane halkının borçlanması borçlu olanların sistematik olarak aleyhine olan sosyal ilişki yaratmıştır. Bu dezavantajlı durum yüksek faiz oranları ile derinleştirilmekte ve borç verenler lehine kazançlarda ciddi bir artış sağlamaktadır. İkinci olarak bu aşırı borçlanma durumu nedeniyle bir krizin tetiklenmesi ve bu krizin atlatılmasının oldukça zor olduğudur. Çünkü Marks'a göre "endüstriyel krizin yaratmış olduğu sermaye değerinde bir yıkım, bir dizi mekanizma aracılığıyla karlılığın yeniden kazanılmasının temelini oluşturur" (Santos, 2009, s. 4).

Bankalar üretim kaynağı olarak, üretken girişimcilerden sıradan vatandaşın gelirine doğru yönelimlerini değiştirdiler (Santos, 2009, s. 58). Hane halkı, ücretlerdeki durgunluk, sağlık, barınma ve eğitim gibi servislerin sağlanmasının kişilerin sorumluluğuna bırakılması gibi nedenlerden ötürü temel ihtiyaçlarını karşılamak için borçlanma yoluna gitmiştir. ABD'de bankalar girişimcilere verilen kredilerden, bireylere verilen tüketici ve ev kredilerine yönelmeye başladı. Finansal serbestleşme ile de piyasada daha yoğun şekilde rekabet eder hale geldiler (Santos, 2009, s. 60).

ABD bağlamında hükümet ise temel makroekonomik prensip olarak hane borçlanmasını desteklemiştir (Santos, 2009, s. 11). Hane halkı borçlanması makroekonomik bir sorun olan talep probleminde bir çözüm olarak ortaya atıldı. Santos 2008 ekonomik krizini yorumlarken mevcut krizin nedenini çağdaş bankacılık sisteminin bir krizi olarak görür ve bu krizin merkezinde ise günümüz kapitalizmi açısından çok önemli bir yerde duran yeni bir kredi mekanizması olan ‘ücretli çalışanları borçlandırmanın’ olduğunu belirtir (2009, s. 12).

2.3.1 Gayrimenkulleştirme

Gayrimenkulleştirme tekniği borcun toplum bazında yayılmasına yol açan tekniklerden biridir. Bu teknik ile borç bir dizi el değiştirmekte ve finans piyasaları aracılığı ile yeniden dönüşüme sokulmaktadır.

Lazzarato’ya (2014) göre neoliberalizm alacaklı-borçlu ilişkisini toplum bazında yaymak ve para, banka ve finans sistemini bütünleştirmek bu sayede mülkiyet ilişkilerine dayalı bir güç ilişkisini pekiştirmek için çeşitli teknikler kullanır; “gayrimenkulleştirme” bu tekniklerden biridir. Bu teknik alacaklıların finans pazarında menkul kıymete dönüşmesini sağlamaktadır. “Finansallaşma” özel ve kamu borçlarının, gayrimenkulleştirme teknikleri sayesinde alacaklı-borçlu ilişkisinin yönetimi için önemli bir aygıttır. Lazzarato’ya (2015) göre finans bir güç ilişkisidir.

ABD’de yaşanan İpotek (Mortgage) krizini inceleyen Lapavitsas, o dönemde yatırım bankacılığının büyümesi ile ipotek (mortgage) kredilerinin gayrimenkulleştirilip küçük miktarlara ayrıldığını, daha sonra daha geniş bileşiklere yerleştirerek yeni bir menkul gibi tekrardan satıldığını ifade etmektedir (2009).

Resnick ve Wolf’a göre işçiler ve kapitalistler arasındaki anahtar bağlantı noktası borcun gayrimenkulleştirilmesidir (2010, s. 182). 1970’lerde bankacılar veya ipotek piyasası borsacıları ipotek (mortgage) kredilerini ortaya çıkarıp onları menkul kıymetlere yeniden sattı daha sonra satın alanlar bunları yatırımcılara sattı.

İpotek kredilerinin yaratıcıları borç alan ailelerin geri ödenebilme olasılıklarına önem verilmeden bunları tekrardan menkul kıymetleştirdiler.

2.4 Borcun neoliberal yönetimsellik stratejisi olarak işleyişi

Yönetimsellik bireyin kendisiyle, çevresiyle, varoluşuyla, gelecekle, zamanla kurduğu ilişkiyi ‘yatırım-maliyet-kar’ modeli olarak kurgulamasını toplumsallaştırmaktadır. Bu bağlamda bunun bir yaşam politikası olduğu söylenebilir. Borç politikaları toplumun bütününe içererek dolaysız şekilde yayılan iktidar stratejileri olarak iş görür. Borçlu insan figürünü bütün topluma yayarak toplumsal hayatın tümünü ekonomiye tabi hale getirir. Yönetimsellik piyasa adına ekonomik, politik ve toplumsal alanları birbirine ekleme düzeneğidir. (Lazzarato, 2014)

Laval ve Dardot neoliberal stratejinin “seçme yükümlülüğü” durumunu örgütlediğinden bahseder, bireyler bu nedenle kendilerine sunulan seçenekler arasında kalmayı kabul eder ve kaybetmemek için bireysel çıkara dayalı bir hesaplamayı devam ettirmeleri gerekir (Dardot & Laval, 2012). Bu bir nevi ödüllendirme ve cezalandırma düzeneğidir; ödüller vasıtasıyla birey davranışları ceza almaktan kaçınma üzerine olacaktır. Bu açıdan bakıldığında borç, ahlakı ve bireyselliği piyasa tarafından ele geçirilmiş tepkisiz bir özneyi daimi kılar.

Neoliberal politikaların stratejik boyutunu kavramak önemlidir çünkü bu boyut neoliberal akılsallığın⁴ içinde fark edilmeden var olmaktadır (Dardot & Laval, 2012). Stratejiden kasıt yeni politik koşullar oluşturmak ve iktisadi işleyiş kurallarını değiştirmek amacıyla toplumsal ilişkileri dönüştürmeyi dayatmayı hedefleyen iktidar söylem, pratik ve düzenekler bütünüdür.

⁴ Laval ve Dardot, neoliberalizmin bütüncül olduğunu savunmazlar fakat farklı ortamlardaki iktidar biçimlerini ve söylemleri birbirine bağlantılı hale getirerek neoliberal öznenin ve neoliberal mantığın ortaya çıkmasına neden olabildiğini belirtirler. Yazarlar neoliberalizmi “her alanda aynı tip normları yayan bir söylem, düzenek ve politikalar bütünü” olarak ele almaktadırlar. (Dardot & Laval, 2012)

Birey davranışı dolaylı yoldan yönlendirilerek seçme özgürlüğü yanılıısına kapılır. İktidar bireyin kendi çıkarını sanki göreviymiş gibi sürdürmesini sağlar. İktisadi öznelerin özgürlüğü sözleşmelerin güvenliğini ve istikrarlı bir çevrenin saptanmasını gerektirir. Bireysel hesabın istikrarlı bir piyasa düzenine sokulması çerçevenin sorgulanmasını engeller. Neoliberal strateji “seçme yükümlülüğü” durumunu örgütlemektedir, bu sayede bireyler piyasa durumunu kendilerine sunulan şekliyle kabul ederler ve oyunda kaybetmek istemiyorlarsa bireysel çıkara dayalı bir hesaplamayı sürdürmek zorunda kalırlar.

Laval ve Dardot neoliberalizmin ortaya çıkışının kapitalizmin krizi ile nedeniyle olmadığını, ideolojik bir mücadele sürecinde oluştuğunu belirtirler. Birey davranışlarının düzenlenmesi amacıyla biz dizi disiplin teknikleri vasıtasıyla zorlayıcı sistemler geliştirildi. Bu zorlayıcı sistem bireyin rekabet eden, sürekli kâr amacı güden bir özneleştirme sürecini içeriyordu (2012, s. 249). Birey davranışlarının kavranabilmesini sağlayan bir tür çerçevenin “gerçeklik rejimi” olarak benimsenmesi sağlanmıştır (Dardot & Laval, 2012). Lazzarato’ya göre borç bireysel ve kolektif öznelliklerin üretimi ve yönetimi için bir aygıt olarak işler” (2014, s. 28). Bir güç ilişkisini de ifade eden alacaklı-borçlu arasındaki ilişki toplumsal alanı değiştirirken özneliğin üretilmesinde ve kontrol altına alınmasının farklı türlerini ortaya atarak kendine özgü bir iktidar ilişkisi kurar. Borcu diğer iktidar ilişkilerinden ayıran özelliği evrensel olmasıdır dolayısıyla herkesi kapsamasıdır. “Borç yeni bir iktidar tekniği yaratır. Borçluya uygulanan denetim ve baskı, disiplin toplumlarında olduğu gibi dışarıdan değil, bizzat borçlunun kendisinden gelir” (Lazzarato, 2014, s. 58). Borcun üretmiş olduğu baskı düzeneği görünmezdir çünkü borçlu insan kendini özgür olarak niteler fakat borçlanarak içine girmiş olduğu sözleşme ile borcun tanımlamış olduğu sınırlar içerisinde hareket etmek zorundadır. Diğer bir deyişle kendi yaşam tarzını, tüketim alışkanlıklarını borcunu ödemek üzerine kurmaya zorlanır.

Deleuze disiplin ve denetimini anlatırken, disiplinin kişinin benliğini ve sosyal ilişkilerini şekillendirirken “bürokratik rakamları” ve imzaları, denetimin ise “şifre kartları, elektronik etiketleri ve pin kodlarını” kullanarak geçişgen bir ağ

yarattığından bahseder. Borçlu insan da bu ağın bir parçası haline gelmiştir (Dienst, 2015, s. 135).

Alacaklının borçlu üzerindeki iktidarı “başka bir eylem üzerinde uygulanan eylem, üzerinde iktidar uygulanan kişiyi özgür tutan eylemdir” (Lazzarato, 2014, s. 30).

Lazzarato’ya göre özneliği üreten, evcilleştiren, şekillendiren ve uyum sağlamasına yol açan borçtur. Nietzsche toplumun kuruluşunun ve insanın yetiştirilmesinin alacaklı ve borçlu arasındaki ilişkiden kaynaklandığını belirtir. En sade anlamıyla borç, alan kişinin ödeme vadini içerir dolayısıyla gelecekteki bir değeri ifade eder. Nietzsche’ye göre bir toplumun görevi borcuna sadık insan yaratmaktır (2014, s. 39).

Borcuna sadık insan yaratmak için aynı zamanda bir hafıza imal edilmesi gerekir yani borcun içselleştirilerek vicdanla iç içe getirilmesi gerekir. Bu sayede borçlu kişi bir çatışmanın içerisinde bulur kendini. Tarihsel olarak izi sürüldüğünde borcunu ödemeye söz vermiş kişinin borcuna karşılık teminat olarak sahip olduğu bir şeyi örneğin bedeni, özgürlüğü veya hayatı borcuna karşılık tahakküm altına alındığı görülebilir. Kafka’nın Ceza Sömürgesi’nde olduğu gibi borç bedene acı çektilerle hafızaya kaydedilmiş olur.

“Borç hem bedeni hem de zihni hesaba katan bir özneleştirme sürecini gerektirir” (Lazzarato, 2014, s. 41). Özneleştirme sürecinin en önemli aşaması bir hafıza inşa etmektir; bu geleceğin hafızasıdır. Borcu geri ödeme sözü öngörülemez olan gelecekte verilmiş bir sözdür. Nietzsche’ye göre hafıza üretmek “gelecek için önceden hazır olmak”, “kendi geleceğine kefil olmak” dolayısıyla belirsiz olan geleceğin kontrol altına alınması anlamına gelmektedir (Nietzsche, 2015). Bu bağlamda kredi ödeme sözü vermiş bir kişinin gelecekteki davranışlarının istenen sınırlar içerisinde kalması kredi verenler açısından gereklidir. Bu açıdan bakıldığında borç ekonomisi finansal bir mekanizma olarak iş görürken aynı zamanda bireylerin davranışlarının öngörülebilir olmasını amaçlayan iktidar politikasıdır. Borçlu kişi alacaklı ile borcunu ödemesinin ahlaki bir yük olduğunu

“vicdanına telkin etmek için” sözleşme yapar ve buna göre ödeyemediği takdirde, yaptırım gücünün olduğu başka bir şeyi yerine vermeye söz verir. Bu başka şey borçlu kişinin “bedeni, özgürlüğü hatta yaşamı bile” olabilir (Nietzsche, 2015, s. 80).

Lazzarato’ya göre yönetilenleri “söz vermek” için eğiterek, kapitalizmin devamlılığını garanti altına alır ve böylece geleceği de denetim altına almış olur (2014, s. 43). Borç ekonomisinin belki de kapitalizm açısından en önemli etkisi zamanı nesneleştirerek şu anki güç ilişkilerinin devamını sağlamasıdır. Bankaya uzun vadeli olarak borçlanmış bir kişi şu anki zamanından ve gelecekteki zamanından feragat ederken uzun vadede bütün farklı davranış olanaklarını da bertaraf etmiş olur.

Borçlandırılmış kişi hiçbir dayanışma mekanizmasına güvenemez, iktidar ilişkilerini sorgulamak ve mücadele etmek yerine, içselleştirir. Bunun sonucunda borcunu ödeyemediğinde suçlu ve yalnız hisseder (Lazzarato, 2015, s. 58).

Toplumsal güvenlik ağı, borçlar toplumsal ihtiyaçları karşılamanın birincil aracı haline geldikçe, refah (welfare) sisteminden borç sistemine (debtfare) geçiyor. Öznelliğimiz artık borç temelinde şekilleniyor (Hardt & Negri, 2012, s. 18). Borç artık hayatta kalmanın temel aracı haline geliyor. Borçluluk halinin özneyi değiştirme kabiliyetini anlatan Hardt&Negri borcun birey hayatını kontrol ettiğini, tüketimi disipline sokarak harcamalarda kısıtlama yapmaya zorladığını ve genellikle insanları “hayatta kalma stratejilerine” kadar gerilettiğini daha da önemlisi borcun bireye “çalışma ritmi ve bir takım tercihler” dayattığını belirtir (Hardt & Negri, 2012).

Borçluluk ve ahlak arasında ilişki kuran Hardt ve Negri borcun dışsal bir kısıtlama olarak işin içine girdiğini fakat zamanla bireyin bu durumu içselleştirerek borca sorumluluk, ahlak ve suçluluk gibi soyut kavramlar yüklediğini anlatır. Hegel’in efendi köle diyalektiğinden hareketle Hardt ve Negri “Borçlandırılanlar suçluluğu yaşam biçimine dönüştüren mutsuz bir bilinçtir” der (2012, s. 18).

“Eylemliliğin ve yaratmanın hazları, hayatlarında zevk alma araçlarından yoksun olanlar için, yavaş yavaş bir karabasana dönüşür. Hayatınız artık düşmana satılmıştır” (Hardt & Negri, 2012, s. 18).

2.5 Sonuç

Bölüm boyunca tartışıldığı gibi borçlanma finansallaşma ve neoliberalleşme sonucunda günümüzdeki boyutlarına ulaşmıştır. Neoliberalizm hayatın her alanını düzenleyen bir durum yaratırken, sosyal alanın da piyasaya dâhil olmasını dolayısıyla insan hayatının her yönüyle piyasaya dâhil olmasını amaçlar. Refah devletinin “katılığı” nedeniyle yoğun eleştiriye tabi tutulması, emek alanında esnekleşme talepleri bu sürecin başlangıcını oluşturmaktadır. Üretim alanında ve finans hizmetlerinde yeni yönetimler ve piyasalar meydana gelmiştir. Emek alanında yaşanan değişimler işgücü üzerinde denetim olanaklarının artmasına neden olmuştur. Diğer yandan toplumun tümünü kapsayan bir denetim, insan davranışlarını piyasa odaklı hale getireme yoluyla oluşturulmaktadır. Neoliberalizm ile yönetim “aklında” da değişim meydana gelmiş ve bu yeni akılsallık bireyin öznelliğinde rekabet ve yatırım mantığının öne çıkmasına yol açmıştır. Kişi kendi bedenini sermaye gibi ele alarak onu buna göre şekillendirmeye başlamasıyla birlikte yatırımın mantığı da değişmektedir.

Yönetimin mantığında yaşanan değişim ile denetim teknikleri de değişmiş ve çeşitlenmiştir. Devlet artık yalnızca doğrudan müdahale etmez aynı zamanda bireyleri “kendi hayatlarının sorumluluğunu almayı” öngören bir sistem oluşturur. Borçluluk da bu denetim tekniklerinden biridir. Borçluluk bireyin öznelliğinde yaşanan değişim ile birlikte içsel bir kısıtlama haline gelir.

Neoliberalizm ile homo economicusun yapısında da değişim meydana gelir, mübadele partneri değil de bir girişimci, şirket, kendisinin şirketi olarak hareket eden bir düşünce haline gelir. Fırsatları değerlendiren ve ortaya çıkan sonuçların sorumluluğunu alabilen bir öznedir bu. Birey davranışında özgür olduğu varsayımı içerisine girer bu nedenle seçimlerinin dayatmış olduğu yükümlülükleri kabullenir.

Kişi içerisinde bulunduğu çerçeveyi olduğu gibi kabullenir ve sorgulama eğilimi azalır. Borçluluk mekanizmaları özneliğin üretilmesi ve yönlendirilmesine yönelik işler. Dolayısıyla borç neoliberal dönemde yeni bir iktidar tekniği olarak birey üzerinde denetim uygular bu denetim borçlu insanın kendisinden gelir. Borçlu birey tüketim alışkanlıklarından, yaşam tarzına kadar hayatının her alanını borcuna göre şekillendirir. Böylece iktidar bireyin kendi kendini denetim altında tutmasını ve öngörülebilir olmasını sağlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZMİN SONUÇLARI: 1980 DARBESİ SONRASI TÜRKİYE VE AKP SONRASI TÜRKİYE

3.1 Giriş

Çalışmanın bu bölümde dünya genelinde önemli dönüşümlere yol açan neoliberal politikalar ve 1980'lerden sonra kayda değer bir hızla artan finansallaşmaya Türkiye üzerinden yer verilmiştir. Neoliberal politikalar ve finansallaşmanın sonucu olarak yüksek oranlara ulaşan hane halkı borçlanmasının Türkiye'de izlediği seyir ele alınmıştır. Bunun için 1980'den başlayan ekonomik ve toplumsal hayatta meydana gelen dönüşümler, devamlılıkları ve kesintileri bağlamında analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bölümün son kısmında ekonomik ve toplumsal değişimler ile bağlantılı olarak Türkiye'deki hane halkı borçlanma istatistiklerine yer verilmiştir. Bankacılık alanında yaşanan dönüşümler tüketici kredilerinde yaşanan genişlemeyi anlamak açısından önemlidir bu nedenle, BDDK'nın kurulması ile bankacılık alanında başlayan konsolidasyon sürecine kısaca değinilmiştir. Bu çalışmanın öznesi olan

borçlu bireyler yani çalışan kesimler ise gelirlerinde yaşanan değişimler bağlamında ele alınmıştır.

Çalışan kesimlerin gelirlerinde yaşanan durgunluk sonucunda borçlanmanın gelir sağlamada önemli bir konuma gelmesi ve bunun sonucunda borçlanmanın içinden çıkılması çok zor olan bir sömürü mekanizmasına dönüşmesi önemli bir noktadır. Zira her yıl borçlanma oranlarında yaşanan artış bunun bir göstergesidir. Emeğin kendini yeniden üretmesi için gerekli koşulların üretilmesi günümüzde ancak borçlanma yoluyla olmaktadır. Türkiye’de borçlanma konusu çift yönlü ele alınmıştır makro ölçekte yaşana değişimlerin ortaya çıkardığı sonuçların birey bazında yani çalışan kesimler bazında yansımalarına yer verilmiştir.

3.1.1 1980 darbesi ve ekonomik dönüşüm

1980’lerden itibaren toplumsal ve ekonomik yapıda yaşanan dönüşümler askeri rejimin etkisi ile birlikte bir kırılma noktasıdır. Türkiye’nin finansallaşma süreci incelenmeden borçluluk üzerine bugüne dair bütünsel bir tablo çizmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle 1980 darbesiyle birlikte geçirilen dönüşüm ve sonrasında devam eden neoliberal yapılandırma süreci bu bölümde ele alınacaktır. İlk olarak 1980’den başlayarak 2001 krizine kadar devam eden ekonomi politikaları, yaşanan siyasi değişimler ile birlikte incelenecektir. İkinci olarak 2001 krizinin ortaya çıkarmış olduğu ekonomik ve siyasi sonuçlar değerlendirilecek. Son olarak AKP’nin iktidara gelmesi ile birlikte yürütülen ekonomi politikaları, artan borçlanma oranlarıyla neden sonuç ilişkisi içerisinde değinilecektir.

1980 öncesi dönemde yürütülen ithal ikameci strateji ile yatırımlar uygun alanlara yönlendirilmeye çalışılırken bu durum sermayenin yatırım hareketlerine müdahaleyi gerektirmekteydi. Sermaye sahipleri ise karşı çıkarak müdahaleyi engelliyordu. Akçay ve Güngen’e göre ithal ikameci strateji, borç krizi ile son bularak ancak 1980 darbesi ile yürürlüğe konabilecek bir model değişikliği ile ekonomi serbestleştirildi (2016, s. 220).

Sermayenin içselleştirilmesi⁵ ülke içindeki kanun ve düzenin kurulmasına yönelik ideolojik söylemler temelinde gerçekleştirilmiştir. Askeri rejim bu ideolojik söylemin gereklerine uygun şekilde sermayenin yapısal mantığını ve hâkim kapitalist sınıfın ideolojik mantığını harmanlamıştır (Ercan, 2003, s. 26). Bu içselleştirme sürecinde kaynaklar devlet tarafından sermayeye aktarılmıştır.

Dönemin başbakanlık müsteşarı olan Turgut ÖZAL “24 Ocak kararları” olarak anılan programı sunarak neoliberal yapılandırmanın önünü açmıştır. Bu program kapsamında ücretlerin yüksekliğine vurgu yapılarak kararların uygulanabilmesi için reel ücretlerde düşüşe gidilmesi gerektiği savunulmuştur. 24 Ocak kararları ile ilgili Boratav üç gözlem yapmaktadır; birincisi “devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması” gibi öğelerin aslında IMF’nin dayatmış olduğu uygulamaların çok daha ötesine gittiği, ikinci olarak piyasa serbestisi ve yerli sermayenin emek güçlerine karşı güçlendirilmesi gibi stratejik hedeflerinin olduğu, üçüncü olarak dönemin hükümetinin emek karşıtı bu programı uygulayabilecek araçlardan yoksun olduğudur (2005, s. 147). Bu ortamda 12 Eylül’de yapılan darbe, yaşanan rejim değişikliği ile emek güçlerinde ciddi gerilemeler doğuracak olan programın uygulanmasını sağlamış oldu. Bu programın uygulanabilmesi için toplumsal muhalefetin kontrol altına alınması, sendikal hareketlerin geriletmesi gerekiyordu. Bu dönemi “sermayenin karşı saldırısı” olarak nitelendiren Boratav kısıtlayıcı mali politikalarla ziyade emek aleyhtarı gelir politikalarının hedeflendiğini belirtir (2005, s. 149).

“Reel devalüasyonlar doğrultusunda işletilen bir kambiyo politikası; adım adım liberasyona yönelen bir ithalat rejimi; pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir ulusal öncelik haline getirilmesi; fiyat kontrollerinin ve temel malların çoğundaki sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daraltılmasına dönük makropolitikalar 24 Ocak kararları ile ekonomiye

⁵ Ercan dışa dönük sermaye birikimi stratejisinin yerel sermaye grupları tarafından uygulandığını belirtirken bu süreci sermayenin içselleştirilmesi olarak ifade etmektedir.

damgasını vuracak olan iktisat politikaları yönelişinin temel unsurlarıdır” (Boratav, 2005, s. 149).

Dış ticarete de sanayi ürünlerinde ihraç desteklenerek dünya piyasalarına girme politikası yürütüldü (Boratav, 2005, s. 152). Bu dönemde ihraçta dışa açılma desteklenirken ithalat oranlarında da ciddi bir artış olmuştur. Fakat kur hareketlerinde yaşanan dengesizlik ile dış açık sorunu yeniden ortaya çıkmıştır. Akçay ve Gürgen’e göre sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi düzensiz büyümeye yol açmaktadır ve sonunda dış açık sorunu ortaya çıkarak yeni çöküşler oluşmakta ve sermaye çıkışları yaşanmaktadır (2016, s. 221).

1989 yılında sermaye hareketleri serbestleştirilmiş ve 1995 yılında Avrupa Birliği ile imzalanan gümrük birliği anlaşması ile liberalleşme doruk noktasına ulaşmıştır (Boratav, 2005, s. 172). Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile Türkiye ekonomisi dalgalanmalara daha açık olmuş ve bu dönemde dış borçlanmada ciddi artışlar olmuştur. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler bu durumun doğurduğu sonuçlardır. Öniş’e göre yaşanan ekonomik krizlerin nedeni devletin makroekonomik denge sağlamadaki başarısızlığı ve 1989’da gerçekleşen tam piyasa serbestliğine, gerekli düzenleyici alan, mali ve piyasa sistemleri olmadan geçilmesidir. Diğer yandan sermayenin spekülatif özelliğine bağımlı hale gelmesi kırılmalı ve dengesiz gelişen bir ekonomiye yol açmıştır (2006, s. 3). Yeldan, 1989 sonrası dönemde ekonomide büyüme ve gelişmenin dış sermayenin hareketlerine bağımlı hale geldiğini belirtir (2015, s. 30). Boratav ülkedeki banka ve şirketlerin sermayeyi çok rahat bir şekilde yurt dışına aktarabilmeleri nedeniyle dış borcun sürekli büyüyen bir ivme kazandığını söylemektedir (2005, s. 183).

1989 yılına kadar devam eden emek güçleri üzerindeki baskı bu dönemde yaşanan işçi grevleri ile son bulmuş ve yaklaşık on yıl sürecek olan ücretlerde artış süreci yaşanmıştır. Fakat ücretlerde yaşanan artış özellikle özel sektörde işten çıkarmalar ve sendikasılaştırma gibi uygulamalarla telafi edilmeye çalışılmıştır. Kayıtsız iş gücünde ciddi oranda artış yaşanırken, 2000 yılına gelindiğinde sendikalaşma oranlarında önceki on yıla göre yarı yarıya azalma olmuştur (Boratav, 2005, s. 176).

Ayrıca özelleştirmeler ve mali krizler de sendikalaşma oranlarının azalmasına neden olan faktörlerdendir.

Patton'a göre 1980 ile 2002 arası gelir dağılımındaki eşitsizlik gittikçe arttı, geleneksel refah ve sosyal güvenlik mekanizmaları, enformel sosyal ağların yoksulluk ile başa çıkmada yetersiz kaldıkları anlaşıldı (2009, s. 14).

1998 yılında Türkiye Yakın İzleme Anlaşması ile IMF, Dünya Bankası (DB), DTÖ gibi uluslararası finans ve derecelendirme kuruluşlarının kontrolünü kabul etmiş aynı zamanda siyasi yapısını da neoliberal programlar ile şekillendirmeye kapı açmıştır. Böylelikle uluslararası iş bölümüne dâhil olmayı hedeflemiştir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008, s. 2), (Boratav, 2005, s. 182). Bu anlaşma kapsamında yürütülen mali ve enflasyon politikalarının yanında bankacılık, sosyal güvenlik, özelleştirme ve tarımsal destekleme alanlarında da bir dizi düzenleme talep edilmiştir.

1999 yılında belirgin bir kriz ortamı olmadığı halde Türkiye IMF ile “stand-by” anlaşması imzaladı fakat bu programın diğerlerinden farkı bankacılık sistemini denetleyecek bağımsız bir düzenleyici kuruluş kurulmasını da içeren uzun dönemli yapısal ve kurumsal reformları kapsamıydı (Öniş, 2006, s. 6). Fakat koalisyon hükümetinin hem sağ hem de sol kanattan seçmen tabanı neoliberal dönüşümün kaybedenleri olan daha çok düşük gelirli kesimlerden oluşmaktaydı ve elbette bu türden bir hükümetin IMF programlarını uygulamada isteksiz olması oldukça olağandır (Öniş, 2006, s. 7).

IMF programlarıyla birlikte ekonomide yaşanan bir dizi soruna çare üretme söylemi üretilirken ortaya çıkan sonuç bunun tam tersi bir doğrultuda olmaktadır. Öniş, 1980-2002 arasındaki dönemde IMF'nin gözetiminde uygulanan neoliberal programın etkisiyle gelir dağılımındaki eşitsizliğin arttığını, geleneksel refah mekanizmalarının (çoğunlukla enformel ağlarla yürütülen) yoksulluk oranlarıyla baş etmede yetersiz olduğunu belirtmiştir (2006, s. 14).

3.1.2 2001 Ekonomik Krizi Sonrası

Yakın İzleme Anlaşması ile başlatılan süreç iki yıl içinde yapısal reform programı haline gelirken, 2000 yılında uygulanan program 2001 yılında yaşanan krize yol açmıştır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008, s. 8). 2001 yılında yaşanan kriz her ne kadar likidite krizi olarak tanımlansa da Öniş'e göre krizin temeli likidite sağlanarak çözülemeyecek olan kamu bankaları özelinde ekonomideki yapısal yetersizliklerdir (Öniş, 2006, s. 8). 2001 krizinin derinliği ekonomik yapıdaki yetersizliklerin işaretini vermektedir (Oğuz, 2009, s. 8).

2001 krizinde ülkeden ayrılan yabancı sermayenin alacakları IMF kredileri ile ödenmiş, imzalanan standby anlaşması kapsamında ülkede batan bankaların dış borçları da IMF'den borç alınarak ödenmiştir (Boratav, 2005, s. 181). Buradan hareketle şu sonuca varılabilir: Alınan IMF kredileri hem yurt içi hem de yurt dışı finans sermayesinin çevrimi için kullanılmıştır.

Yukarıda bahsedildiği gibi gelir adaletsizliğinde artış olurken dış borç oranlarında da artış yaşanmıştır. Türkiye'nin sermaye hareketlerini 1989 yılında serbestleştirildiği dönemde dış borcu 41.7 milyar dolar iken 2003 yılına gelindiğinde bu borç 133.2 milyar dolara varmıştır (Boratav, 2005, s. 183). "Türkiye iktisadi büyümesini cari işlemler açığına dayandırarak sürdürmektedir." (Yeldan, 2008, s. 143). 2000 sonrası dönemde TL'nin dolar karşısında değer kazanmasıyla ithalat oranlarında artış yaşanmıştır bu durum da işsizlik sorununu kronik hale getirmektedir (Yeldan, 2008, s. 145).

Türkiye yüksek reel faiz ile çalışmaktadır bu nedenle yurt dışından yatırımcı çekerek, sıcak para elde etmektedir, bu durum cari işlem açığını ve büyümeyi sağlamaktadır (Yeldan, 2008, s. 146). Yeldan'a göre krizden sonra uluslararası piyasalardan ülkeye doğru akan sermaye ve ucuz kredi sayesinde Türkiye finansal açıdan genişleyebildi (2009, s. 17). Diğer yandan Aybar ve Doğru'ya göre Türkiye'nin finansallaşması özel sektörün borçlanmasıyla meydana gelmektedir dolayısıyla Türkiye'nin finansallaşmasının kaynağı yurt dışından doğru

gerçekleşmektedir (2013, s. 34). Buradan hareketle denilebilir ki yurt içi borç piyasası ancak yurt dışından sağlanan krediler ile mümkün olmaktadır. Şunu da eklemek gerekir ki Türkiye'nin finansal sektörünün büyük çoğunluğu bankalar tarafından oluşmaktadır; dolayısıyla bankalar finansallaşma akışının temel aracı olarak işlev görmektedir (Aybar & Doğru, 2013, s. 24).

2002 yılı itibariyle Türkiye finansal piyasalara borç alan devlet olarak katılmıştır. Borcun yoğunlaştığı alan ise özel sektördür, özel sektör içerisinde ise finans dışı aktörlerin oranının yüksek olduğu görülmektedir (Yeldan, 2009, s. 17). Bu dönemde Türkiye'nin yabancı yatırımcılara sunmuş olduğu yüksek reel faiz oranları borçlanmanın en önemli sebebidir. Yeldan önemli bir noktaya dikkat çekerek AKP döneminde yabancı sermayeye aktarılan bu kaynağın diğer bir deyişle yüksek reel faiz ile sağlanan kaynak aktarımının üretim miktarında yaşanan artış ile ücretlerde buna paralel bir artışın olmaması ile sağlandığını belirtir (2008, s. 220) .

Elbette şu nokta önemlidir: 2001 krizinin yaşandığı dönemde diğer gelişmekte olan ülkelerde yaşanan protesto hareketleri Türkiye'de görülmemiştir. Öniş'e göre gelişmiş enformel bağların gücü ve aile bağları, Doğu Avrupa tarzı "çıkış" stratejisine yönelmesine yol açmıştır. Ayrıca neoliberalleşme sürecinde sendikal hareketlerin ve örgütlü karşı koyma pratiklerinin zayıflatılması nedeniyle finansal aktörlere karşı bir direniş oluşmamıştır (Öniş, 2006, s. 14). Kriz sonrası ekonomide yapılan düzenlemelerin seyri aslında emek gücünün örgütlülük durumu ile ilişkilidir. Güngen ve Akçay'a göre ekonomik krizlerin sonucunda oluşturulan politikaların yönünün belirlenmesinde ülkedeki emek güçlerinin ve toplumsal muhalefetin örgütlülük gücü ile yakından ilgilidir (2016, s. 185).

3.2 AKP'nin sahneye çıkışı

2001 krizinin ekonomik yansımalarının yanında toplumsal olarak da sonuçları olmuştur. Toplumsal kesimlerin tümünü etkileyen kriz neticesinde artık tarihsel bir dönemece girilmiş ve koalisyon dönemi sona ermiştir. Yaşanan kriz koalisyon hükümeti ile ilişkilendirilerek toplum bazında desteği azalan üç parti

(DSP, MHP ve ANAP) %10 barajın altında oy alarak yerini yeni bir aktöre bırakmıştır. AKP yeni bir güç olarak bu üç partinin başarısızlıklarından faydalanarak kendini Türkiye toplumunun geniş bir kesimine küresel ölçekte rekabet edebilecek ilerici bir güç olarak göstermeyi başardı (Öniş, 2004, s. 209). Ayrıca, AKP'nin önceki partilerden farklı olarak toplumun farklı kesimlerini içermeye iddiası taşıyarak, küçük ve orta ölçekte işletmeleri desteklerken, küresel piyasaya erişimlerine aracı olması AKP'nin başarısının önemli bölümlerinden birisidir (Öniş, 2004, s. 211).

Koalisyon döneminde ekonomi bakanlığı görevini yürüten Kemal Derviş, 2001 ekonomik krizinden sonra Dünya Bankası ile görüşerek, uygulanacak mali disipline ve reform programına bağlı kalınacağı mesajını vermiştir. Kemal Derviş'in finans sermayeleri ile olan ilişkisinin de etkisi ile ülke dışı destek sağlanmış oldu. Bu süreç 2001 ve 2002 yılları arasında krizin atlatılması açısından önemli bir adımdır (Öniş, 2004, s. 218). İronik bir biçimde 2001 krizinin sorumlusu olarak görülen koalisyon hükümeti döneminde başlatılan bu süreç sayesinde yakalanan ivme AKP tarafından sahiplenildi. İşin ilginç yanı kriz dönemlerinde Türkiye'de IMF'den ziyade yerel hükümet ve onun ekonomi politikaları baş sorumlu tutulmaktadır, krizin arka planında ciddi roller yerine getiren uluslararası örgütlere karşı ciddi eleştiri getirilmemektedir. 2001 krizinin siyasi etkisi yalnızca mevcut hükümetin değişmesi üzerinde olmamıştır aynı zamanda IMF'nin yereldeki siyasi aktörlere karşı gücünü de artırmıştır (Öniş, 2006, s. 9).

Yeldan, AKP'nin iktidara gelmeden önce seçmenlere verdiği mesajın IMF karşıtlığı üzerinden yapıldığını fakat iktidara gelindiğinde IMF'nin kontrolündeki reel politikayı takip ettiklerini belirtir (2008, s. 142). Her ne kadar seçmen kitlesi muhafazakâr ve kırsal kesimlerden oluşsa da AKP hükümetinin ekonomik reformlara bağlılığı diğer hükümetlerden çok daha fazladır (Öniş, 2006, s. 12). Fakat dönemin koşulları unutulmamalıdır, Türkiye'nin birikmiş dış borcu, ABD ile ilişkiler ve Avrupa Birliği üyeliği görüşmeleri gibi konular neoliberal dönemin yolundan gitmenin arka planındaki gelişmelerdir. Yeldan'a göre AKP küresel piyasalarda yüksek genişlemenin yaşandığı bir döneme denk geldi ayrıca bu

piyasalardan gelişmekte olan ülkelere ciddi bir kaynak aktarımı olmuştur (2008, s. 213). 2001 krizi sonrası ve 2008 arasında enflasyonun düştüğü, kamu borçlarının azaldığı, sermaye girişlerinin fazla olduğu bir dönemdir (Akçay & Güngen, 2016, s. 221).

AKP'nin iktidara geldikten sonra Avrupa Birliği'ne girme konusunda ısrar etmesi ve sonrasındaki reformların oldukça stratejik olduğu söylenebilir. Çünkü Kemalizmin etkisini kırarak kamunun gözünde demokrat bir kimlik oluşturmaya ve "sivilleşme" söylemi ile toplumun liberal, sol liberal kesimlerinden destek görmesini sağlamıştır (Akçay, 2018, s. 6). Şu nokta önemlidir ki AKP'nin yürütmüş olduğu neoliberal popülist⁶ program ile birlikte, sınıflar arası çelişki elit sınıf karşıtı bir politika ile üst sınıfın segmentleri arasındaki bir çelişkiye dönüşmüştür.

Akp iktidara geldikten sonra IMF programı tarafından şekillendirilmiş olan mali istikrar programı ve yapısal reformlara bağlı kaldı. İki yıl boyunca programa bağlı kalınması sayesinde enflasyon oranı tahmin edilenden daha düşük seviyelere geldi, yatırımcıların güveni sağlandı ve hatta 2004'ün ilk çeyreğinden reel GNP %12 oranında arttı (Öniş, 2004, s. 215). Yeldan'a göre milli gelirde artışın yaşandığı bu dönemde iş gücü piyasasına bakıldığında emekçiler açısından gelir dağılımının eşitsiz bir biçimde olduğu görülebilir. Özellikle artan işsizlik ve reel gelirde yaşanan daralma bunun kanıtıdır (Yeldan, 2008, s. 215). Ayrıca program kapsamında çıkarılan 4857 numaralı yasa ile emek piyasası, küresel rekabet edilebilirlik ve Türkiye'deki burjuva sınıfının taleplerine göre düzenlenmeye başlandı. Sonuç olarak emek piyasasında var olan örgütlülüğü zayıflatmasının yanında, değersizleşme ve maaşlarda durgunluk meydana gelmiştir (Akçay, 2018, s. 8).

Elbette neoliberal yapılanma sürecinde toplumun emekçi kesimi bu sürecin en fazla zarar göreni olmaktadır bu nedenle toplum genelinde rıza oluşturmak için AKP'nin kullanmış olduğu bir takım stratejiler mevcuttur. Patton, AKP'nin

⁶ Neoliberal popülizm literatürde genel olarak neoliberal ekonomik program ile birlikte uygulanan sosyal yardım programları üzerinden iktidara yardım eden yeni bir refah rejimi olarak ele alınmaktadır.

neoliberalizm ve toplulukçuluk kavramlarını birleştirerek üçüncü bir yol oluşturduğunu belirtir. Buna göre üçüncü yol dayanışma, sorumluluk gibi toplulukçu değerlere neoliberal bir içerik vererek onları dönüştürür. Bu değerler, neoliberal yapılanmanın yaratmış olduğu yıkıcı sonuçları azaltmak için kullanılarak, piyasa odaklı ihtiyaçlar ile kaynaştırılmaktadır (2009, s. 441). Neoliberal dönüşüm ile birlikte yüksek artış gösteren gelir adaletsizliği, yoksulluk, işsizlik gibi sorunlar kronik olarak ele alınarak sorunun kaynağının gizlenmesi sağlanmaktadır (Patton, 2009, s. 5).

Diğer yandan devlet geleneğinin çok güçlü olduğu Türkiye toplumunda “sağcı serbest piyasa pratiklerini sosyal paternalizm retoriği ile birleştirildi” (Petras, 2007). Bunun yanı sıra iyi organize olmuş parti örgütleri ve yoksul kesimin oylarını kazanmaya yönelik finansal refah ve yoksulluk programları ile önceki iktidarlardan çok daha fazla avantaja sahiplerdi (Petras, 2007).

Akp'nin 2002 yılındaki parti programını inceleyen Patton programın neoliberal toplulukçu perspektif ile paralel söylemlerin bulunduğunu ve piyasa odaklı yapılanmayı topluma yaymayı hedeflediğini ifade eder (2009, s. 442). Akp neoliberal program kapsamında kemer sıkmanın ve özelleştirmelerin olumsuz etkilerini yumuşatmak için refah programını iki politika üzerine kurmuştur; yeniden dağıtım mekanizmaları ve işçi sınıfı hane halklarının finans piyasalarına dâhil olması (Akçay, 2018, s. 10).

Buna ek olarak Akp'nin önceki iktidarlardan farklı yaptığı dini karşılıklı güven ve bağlılık tesisi için kullanarak toplumun farklı katmanları arasında sınıfsal çelişkileri örtmesidir (Öniş, 2004, s. 212). Partinin yürütmüş olduğu sosyal politika, yoksulluğun ve işsizliğin ortadan kaldırılmasından ziyade zararını azaltma üzerine kurulmuştur. Enformel yardımlaşma ağları bunun en belirgin göstergelerinden biridir. Bu neoliberal dayanışmacı ağları oluştururken topluma "eşit haklar" sunarak bireylere kendi hayatlarının kontrolünü ele alma görevini vermeye çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında neoliberal toplumda refah ve toplumla uyumlu bir yaşantı kişinin seçimi ile alakalıdır (Patton, 2009, s. 6). Ayrıca neoliberal popülist strateji

tüketimin arttırılması, iç ve dış talebin genişletilmesi ve kar oranlarında artış yaşanmasını finansal genişleme ile sağlamaktadır (Karahanoğulları, 2012, s. 131).

AKP piyasa reformlarını ve özelleştirmeleri hayata geçirirken siyasi olarak yoğun baskıcı bir yöntem uygulamamıştır aynı zamanda gelir desteği ve yoksul hanelere kredi olanağı sağlayarak “neoliberal popülist” bir çizgi oluşturmuştur (Akçay, 2018, s. 5). Emek piyasası reformları ve yeni mali politikasıyla, düşük maaş politikası uygulanmış ve en önemlisi esnek, yarı zamanlı ve taşeron çalışmanın yasalaşmasını öngören yasa kabul edilmiştir. Bunun en önemli sonucu çalışanlar arasında potansiyel örgütlülüğün zayıflaması ve piyasa disiplini çalışanlara dayatılmasıdır. İşçi örgütlülüğünün ve potansiyel örgütlenme kapasitesinin zayıflatılması Türkiye’de neoliberal popülist ajandanın oluşumu açısından belirleyicidir (Akçay, 2018, s. 8). Bu popülist ajanda kapsamında oluşturulan yeni refah rejiminde üç alan belirleyici olmuştur; yeşil kart uygulaması, Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) ve Genel Sağlık Sigortasının hayata geçirilmesidir. Sosyal içerilme mekanizmaları olarak tanımlanan bu alanlar ile AKP, asgari ücretin altında yaşamını sürdürmeye çalışan kesimlerinin siyasi desteğini kazanmayı başarmıştır. Akçay’a göre neoliberal popülist ajandaya dâhil edilmesi gereken bir diğer kavram finansal içerilmedir (2018, s. 12). Finansal içerilme ile birlikte daha önce finans alanına dâhil olmamış kesimler bu alana dâhil edilmiştir.

3.3 Türkiye’de Borçluluk

2001 krizi öncesinde “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” adı altında bir programla bankacılık alanında bir dizi düzenleme hayata geçirildi. Dönemin Ekonomi Bakanı Kemal Derviş tarafından sunulan program iki aşamalı olarak planlamıştır: Rekabetçi bir endüstri yaratmak ve Türkiye’nin global ekonomiye uyumunu sağlamak (Oğuz, 2009, s. 9).

Bu program kapsamında kamu ve TMSF'ye bağlı bankalarının finansal oluşunları yapılandırılarak, özel bankacılığın güçlendirilmesi hedeflenmiştir (Ergüneş, 2009, s. 381).

Program bütçe disiplini ve şeffaflık, kamu istihdam ve maaş politikalarında değişim ayrıca dört stratejik sektörde (bankacılık-finans, enerji, telekomünikasyon ve tarım) yeniden yapılandırmanın teşvik edilmesini amaçlayan bir dizi yasayı kapsamaktaydı. Sosyal güvenlik reformu, tarımsal üretimde devlet desteğinin kaldırılması, vergilendirme ve kamu maliye reformu, havayolları, çelik, tütün ve alkollü içecekler, şeker, doğal gaz ve elektrik dağıtım endüstrisinin özelleştirilmesi gibi bir takım ciddi düzenleme süreçlerini de içermekteydi (Oğuz, 2009, s. 9).

Bu program kapsamında bankacılık faaliyetlerinin denetlenmesi ve düzenlenmesi için BDDK kurulmuş ve bankaların önemli bir kısmı TMSF'ye devredilerek konsolidasyon süreci başlatılmıştır. Sonraki süreçte yabancı bankalar yerel bankalardan pay satın almaya başlayarak yapılandırma sürecinin yoğunlaşmasına yol açmıştır (Ergüneş, 2009, s. 382). Bankaların sermaye yapılarında da değişim yaşanmış, yabancı bankaların oranı ve sermaye payı artmıştır. Uluslararası sermayenin karlı piyasalara yöneldiği bu dönemde Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin piyasasına yabancı bankaların girişi şaşırtıcı değildir. Yapılandırma süreci sonucunda bankaların gücü artmış ve Türkiye'nin tüketici piyasasının potansiyelinin yüksek olması nedeniyle yabancı bankalar tüketici kredisini genişletmeyi hedeflemişlerdir (Ergüneş, 2009, s. 384).

2001 krizinden sonra yaşanan genişleme sürecinde uluslararası piyasalara entegrasyonla birlikte yabancı kaynakların varlığı ile devletin yerel bankalardan borç alma gereksiniminin sonlandığı ve bunun sonucunda bankaların alternatif gelir kaynağı olarak hane halkı gelirin'e yöneldiği söylenebilir. Akçay ve Güngen'e göre 2001 krizi sonrasının bankaların kamu kesimi borçlanmasının azalması nedeniyle faaliyet alanlarında değişikliğe gitmiştir ve bu değişiklik hane halkı bazında önemli bir dönüm noktasını oluşurmaktadır (2016, s. 222).

Karaçimen, 2002 ile 2013 yılları arasında tüketici kredilerinde ciddi bir artış yaşandığını bu artışın çeşitli nedenleri olmakla birlikte bankalar açısından uluslararası piyasalardan alınan krediler ile yaşanan kaynak çeşitlenmesi ve bu sayede tüketici kredi kredilerini arttırabilmeleridir (2015, s. 84). Ayrıca düşük faiz ve enflasyon oranları ve ekonomik genişlemede artışla birlikte tüketici kredilerine olan talebi arttırmıştır (Karaçimen, 2014, s. 173). Geniş taksit imkânları da bu artışta etkili olmuştur. Elbette şu nokta da önemlidir: Temel tüketim ürünlerini temin edebilmek, eğitim, sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçları karşılayabilmek için hane halkı kredi kullanmaya mecbur bırakılmıştır. Ergünes'e göre bireysel kredilerdeki artış ile yabancı bankaların girişi arasında bir ilişki bulunmaktadır, zira yabancı bankalar tüketici kredilerinin ve ev kredilerinin yayılmasına odaklanmışlardır (2009, s. 385). Fakat borçlanma oranının artış nedenleri düşünüldüğü zaman yalnızca bankaların kredi imkânlarının genişlemesi yeterli bir açıklama olmaz çünkü emek gücünün yeniden üretilmesi toplumsal koşullar etkisinde olmaktadır. Akçay'a göre (2018) AKP iktidarıyla birlikte oluşturulan neoliberal popülizm ile daha önceden finansal sisteme erişimi olmayan kesimlerin bu alana dâhil olmasına neden olmuştur. Düşük gelirli kesimin finansal sisteme dâhil olmasıyla bu kesimde oluşan iktidar desteği de artmıştır.

Karaçimen'in dikkat çektiği bir diğer nokta hane halkı bazında borçlanmanın en yüksek olduğu kesim düşük gelirli gruplar ve ücretli çalışanlardan oluştuğudur (2015, s. 86). Fakat kriz sonrası yaşanan ekonomik genişlemenin tüketimin teşvik edilmesi ile yakalanan bir ivme olduğu unutulmamalıdır. Bu dönemde teknolojik ürünler piyasası, AVM'lerin yaygınlaşması gibi tüketim kalıplarında yaşanan değişim emekçi sınıfın kendini yeniden üretmesi için gerekli maliyetin artmasına yol açmıştır (2015, s. 89). Ücretli çalışanlar tüketim kalıplarının değişmesi ile hane halkının harcamalarında artış olurken gelirler için aynı durum söz konusu olmamıştır bu nedenle borçlanma yoluna gidilmiştir. 2000'li yıllarda hane halkı tasarruflarında azalma yaşanırken borçluluk oranlarında artış gözlenmektedir (Ergüder, 2015, s. 117).

Karaçimen, çalışmasında tabloda 1998 ile 2011 yılı arasında istihdam, saat başına üretkenlik ve saat başına reel ücretleri gösterilmektedir.⁷ Bu tabloya göre saat başı üretkenlik oranında 2000'lerden itibaren gözlemlenen artış, reel ücretlerde görülmemektedir (2014, s. 163). İstihdam oranlarında artışın yaşanmaması ise emek piyasasında yapılan düzenlemeler ile ilgilidir. Küresel piyasalara açılmayla emek piyasası serbestleştirilerek esnek, yarı zamanlı ve güvencesiz çalışma şekilleri, düşük ücretli güvencesiz işler üretilmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin rekabet etme gücü düşük ücretler sayesinde sürdürülmekteydi (Ergüneş, 2009, s. 375).

Bankacılık sisteminde yaşanan dönüşümün en önemli örneklerinden biri de emlak kredilerinin yaygınlaşmasıdır. Özellikle 2005 yılından sonra yaygınlaşmaya başlayan bu krediler ile inşaat sektörü canlanmıştır. (Ergüneş, 2009, s. 379) Her ne kadar bu tezin konusu dışında da olsa inşaat sektörünün gelişmesiyle birlikte birçok kentsel dönüşüm projesi uygulanarak gecekondular bölgeyi lüks rezidanslara dönüştürülmesi ve bu bölgelerde yaşayan yoksul halkın başka bölgeye göç etmeye mecbur bırakılmasına vurgu yapılması önemli bir meseledir.

Türkiye'de finans sektörü bankalar tarafından meydana gelirken, hane halkı bazında bakıldığında, hane halkının finansal yükümlülüklerinden en başta geleni tüketici kredisidir, Aybar ve Doğru 2004-2010 arasındaki dönemde hane halkı borcunun yüksek oranda artış gösterdiğini belirtir (Aybar & Doğru, 2013, s. 28).

Tablo 1.1 Toplam Banka Borçları Arasından Bireysel Borçların Oranı, 2000-2011

% of Total Bank	2000	2002	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Bireysel Kredi	21.3	15.7	20.0	31.1	32.3	34.4	31.9	33.1	32.8	32.8
Kredi Kartları	6.8	9.1	10.9	11.8	10.4	10.1	9.3	9.3	8.3	8.1
Tüketici	14.5	6.6	9.1	19.3	21.9	24.3	22.6	23.8	24.5	24.7
Ev				8.4	10.6	11.4	10.6	11.4	11.6	10.9

⁷ Karaçimen, tabloyu TÜİK verilerine dayanarak yapmış olduğu hesaplamalara göre oluşturmuştur. Üretkenlik hesaplamaları üretim endüstrisi baz alınarak yapıldığı belirtilmiştir.

Otomotiv				4.2	3.1	2.2	1.5	1.1	1.1	1.1
İhtiyaçlar				6.7	8.3	10.7	10.5	11.2	11.9	12.7

Kaynak: (Bedirhanoglu, ve diğçerleri, 2013)

Tablo incelendiği zaman 2000 yılından itibaren finansallaşmanın genişlemesi sonucu artan kredi kullanımının, özellikle ihtiyaç kredilerinde 2005 yılında % 6,7 olan oranın 2011 yılına gelindiğinde % 12,7'ye yükseldiği görülebilir. Bireysel krediler başlığında ele alınan kredi kartları ve tüketici kredilerinde 2000'lerden sonra yaşanan artış yukarıda da bahsedildiği gibi emek gücünün kendini yeniden üretebilmesi için ihtiyaç duyduğu kaynağa ancak krediler üzerinden ulaşabilmesi ile açılanabilir. 2005 yılından itibaren ev kredilerinde toplam kredi miktarı içinde % 8,4'ten 2011 yılında % 10,9'a artış yükselmiştir.

Hane halkının harcanabilir gelirinin hane halkı borcuna oranı 2003'te % 7,3 iken bu durum 2007'de % 29,5'e çıkmıştır. (Ergüneş, 2009, s. 23) Kredi kullanımının artması aynı zamanda hane halkı gelirinin önemli bir kısmının faiz ödemesine aktarıldığı anlamına gelmektedir. Emekçi kesimin borçlanma yoluyla elde etmiş olduğu geliri emek sürecinde gelir getirici bir faaliyet için kullanmayacağı için ödenen faiz doğrudan banka sermayesine gitmektedir. Dolayısıyla bunun bir tür sömürü ilişkisi olduğu söylenebilir (Karaçimen, 2015, s. 77).

Ayrıca bireysel borçlanmanın bir diğçer önemli sonucu borcunu ödeyemeyen kişi sayısının artmasıdır (Ergüneş, 2009, s. 24). Gelirinden daha yüksek miktarda kredi kullanan kişinin geri ödeme konusunda sorun yaşaması kaçınılmazdır. Neoliberalizmin ortaya çıkarmış olduğu emekçi kesimler açısından olumsuz sonuçları finansal içerilme mekanizması ile törpülenerek, ertelenmektedir. Bu finansal mekanizma elbette borçluluktur.

Tablo 1.2 2009 ve 2018 Yılları Arasında Borcunu Ödeyemediği için Yasal Takibe Alınmış Kişi Sayısı

Yıllar	Kişi Sayısı
--------	-------------

2009	686.479
2010	504.685
2011	417.634
2012	684.951
2013	644.920
2014	669.383
2015	725.278
2016	727.268
2017	750.201
2018	902.918

Kaynak: <https://www.riskmerkezi.org/tr>

Tabloda borcundan dolayı yasal takibe alınmış kişi sayıları verilmektedir. Buna göre özellikle 2013'ten sonra borçlu kişi sayısında sürekli artan bir ivme gözlenmektedir. Diğer yandan 2019 Mart ayı itibariyle bireysel kredi kullanıp yasal takibe alınmış ve takibi devam eden 2.305.862 kişi bulunmaktadır. (Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi, 2019)

Aşağıdaki tabloda kredilerin gelir düzeyine göre dağılımı verilmiştir. Bu tabloya göre gelir düzeyi en alt iki kısmı oluşturan kesimin tüketici kredisi kullananların yarısını oluşturduğu görülmektedir.

2001 krizinden sonraki üç yıl boyunca reel ücretlerde düşüş yaşanmış ve bu düşüş % 30 oranına ulaşmıştır. Her ne kadar 2004 ve 2007 yıllarında telafi edilmeye çalışılsa da 1979 yılına oranla ücretler % 21,5 daha düşüktür. (Bedirhanoğlu, ve diğerleri, 2013, s. 347) 2002-2004 yılları arasında yoksulluk sınırı altında geliri bulunan hanelerin tüketim harcamalarının da bu sınırın altında olduğu gözlemlenmektedir, 2005 yılına gelindiğinde hane halkı tüketim harcamalarının yoksulluk sınırını geçmiştir. Bunun sebebi ise borçlanarak veya varlıklar kullanılarak tüketimin karşılanmış olmasıdır (Yükseler & Türkan, 2007, s. 35).

Tablo 1.3 Tüketici Kredisi Kullananların Gelir Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı

Aylık Gelirler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
< 1.000 TL	31.4	31	37.6	42.4	41.6	42.9	38.1	32.7
1.001-2.000 TL	16.8	21.7	23.9	28.2	27.9	25.8	25.1	27.6
2.001-3.000 TL	5.9	6.6	8	10	11.4	11.7	13.1	14.5
3.001- 5.000 TL	4.8	5.7	5.5	6.2	6	5.6	6.3	7.4
>5000 TL	7.8	5.8	6.6	6.8	6.3	5.4	6.6	9.0
Sınıflandırmamış	33	28.9	18.1	6.1	6.5	8.5	10.5	8.5

Kaynak: (Karaçimen, Financialization in Turkey The Case of Consumer Debt, 2014)

Aylık geliri 1000 TL'den düşük olanlar arasında borçlu birey sayısında 2000-2013 arasında on kat fark bulunmaktadır. Yoksul ve borçlu olan hane halkı sayısı 2013 yılında 4 milyona ulaşmıştır. Finansal mekanizmaların genişlemesinin iktidar açısından yoksul kesimlerin piyasa sistemine dâhil olmasının yanında bu kesimin siyasi istikrar istemini güçlendirici bir araç olarak da işlev görmektedir. (Akçay, 2018, s. 15) Tabloda da görüldüğü gibi geliri 1000 ila 2000 TL arasında olan tüketici kredisi kullanma oranı bazı yıllar hariç sürekli artış göstermektedir. Bu durum yoksul kesimin finansal mekanizmalar tarafından içerilmesine kanıttır.

Düşük gelirli kesimin finansal sisteme dâhil olmasının ekonomik sonuçlarının yanında sosyal ve siyasi sonuçları vardır. Kredi yoluyla içine girdiği finansal mekanizma aracılığı ile bireylerin gelecekteki gelirlerine dair yaptıkları öngörüler bir tür emek gücünün disiplin altına alınırken aynı zamanda finans sosyal hayata nüfuz etmektedir.

Burada esas önemli olan nokta düşük gelirli kesimin ve ücretli çalışanların kredi kullanma oranlarının yıldan yıla artıyor olmasıdır. Bireylerin kredi kartı borçlarını ihtiyaç kredisi kullanarak kapatmaya çalışmaları bu döngüden çıkmalarını engellemektedir (Karaçimen, 2015, s. 88). Elbette salt reel gelir analiz edilerek yapılan çıkarsamalar eksik olmaktadır, kapitalist sistem işçi sınıfının ihtiyaçlarını artırma eğilimi bu sınıfın “yaşamsal minimumun”⁸ belirlenmesinde de

⁸ Yaşamsal minimum ile kastedilen emek gücünün kendini yeniden üretebilmesi için ihtiyaç duyduğu azami kaynaktır.

etkilidir. Özellikle 2008 yılından sonra ücretlerde yaşanan gerileme ile emekçi kesimler “yaşamsal minimumun” gerisine düşmüştür (Bahçe & Köse, 2010, s. 28). Emek gücünün yeniden üretilmesi piyasadan temin edilemeyecek hizmetleri de içermektedir bu nedenle emek gücünün yeniden üretimi için gerekli miktardan daha azıyla geçinmeyi mümkün kılmaktadır. Bu durumun da kadınların ev içi emeğinin yanı sıra ve düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalmalarına neden olduğu söylenebilir. (Karaçimen, 2015, s. 93)

Tablo 1.4 2012-2017 Yılları Arasında Tüketici Kredisi Kullanan Kişi Sayısı

Tüketici Kredileri	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İhtiyaç	7.338.749	8.558.632	8.060.171	9.336.725	9.346.712	10.176.310
Konut	372.802	595.772	383.432	438.167	475.132	495.563
Taşıt	184.114	209.651	129.203	137.240	126.789	124.274
Diğer	1.089.195	1.802.195	2.136.627	583.586	4.786	4.750

Kaynak: <https://www.tbb.org.tr/tr>

2002'den itibaren artan kredi genişlemesiyle sürekli yükselen bir ivme kazanan hane halkı borçlanma oranlarında 2012 ile 2017 arasında kredi kullanan kişi sayısında sürekli bir artış olduğu (taşıt kredileri hariç) görülmektedir. Her ne kadar 2014 yılında önceki yıla göre azalma olsa da sonraki yıllarda bu artışın devam ettiği tablodan anlaşılmaktadır. Bu çerçeveye AKP iktidarı döneminde çalışma piyasasının esnekleştirilmesi ve asgari ücretlerde 2004-2013 yılları arasında artış yaşanmaması eklenince “karşımıza kentli, tüketim peşinde ancak borcu miktar olarak sürekli artan bir çalışanlar ordusu çıkacaktır” (Güngen, 2016).

Türkiye’de 2000-2001 krizi sonrasında sermaye birikimi ile birlikte emek birikimi de yaşanmıştır bu da toplumun daha fazla oranla sermayenin alanına girmesine yol açmıştır. Diğer yandan emek gücü aşınarak daha uzun saatler çalışmaya mecbur bırakmış ve iş gücü piyasası dışında kalanları da çalışmaya dâhil etmiştir. Bu dönemde yapılan düzenlemeler, emek gücünün artmasına ve daha uzun çalışmasına yol açmıştır (Bahçe & Köse, 2010, s. 21).

Sermayenin bol olduğu dönemler insanların daha fazla tüketime ve borçlanmaya yönlendirildiği dönemlerdir. Borçlanma emekçi kesimin tüketim güçlerini yapay olarak artırarak emeğin toplumsal maliyetini yükseltmektedir. Gelirlerinde artış olmadan yaratılan bu yapay tüketim emekçilerin gelirlerinden daha fazla tüketmesine yol açmaktadır. Diğer yandan emek gücü açısından yaratılan bu tüketim talebi uzun vadede sermayeden ücret artışı talebi şeklinde geri dönme olasılığı bulunmaktadır (Bahçe & Köse, 2010, s. 32). Fakat finansallaşmanın yoğunlaştığı bu dönemde borçluluk yeni bir denetim mekanizması olarak işler çünkü borçlu olma durumu insanların gündelik hayatına etki eden bir deneyimdir, hem emekçi kesimler açısından sermayeye olan itaati sağlarken hem de bu ilişki biçimini toplumsal ilişkilerin denetim altına alınması amacıyla kullanır.

3.4 2008 ve Sonrası Sosyoekonomik Gelişmeler

Çalışmanın bu kısmında 2008 ile 2018 yılları arasında yaşanan ekonomik gelişmelere kısaca değinilecek, çalışmanın yapısı gereği ekonomik koşullar ile paralel şekilde toplumsal hayatı etkileyen bazı etmenlere de yer verilecektir. Zira çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer alan analiz kısmının hazırlanmasında 1980’den başlayarak günümüze kadar devam eden yapısal dönüşümlerin anlaşılması önemli görünmektedir. Boratav Türkiye’de sermaye hareketleri serbestleştikten sonra dört bunalım⁹ yaşandığını ve bugünlerde beşincisini yaşamakta olduğumuzu belirtmektedir (2018a).

⁹ 1988-1989, 1994, 2001 ve 2008-9 krizleri.

2008 yılında ABD’de yaşanan İpotek (mortgage) krizi elbette dünyanın geri kalanını da etkilemiştir. Her ne kadar krizin Türkiye’ye “teğet geçtiği” (2017) ilan edilse de ilerleyen süreçte krizin etkileri hem emek piyasasına hem de ekonomik büyümeye yansımıştır. 2008 ortasına kadar ülkeye giren sermaye miktarı 60 milyar dolar iken 2009 Eylül ayında bu durum 10 milyar dolarlık sermaye çıkışına dönüşmüştür. (Bedirhanoğlu, ve diğerleri, 2013, s. 376)

Boratav, bu dönemde yaşanan sermaye çıkışının 1994 ve 2001 krizlerinden daha büyük olduğunu ve Kasım 2009 gibi daralmanın son bulduğunu belirtmiştir (2010). Bu durum açık olarak göstermektedir ki Türkiye ekonomisi yabancı kaynak hareketine bağlı olarak kırımlar yaşamaktadır. Diğer yandan kriz hükümet tarafından bir fırsat olarak kullanılarak yatırım ve emek alanında reform politikalarını yoğunlaştırmıştır. Bu kapsamda vergi teşvikleriyle yatırım ortamı canlandırılmaya çalışılmıştır.

2009 ve 2012 yılları arası kriz sonrası toparlanma dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu toparlanma dönemi “merkezde uygulanan para politikalarıdır.” Faizlerde yaşanan düşüş ile birlikte sermaye yeniden ülkeye akmaya başlamış bu durum da 2010-2011 yılları arasında yaşanan ekonomik genişlemenin temelini oluşturmuştur (Akçay & Güngen, 2016, s. 223). Elbette bu durumun ortaya çıkarmış olduğu en büyük problem oluşan cari açığıdır.

Bu dönemde GSYİH oranlarında artış olurken, 2015’e gelindiğinde yeniden düşme eğilimi göstermiştir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015, s. 44). Fakat 2009-2012 yılları arasında yaşanan toparlanma döneminde cari açığın milli gelirin % 10’unu aştığı gözlemlenmektedir. Yeldan (2015) dış açığın kapatılması için “*borçlanmayı arttırıcı*” sermayenin kullanıldığını bu durumun da Türkiye ekonomisinin çok daha kırılgan bir yapıya soktuğunu belirtmektedir.

2012 sonrasındaki süreçte ekonomik durgunluk yeniden belirmeye başlarken, 2013 yılından itibaren “yoğun dış kaynaklı büyüme” döneminin artık bitmeye başladığı söylenebilir. FED’in para politikalarında yürütmüş olduğu değişiklik ile yatırımcıların “merkez” ekonomilerine yönelmeleri ile birlikte

2013'ün üçüncü çeyreğinden itibaren AKP'nin ekonomik gerilemesi arttı (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015, s. 25). Buna ek olarak Aralık 2013'te yaşanan devlet krizi¹⁰ sonucunda dolar TL'ye göre on kat değerlenmiştir, ilerleyen süreçte Ocak 2014'te bu oran yüzde 25'e ulaşmıştır (Akçay & Güngen, 2016, s. 225).

Faizlerin yükselmemesi yönünde uygulanan para politikaları nedeniyle TL değer kaybetmeye başlamıştır. TL'de yaşanan bu değer kaybını önlemek amacıyla Ocak 2014 sonunda TCMB faiz oranlarını yükseltti fakat değer kaybında beklenen önleniş sağlanamamıştır (Akçay & Güngen, 2016, s. 226).

2015 Kasım ayında yapılan seçimler ile kurulan 64. Hükümet bundan sonraki süreçte özel sektörü desteklemek, emek alanında esnekleşmenin artırılması ve yurt içi talepte artış sağlamayı hedeflemiştir (Akçay & Güngen, 2016, s. 227). Fakat iç talebin canlı tutulması hedefi hane halkı borçlanmasını artırılması ile gerçekleşmektedir. Finansal sisteme dâhil olan insanların sayısındaki artış birikim hesaplarında yaşanan artış sonucundan ziyade bu sistemden alınan borcun sonucunda oluşmaktadır (Akçay & Güngen, 2016, s. 228).

Boratav'ın beşinci bunalım olarak adlandırdığı 2018-19 krizi ise sermaye hareketlerinde yaşanan gerileme ile birlikte Mart 2018'de başladı. Türkiye'nin önemli bir sorunu olan cari işlem açığının ise sermaye girişleri ile finanse edilmesi, sermaye girişinin durma noktasına gelmesi ile birlikte Ağustos 2018 itibariyle sonlanmıştır (2018a). Diğer yandan 2018 krizinin üç aşamada gerçekleştiğini belirten Boratav, ilk aşamanın 2017'nin tamamı ve 2018'in başlarında, AKP'nin seçim öncesi mali kaynakları ciddi miktarda kullanması, yabancı sermaye girişlerinin yarattığı kırılganlıkla bir "finansal balonun" oluşması ile başladığını belirtmektedir. İkinci aşama, Mart 2018'de dış kaynakların durgunlaşması ve reel ekonominin bu durumdan etkilenmesi, üçüncü aşama ise Ağustos 2018 itibariyle finans kapitalin birikime dayalı büyümenin sonuna gelerek alacaklarını borçlu ülkelere tahsil etmeye başlamasıdır (2018b). Dolayısıyla 2018'den itibaren Türkiye'nin ekonomik bunalıma girdiği söylenebilir. Bu çalışma kapsamında

¹⁰ 17-25 Aralık operasyonları.

yürütülen anketlerin uygulanma zamanı Boratav'ın belirmiş olduğu beşinci ekonomik bunalıma tekabül etmektedir.

Akçay'a göre AKP'nin seçim başarısının temel nedenlerinden biri tüketici kredilerinde yaşanan genişlemedir fakat ekonominin durgunlaşması ile 2017 yılından itibaren bu kredi genişlemesi sona ermeye başlamıştır (2018, s. 24). Elbette bu durumun partinin seçmen bazında durumuna etki etmesi kaçınılmazdır.

Diğer yandan ekonomik resesyona karşı alının önlemler şu şekilde olmuştur; firmaların zararları devlet garantisi ile karşılanacak, ulusal paranın değerini korumak, tüketici ve ticari kredileri artırmak (Akçay, 2018, s. 25).

Tüketici ve ticari kredileri artırma önlemi sonucunda krediye kolay ulaşım sağlanarak 2017'nin ilk yarısında toplam borç oranı % 7'den % 22'ye çıkmıştır. (Kandemir, 2017) Kredi genişlemesinden sonra 16 Nisan 2017'de yapılan Anayasa Değişikliği Referandumu %51.41 Evet, %48.59 Hayır oranıyla sonuçlanmıştır. (Referandum 2017)

3.5 Sonuç

Bu bölümde Türkiye'nin neoliberal yapılanma sürecinde geçirmiş olduğu dönüşümler ele alınmış ve finansallaşmanın bir sonucu olarak bankacılık sektöründe yaşanan kredi genişlemesiyle borçluluk oranlarındaki artışa değinilmiştir. Bilinildiği gibi 1980'den itibaren girilen bu yol ile IMF programları yürütülmüş, ekonomi yapısı serbestleştirilerek dünya piyasalarına açılmıştır. Ekonomik ve sosyal sonuçlarının yanı sıra siyasi alanda da sonuçlar doğuran bu süreç günümüz toplumsal koşullarının temellerini atmıştır.

80'li yıllarsa sermaye hareketleri serbestleştirilerek ve gümrük anlaşması kabul edilerek liberalleşme hız kazanmış sonuç olarak Türkiye ekonomisi sermaye hareketlerindeki dalgalanmalara açık bir hale gelmiştir. Yaşanan ekonomik krizler de bunun bir göstergesidir. 2001 krizi bu krizlerden en büyük kırılma noktasına yol açan krizdir. IMF programı kapsamında uygulanan politika ile gelir eşitsizliği ve yoksulluk artmış, bu durum dönemin koalisyon hükümetinin değişmesine yol

açmıştır. Bu durum yeni bir siyasi aktörün sahneye çıkmasına neden olmuştur: AKP. IMF karşıtlığı ile iktidara gelen AKP iktidara geldiği ilk yıllarda IMF programlarını sıkı sıkıya takip etmiştir. Küresel ölçekte yaşanan sermaye genişlemesi ile ülkeye giren yatırımcının artması AKP'ye avantaj kazandırmıştır.

2001 krizinden sonra ortaya çıkan genişleme ile yabancı kaynakların piyasaya girmesi devletin yerel bankalara olan gereksinimini bitirmiş bunun sonucunda bankalar alternatif gelir kaynağı olarak bireylere yönelmiştir. Tüketici kredilerinde muazzam bir genişleme sağlanırken yabancı bankalar bu alanı özel olarak genişletmeye önem vermişlerdir. Diğer yandan emekçi kesimlerin borçlanma yoluna gitmesinin tek nedeni kredi genişlemesi değildir, gelirlerde yaşanan durgunluk ile emeğin kendini yeniden üretmesi için gerekli koşullar borçlanma ile sağlanmaya başlanmıştır. Hane halkının finansal mekanizmalara dâhil olması ile borçluluk gündelik hayata sirayet etmeye başlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI VE ANALİZİ

4.1 Giriş

Veri elde etmek için kullanılan anket 100 katılımcı üzerinde, Ocak 2019 ile Nisan 2019 tarihleri arasında uygulanmıştır.

Bu bölümde çalışmanın analizi açısından önemli 25 adet anket sorusuna yer verilmiştir. Her soru çalışmanın önceki bölümlerinde yer verilmiş olan teorik çerçeve kapsamında analiz edilmiştir. Rakamsal veriler grafiklendirilerek sonuçların daha anlaşılır olması sağlanmaya çalışılmıştır. Soruların tekil analizinden sonra bütüncül bir yaklaşım kazandırmak amacıyla son kısımda genel bir analiz yapılmıştır.

Sorular üç başlık altında değerlendirilmiştir; birinci başlık gündelik hayattan, ikinci başlık güncel ekonomi ve siyasetten, üçüncü başlık ise borçluluk ve

sorumluluk ilişkisine dair sorulardan oluşmaktadır. Gündelik hayat ile ilgili elde edilen veriler borçluluğun biyopolitik işleyişi bağlamında ele alınarak, analiz Lazzarato'nun borçluluk ve öznelliğin üretilmesi ve biçimlendirilmesine dair fikirleri temelinde yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Hardt&Negri'nin Duyuru'sundan hareketle öznelliğin borç temelinde şekillendirilme hali elde edilen veriler ile birlikte anlaşılmaya çalışılmıştır.

İkinci başlık olan ekonomi ve siyasete dair sorular ise Soederberg'in fikirlerinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Soederberg, resmi borç söyleminin ekonomi terimleri kullanarak aslında oldukça politik olan bir kavramı de-politize ettiğini belirtir (2013). Diğer yandan neoliberalleşme ile piyasa mantığının sosyal alana yayılmasıyla insanların çevreleriyle olan ilişkisinin değişmesi depolitizasyon kavramıyla ilgilidir. Dolayısıyla borçlanma ve neoliberalleşme depolitizasyon sürecinde birbirini beslemektedir.

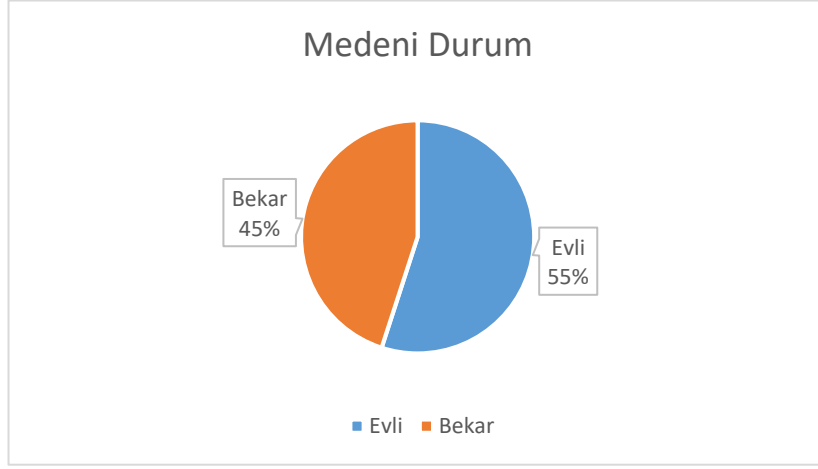
Üçüncü başlıkta ise borçluluk ve sorumluluk ile ilgili sorular ele alınmıştır. Bu soruların analizinde borca ahlaki boyut kazandırma süreci Nietzsche ve Lazzarato'nun fikirlerinden yararlanılmıştır.

Sorular üç aşamalı şekilde ele alındıktan sonra genel bir değerlendirme yapılarak sorular arasında ilişki kurulmuş ve elde edilen sonuçlara vurgu yapılmıştır.

Açık uçlu soruların analizinde katılımcıların cevaplarına yer verilmiştir ve cevabı yer verilen katılımcılar için takma ad kullanılmıştır.

4.2 Katılımcılara Dair Demografik Bilgiler

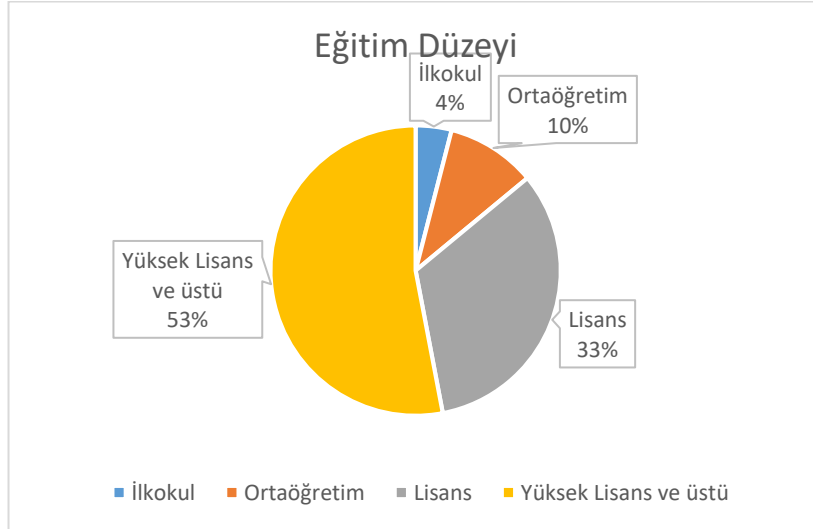
Şekil 1.1 Medeni Durum

N=100

Katılımcılar 55 evli ve 45 bekâr kişiden oluşmaktadır.

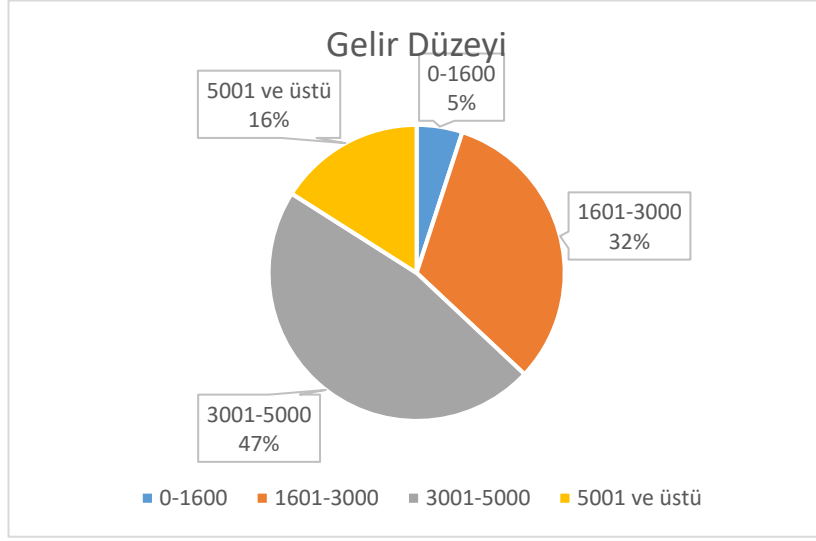
Şekil 1.2 Eğitim Düzeyi

N=100

Katılımcıların eğitim bilgileri şu şekildedir: 10 kişi orta öğretim, 4 kişi ilkokul, 33 kişi lisans, 53 kişi yüksek lisans ve üstü.

Şekil 1.3 Gelir Düzeyi

N=100

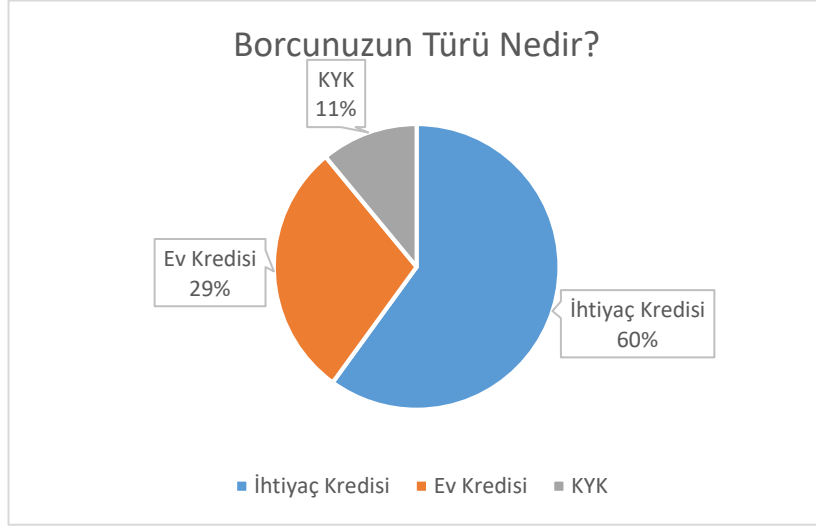
Katılımcıların gelir düzeyi şu şekildedir: 47 kişinin aylık gelir düzeyi 3001-5000 TL arası, 32 kişinin 1601-3000 TL arası, 5 kişinin 0-1600 TL arası, 16 kişinin gelir düzeyi ise 5001 TL ve üstü şeklindedir.

Şekil 1.4 Oturulan Konut Sahipliği

Katılımcıların % 56'sı kendi evinde, % 44'ü kirada oturmaktadır.

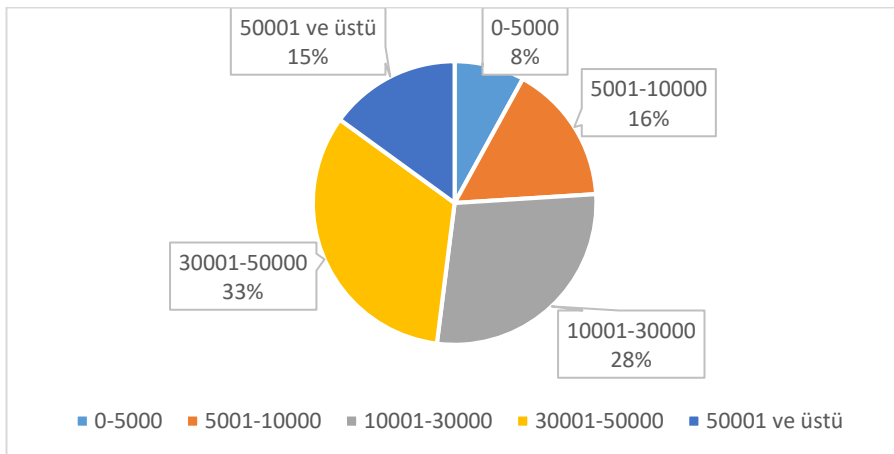
Şekil 1.5 Kredi Türü

N=100

60 kişi ihtiyaç kredisi, 29 kişi ev kredisi, banka kredisi kullanmış kişiler hedeflenmiş olsa da 11 kişinin KYK kredisi borcu ödemekte olduğu görülmektedir.

Şekil 1.6 Borç Miktarı

N=100

Katılımcıların sahip oldukları borç miktarları şu şekildedir: 0-5000 TL arası 8 kişi, 5001-10000 TL arası 16 kişi, 10001-30000 TL arası 28 kişi, 30001-50000 TL arası 33 kişi ve 50001 TL ve üstü 15 kişidir.

4.3 Araştırma Soruları

“Kredi çekmeye neden ihtiyaç duydunuz?” açık uçlu bir sorudur. Soruya cevap veren 63 kişiden 12’i ev almak, 6 kişi evlilik, 17 kişi nakit ihtiyacı, 5 kişi araba almak, 2 kişi bedelli askerlikten yararlanmak, 6 kişi eğitim, 15 kişi ise diğer masrafları için kredi çekmeye ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Aşağıda soruya verilen yanıtlardan bir kısmına yer verilmiştir.

“Yaşamak için” (Selma, Evli, İç Mimar, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Ev sahibi olmak için” (Sema, Evli, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

“Nakit İhtiyacı” (Nihal, Evli, Öğretmen, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Nakit Yetersizliği” (Onur, Bekâr, Pazarlama, Ev Kredisi, Lisans)

“Ev ve araba almak için” (Mehmet, Evli, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

“Evlenmek için” (Derya, Bekâr, Sosyolog, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Ev almak için” (Erkan, Evli, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

“İl dışında okurken giderlere yardımcı olması için aldım” (Samet, Bekâr, Dijital Pazarlama, KYK kredisi, Lisans)

“Toplu para gerekiyordu” (Özge, Bekâr, İş Analisti, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Elde yeterli kaynak olmadığı için” (Veli, Evli, Memur, Ev Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Borç ödeme” (Savaş, Evli, Dijital Pazarlama Uzmanı, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Nakit yoktu ve kredi çekmeyen Türkiye’de de bir mal sahibi olamıyor” (Semih, Bekâr, Mimar, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Nakit ihtiyacı” (Deniz, Evli, İnsan Kaynakları, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Nakit yeterli olmadığından” (Hatice, Evli, Ev Hanımı, Ev kredisi, İlkokul)
“Borcumu kapatmak için” (Hasan, Evli, Emekli, İhtiyaç kredisi, Ortaöğretim)
“Geçim” (Yeşim, Bekâr, Akademik personel, İhtiyaç kredisi, Yüksek lisans ve üstü)

Verilen yanıtlar incelendiği zaman katılımcıların bir kısmının mülk edinmek için kredi çekmek zorunda kaldığı görülmektedir, diğer yandan borcunu ödemek için kredi çekerek yeniden borçlanan katılımcılar da bulunmaktadır. “Toplu nakit ihtiyacının” kredi çekme eğiliminde önemli bir çıkış noktası olduğu görülmektedir. Geçinmek için kredi çektiğini belirten katılımcıların ise yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamada gelirlerinin yetersiz olduğu söylenebilir.

“Bankaların kredilerinin yaşam olanakları açısından size ne gibi faydası oldu?” açık uçlu bir sorudur. Bu soruya 56 kişi yanıt vermiştir; 13 kişi nakit ihtiyacını karşıladığını, 8 kişi ev sahibi olmayı sağladığını, 3 kişi bu sayede düğün yapabildiklerini, hiçbir faydası olmadığını belirten 13 kişi bulunmaktadır, 19 kişi ise diğer kategorisi altında değerlendirilmiştir. Aşağıda soruya verilen yanıtların kategorilerine göre verilen yanıtlara yer verilmiştir.

“Nakit ihtiyacımızı çözdü” (Emel, Evli, Muhasebeci, İhtiyaç kredisi, Lisans)

“Ev almak için nakit ihtiyacını karşıladı” (Erkan, Evli, Öğretmen, Ev kredisi, Lisans)

“Toplu paraya ihtiyacım vardı. Karşılamaş oldu.” (Derya, Bekâr, Sosyolog, İhtiyaç Kredisi, Yüksek lisans ve üstü)

“Ev sahibi olmak” (Berk, Evli, Öğretmen, Ev kredisi, Lisans)

“Hiçbir faydası olmadı günü kurtardı”(Meltem, Bekâr, Turizm organizatörü, İhtiyaç kredisi, Lisans mezunu)

“Hayalimi gerçekleştirmekte basamak oldu” (Ramazan, Evli, Grafiker, Ev Kredisi, Lisans)

“Borçlanma karşılığında hayatı sürdürebilme” (Mert, Bekâr, Çevirmen, İhtiyaç kredisi, Lisans)

“Zararı oldu. Faydası yok” (Nihan, Bekâr, Öğretmen, İhtiyaç kredisi, Lisans)

“Fayda değil, para satın alıyoruz sonuçta” (Cem, Evli, Kamu çalışanı, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Kira öder gibi ev kredi borcumuzu ödedik” (Sema, Evli, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

“Düğün masraflarını karşıladım” (Emrah, Bekâr, Video Editör, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Acil nakit ihtiyacını karşıladı” (Akın, Bekâr, Ziraat Mühendisi, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Tabi ki yaşam olanaklarımı bir süre boyunca arttırdı” (Filiz, Bekâr, Şehir Plancısı, KYK kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

Bir önceki soruya paralel olarak katılımcıların “toplu nakit” ihtiyacının öne çıktığı görülmektedir. Özellikle ev ve araba gibi gayrimenkul alımlarında kredi kullanmaya yöneldikleri söylenebilir. Faydasını görmediğini belirten katılımcıların kredinin kısa bir süre yaşamsal ihtiyaçlarını sağlamada bir araç olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan ev almak için kredi çekenlerin de nakit ihtiyacı nedeniyle kredi kullandıkları söylenebilir.

Şekil 1.7 Krediyi Ödemek İçin Plan Yapmak

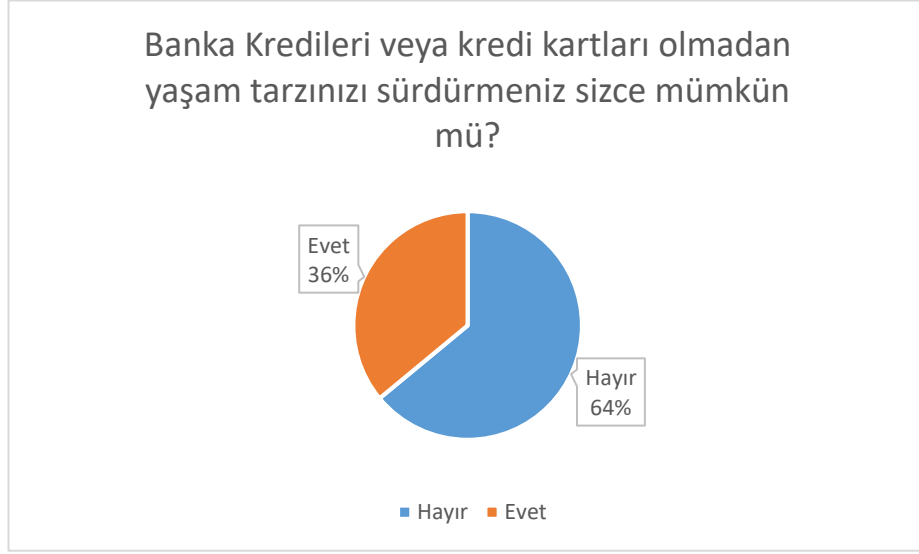

N=100

“Kredinizi ödemek için ileriye dönük plan yaptınız mı?” sorusu ile katılımcıların kredilerini öderken, hayatlarını ve gündelik hayat içerisinde yaptıkları planları ne ölçüde şekillendirdikleri ölçülmeye çalışılmıştır. Elbette ileriye dönük planlar hem gün içerisinde yapılan ve kişiye önemsiz görünen tercihleri de ifade ederken aynı zamanda uzun vadeli yapılan planları kapsamaktadır.

Katılımcıların % 70’i borçlarını ödemek için ileriye dönük plan yaptığını belirtmiştir, plan yapmayanların oranı ise % 30’tir.

Şekil 1.8 Banka Kredileri ve Kredi Kartları Olmadan Yaşam Tarzı Sürdürmek

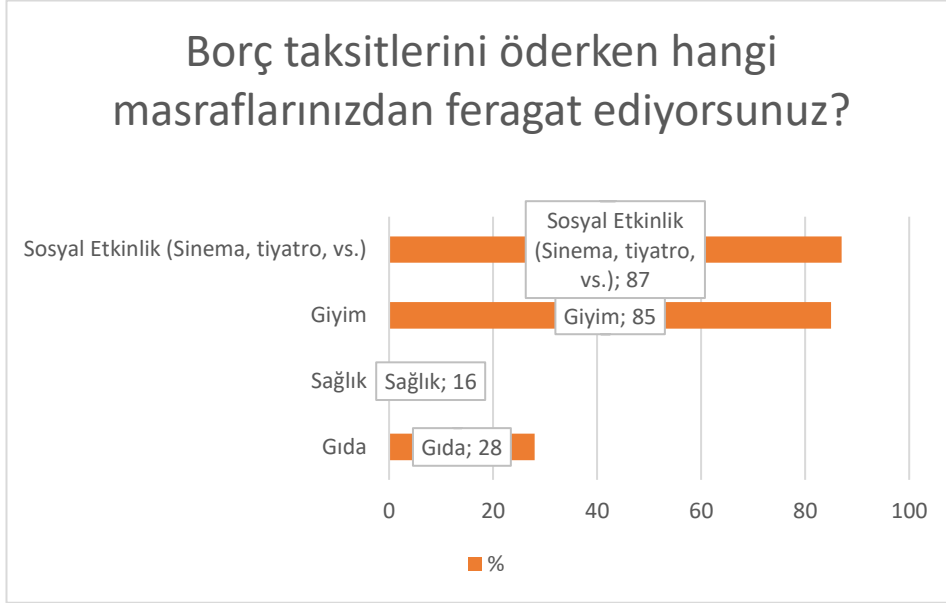

N=100

“Banka kredileri veya kredi kartları olmadan yaşam tarzınızı sürdürmeniz sizce mümkün mü?” sorusu finansal mekanizmaların kişinin hayatındaki yerine dair algısını anlamaya yönelik sorulmuştur. Bireyin temel ihtiyaçlarının (barınma, sağlık, giyim gibi) yanında sahip olduğu tüketim alışkanlıklarını devam ettirebilmesi/karşılayabilmesi için banka kredilerinin ve kredi kartlarının payını analiz etmek önemlidir.

Katılımcıların % 64’si “Hayır” yanıtı vermiştir, “Evet” yanıtını verenler ise % 36’dır. Anket katılımcılarının hâlihazırda kredi kullanan kişilerden oluştuğu unutulmamalıdır. Buradan hareketle salt gelir ile yaşam tarzını devam ettirmenin mümkün olmamaktadır. Diğer yandan yaşam tarzını devam ettirmenin mümkün olduğunu düşünen % 36’lık kesimin yaşamlarının bir noktasında kredi çektiği görülmektedir.

Şekil 1.9 Borç Öderken Feragat Edilen Masraflar

N=100

“*Borç taksitlerini öderken hangi masraflarınızdan feragat ediyorsunuz?*” sorusu borç öderken gündelik hayatta yapılan düzenlemelerin grafikte de görüldüğü gibi dört başlıktaki dağılımını incelemek amacıyla sorulmuştur.

Sosyal etkinlik harcamalarından yapılan kesintinin % 87 gibi yüksek bir oranda olduğu görülmektedir. Sosyal etkinliği % 85 ile giyim takip etmektedir. Gıda % 28 ve sağlık % 16 şeklindedir. Borçlanma sonucunda yapılan ilk kesinti sosyal etkinlik kısmında olmaktadır ayrıca giyim harcamalarında yapılan kesinti de buna çok yakındır. Elbette sosyal etkinlik temel insani ihtiyaç olmakla birlikte, bireyin fiziksel yaşantısını devam ettirebilmesi için gerekli gıda ve sağlık harcamalarında yapılan kesinti oranları dikkate alınmalıdır. Burada şu vurguyu yapmak önemlidir: Borç neoliberal bir denetim tekniği olsa da, dışsal bir kısıtlama gibi görünse de, kısıtlama bizzat birey tarafından uygulanmaktadır. (Lazzarato, 2015, s. 59)

Şekil 1.10 Borçlandıktan Sonra Tüketim Alışkanlıkları ve Sosyal Etkinliklerdeki Değişim

N=91

“Borçlandıktan sonra tüketim alışkanlıklarınızda bir değişim oldu mu?” sorusu bir önceki soruya paralel olarak kişinin borçlandıktan sonraki süreçte yapılan harcamalar ekseninde meydana gelen değişimler ve bu değişimin sosyal hayata olan etkisi incelenmiştir. Katılımcıların % 73’ü alışveriş konusunda kendime sınırlama getirdim şikkını işaretlemiş, sosyal etkinliklere daha az katılıyorum şikkını işaretleyenlerin oranı % 71’i, dışarıda daha az zaman geçirmeye başladım şikkını işaretleyenlerin oranı % 62’si ve hayır olmadı şikkını işaretleyenlerin oranı ise % 3’tür.

Katılımcıların büyük oranda tüketimlerini kontrol etmeye başladıkları ve bir önceki grafik oranlarına paralel olarak sosyal etkinliklere daha az katılmaya başladıkları görülmektedir. Ayrıca borçlandıktan sonra dışarıda yapılan aktivitelerde ciddi miktarda azalma yaşandığı katılımcılardan yalnızca küçük bir kesimin hayatında bir değişim yaşanmadığı gözlemlenmiştir.

Katılımcıların cevaplarından yola çıkılarak borcun bireyin hayatındaki biyopolitik kontrolü daha görünür hale gelmiştir denilebilir. Hayatını her yönüyle kısıtlamaya zorlayan borç bireyin kendi hayatını kar-zarar üzerinden kurgulamasına yol açarak, “homo econommicus” düşüncesinin dolaşımını güçlendirmektedir.

Şekil 1.11 Dışarı Çıkma Sıklığı

N=100

“Dışarı çıkma ve arkadaşlarınızla görüşme sıklığınız azaldı mı” sorusu yine sosyal hayatta yaşanan değişimi analiz etmeye yönelik sorulmuştur. Katılımcıların % 81’i “evet” cevabının verirken % 19’u “hayır” cevabını vermiştir. Borçlandıktan sonra bireyin sosyalleşme oranında ciddi oranda bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu sorunun yaratmış olduğu en büyük sonuçlardan biri borçlu kişinin fiziksel olarak da yalnızlaşmaya başlamasıdır. Burada ileride analiz edilecek olan “*Borcunuz aklınıza geldiği zaman kendinizi yalnız hissettiğiniz oldu mu?*” sorusuna verilen cevaplardan referansla fiziksel etkisinin yanında borcun kişinin duygusal dünyasına da etki ettiği anlaşılmaktadır. Zira katılımcıların büyük bir kısmı soruya “EVET” cevabını vermiştir.

Tablo 1.5 Kredi Türü ve Dışarı Çıkma Sıklığı

	Dışarı çıkma sıklığı		Toplam
	Evet	Hayır	
Kredi Türü			
İhtiyaç	50	11	61
Ev	22	6	28
KYK	8	3	11
Toplam	80	20	100

N=100

Tablo incelendiği zaman tüketici kredisi kullanmış olan 61 kişiden 50'sinin, ev kredisi kullanmış 29 kişiden 22'sinin, KYK kredisi kullanmış olan 10 kişiden 8'inin çıkma sıklığının azalmış olduğu görülmektedir.

Şekil 1.12 Geleceği Borca Göre Şekillendirmek

N=100

“Geleceğe yönelik planlarınızı borcunuza göre şekillendiriyor musunuz?” sorusu ile borçlu bireylerin geleceklerini şekillendirmede borcun rolünü incelemeyi

hedeflenmiştir. Zira borç ödeyen kişi gelecekteki gelirinden ödeme yapmayı vadetmektedir.

Katılımcıların % 97'si Evet cevabını verirken sadece % 3'lük kesim hayır cevabını vermiştir. Geleceğini borcuna göre şekillendirenlerin sayısının dramatik bir şekilde yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum borcun vadesinin uzunluğu, kişinin geliri ve taksitin miktarı gibi etmenlerle birlikte düşünülmelidir. Gelecekte elde edilecek gelirin bu şekilde düzenlenmesi borçlu kişilerin kendi yaşantılarını da buna paralel olarak şekillendirmelerine yol açar diğer bir deyişle geleceği öngörülebilir kılar. Lazzarato, denetimin borç yoluyla uygulanması bireyin kendi yaşantısını geri ödeme amacına uygun şekilde organize ederek borcun vadesi boyunca yayıldığını belirtir. (2015, s. 58) Zaman borç mekanizmaları açısından önemli bir yerde durmaktadır zira “şimdi ile gelecek” arasında bir kesişim yaratır.

Şekil 1.13 Sosyal Çevre İlişkilerindeki Değişim

N=100

“Sosyal çevrenizle olan ilişkilerinizde değişim oldu mu?” sorusu yine kişinin sosyal çevresiyle olan ilişkisinin borçlandıktan sonra ne ölçüde değiştiğini sorgulamaya yönelik sorulmuştur. Katılımcıların % 77'si Evet cevabını verirken, % 23'ü Hayır yanıtını vermiştir. Yukarıda ele alınmış olan sorulardan hareketle katılımcıların

büyük kısmının borçlandıktan sonra daha az dışarı çıkmaya başladığı bunun sonucunda da sosyal çevresiyle ilişkisinin değiştiği ve daha az görüşmeye başladıkları sonucuna varılmaktadır. Elbette bu durum tüketim alışkanlıklarında yapılan kesinti ile ilgilidir ve bu kesintinin doğrudan sosyal ilişkilerine etki ettiği göze çarpmaktadır. Bu nedenle borçlanma konusu sadece ekonomi ile değil toplumsal hayata ile de ilişkilidir.

Tablo 1.6 Sosyal Hayat Değişimi ve Yalnızlık

		Borcunuzu düşününce kendinizi yalnız hissediyor musunuz?		Total
		Evet	Hayır	
Sosyal hayatınızda değişim yaşandı mı?	Evet daha az görüşmeye başladım	64	13	77
	Hayır	7	16	23
Total		71	29	100

N=100

“Borcunuzun olması sizi gündelik hayatta nasıl etkiliyor?” sorusu borçlandıktan sonra kişilerin gündelik hayatlarında yaşanan değişimleri anlamak için sorulmuş açık uçlu bir sorudur. 100 katılımcıdan 82’si borçluluğun gündelik hayatlarını olumsuz yönde etkilediği, 18 katılımcı ise olumsuz bir etkisi olmadığını belirtmiştir. 82 katılımcı ise kendi içinde sınıflandırılmıştır; verilen cevaplar ortak tema çerçevesinde gruplandırılmış ve dört gruba ayrılmıştır. Aşağıda belirtildiği gibi “sınırlama ve kısıtlama”, “kötü ve gergin”, “olumsuz psikoloji” ve “etkisi yok” başlıkları altında değerlendirilmiş ve sınıflandırılmıştır.

Tablo 1.7 Borcun Gündelik Hayattaki Etkisi

Sınırlama ve kısıtlama	34
------------------------	----

Kötü ve gergin	21
Olumsuz psikoloji	27
Etkisi yok	18

N=100

Verilen yanıtlar incelendiği zaman “*kısıtlama*”, “*stres*”, “*sıkıntı*” gibi kelimelerin öne çıktığı görülmektedir. Borçlu yaşamın yaratmış olduğu psikolojik etkinin kişide kendini sürekli olarak denetleme ve kontrol altında tutma hissi yarattığı, diğer yandan verilen her kararın borca göre şekillendirildiği ortaya çıkmaktadır. Soruya verilen cevaplardan bazıları şu şekildedir:

“*Yaşam kısıtlı şartlarda sürüyor, ruhsal yorgunluk*”(Ayşe, Bekâr, öğretmen, ihtiyaç kredisi),

“*Eve hapsoluyorum*”(Şahin, Bekâr, Öğretmen, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü),

“*Etkiliyor kendimi sürekli sınırlıyorum*” (Ali, Evli, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans),

“*Olumsuz, zaman zaman temel yaşam giderlerinden feragat etmek zorunda kalmak*” (Mert, Bekâr, Çevirmen, İhtiyaç Kredisi, Lisans),

“*İçimi sıkıyor ve her şeyden kısmalıymışım hissi veriyor*” (Anıl, Bekâr, Öğrenci, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü),

“*Sürekli bir sınırlanmış hissi, kendini isteklerini kontrol etme zorunluluğu*” (Derya, Bekâr, Sosyolog, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü),

“*Daha gergin ve stres altında hissediyorum, baskı altındaymışım gibi*” (Erkan, Evli, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans),

“*Yoksulluk duygusu ile sürekli tasarruf eğilimi halindeyim*” (Hatice, Evli, Ev hanımı, Ev Kredisi, İlkokul),

“Psikolojik olarak rahatsızım ve evden çıkmak istemiyorum” (Hasan, Evli, emekli, İhtiyaç Kredisi, İlkokul),

“Psikolojik sıkıntı yaratıyor” (Neşe, Evli, Öğretmen, İhtiyaç Kredisi, Lisans).

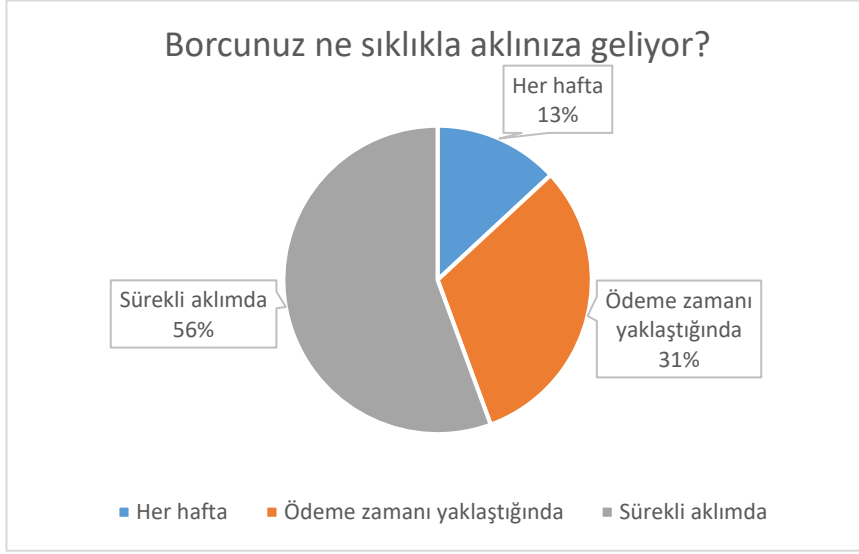
Katılımcıların özellikle sosyal hayatlarında ciddi bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir bunun ortaya çıkarılabileceği en büyük sonuçlardan biri kolektif olarak bir araya gelme olanaklarının azalmasıdır. Yönetimsel iktidar bireyin kendisini doğrudan yönlendirmeye çalışmaz bunun yerine hayat bilincini çevreleyerek organize etmesini sağlar. Bu bağlamda denetlenme içsel bir durum olarak işlemektedir. İktidar bireyin arzusunu yönlendirir ve olumlar bunun için disiplinin bireysel hesaba dâhil olması ve muhtemel öngörülerde etkili olması gerekir (Dardot & Laval, 2012).

Diğer yandan borçlanmanın getirdiği psikolojik yıkımın çok ciddi boyutlara varabileceği katılımcıların cevaplarından anlaşılmaktadır. Bedirhanoğlu borçlanmayı “bir aşırı şiddet biçimi” olarak tanımlamaktadır. Buna göre borçlanma aşırı şiddet pratiklerinin artmasında rol oynarken, emekçi kesimin borçlanmasının kendisi bir aşırı şiddet biçimi haline gelmiştir (Bedirhanoğlu, 2014).

Katılımcıların cevaplarından hareketle borçlanma, beraberinde moral yıkım getirirken (psikolojinin bozulması, evden çıkmak istememek gibi) “bir aşırı şiddet biçimine” dönüşmektedir.

Borçlanmanın gündelik hayatında etkisi olmadığını ve bu konuda kararsız olduğunu belirten katılımcılar da elbette değerlendirilmelidir. Kişinin gelir düzeyi ve borç miktarı etkilemenin boyutunda belirleyicidir bu nedenle etkilenmediğini belirten katılımcıların borç öderken sorun yaşamadıkları söylenebilir. Aylık gelir ve borç miktarını gösteren tablo incelendiği zaman 15 katılımcının aylık gelirinin 5001 ve üstü olduğu görülmektedir. Dolayısıyla gelir düzeyi borçlanmanın etkisi üzerinde başattır.

Şekil 1.14 Borcun Bireyin Hafızasındaki Yeri

N=100

“*Borcunuz ne sıklıkla aklınıza geliyor?*” sorusu borçlu olmanın bireyin günlük hayatına yansımaları ölçmek amacıyla sorulmuştur. Katılımcıların %31’i ödeme zamanı yaklaştığında, % 56’sı sürekli aklımda ve % 13’ü her hafta cevabını vermiştir. Rakamlar borcun bireyin hayatının merkezine gelme kabiliyetini göstermektedir. Bu durum borcun biyopolitik işleyişinin yansıması olduğu söylenebilir.

Tablo 1.8 Borcun Bireyin Duygu Dünyasına Etkisi

Mutsuz	15
Sıkıntılı ve kaygı	35
Kötü	28
Umutsuz ve çaresiz	5
Etkisi yok	17

N=100

Yukarıdaki tablo “*Borcunuz aklınıza geldiğinde kendinizi nasıl hissediyorsunuz?*” sorusuna katılımcıların vermiş olduğu olumsuz cevaplar “Mutsuz”, “Sıkıntılı ve Kaygılı”, “Kötü”, “Umutsuz ve Çaresiz”, “Etkisi Yok” başlıkları altında

düzenlenmiştir. “Sıkıntı”, “kötü”, “gergin” gibi tanımların oldukça fazla öne çıktığı görülmektedir.

Neoliberalizm bireyi kar zarar hesabına göre ‘mantıksal’ seçimler yapmaya yönelten bir ahlaki durumu yaygınlaştırmıştır. Buna göre seçim yapmak özgür iradeye işaret eder (elbette neoliberal akılsallık temelinde) ve sonuçları yalnızca rasyonel seçimler yapan özne tarafından karşılanmalıdır. (Lemke, 2001, s. 12) Katılımcıların verdiği cevaplar bu bağlam üzerinden değerlendirildiği zaman katılımcının borcunun sorumlusu olarak kendi yapmış olduğu seçim üzerinden değerlendirdiği görülebilir.

Burada Lazzarato’nun yaptığı vurgu önemlidir; borçlu insan “İktidar ilişkilerini, dışsallaştırmak ve mücadele etmek yerine, içselleştirir.” (2015, s. 58)

Borcun birey üzerinde yaratmış olduğu tahribata dair katılımcıların bazı demografik özellikleriyle birlikte yanıtları şu şekildedir:

“sanki bir hapisanedeyim ve cezamın bitmesini bekliyorum”, (Leyla, Evli, Sekreter, Ev kredisi, Orta öğretim mezunu)

“tamamen kısıtlanmış ve sadece borç için çalışıyorum”, (Emrah, Bekâr, Video editör, İhtiyaç kredisi, Lisans)

“Buhran içinde”, (Alper, Evli, Satış temsilcisi, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Kötü ve yalnız hissediyorum. Çoğunlukla da çaresiz.” (Samet, Bekâr, Dijital Pazarlama, KYK kredisi, Lisans)

“Baskı altında” (Ali, Evli, Öğretmen, Ev Kredisi)

“Bir köşeye sıkışmış gibi” (Erkan, Evli, Öğretmen, Ev Kredisi)

“Sıkıntılı ve umutsuz” (Mert, Bekâr, Çevirmen, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Sorumlu hissediyorum” (Özge, Bekâr, İş Analisti, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Alışverişimi, seçimlerimi kısıtlama hissi”(Hatice, Evli, Ev Hanımı, Ev Kredisi, İlkokul)

“Kaygı ve korku” (İbrahim, Evli, Mühendis, Ev Kredisi, Lisans)

Katılımcıların duygu dünyasında ciddi kırımlar yaşandığı verilen yanıtlardan görülürken ve borçluluğun kısıtlama, sıkışma, baskı gibi kavramlarda iç içe geçtiği görülmektedir. Bireyin yaşantısının tümünü etkileyerek kendisini denetim altında tutmasına ve sınırlamasına neden olmaktadır. Bir katılımcı borçluluğu “hapishane” ile özdeşleşmesi bu mekanizmanın ürettiği sıkışmışlık duygusunu oldukça net göz önüne sermektedir.

Hardt ve Negri borcun en başta dışsal bir kısıtlama olduğunu fakat daha sonra birey tarafından sorumluluk duygusu ile üstlenildiğini belirtir (2012, s. 18). Bu sorumluluk duygusu bireyin moral dünyasında yıkımı beraberinde getirmektedir. Çünkü borçluluk zamanla bir “duygu yapısı” haline gelerek, bireyin varoluşunu piyasa mekanizmasına bağlı hale getirir ve birey kendini çok daha fazla borçlu hissetmeye başlar (Dienst, 2015, s. 38). Bedirhanoglu’nun da belirttiği gibi “bir aşırı şiddet biçimi” haline gelerek hayatı kuşatır.

Tablo 1.9 Borcu Ödeyememek

Kötü-Mutsuz	15
Endişeli-Gergin	15
Çaresiz	4
Suçlu	3

N=38

“Borcunuzu ödeyemediğiniz zaman kendinizi nasıl hissettiniz?” sorusuna 38 katılımcı yanıt vermiştir, daha doğrusu 100 katılımcıdan yalnızca 38’i borcunu ödeyememe gibi bir durum ile karşılaşmıştır. O nedenle yapılan değerlendirme soruya yanıt veren katılımcılar özelinde yapılmıştır.

38 kişinin verdiği cevaplar mutsuz, kaygılı, huzursuz gibi kelimeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle yukarıdaki tabloda kötü-mutsuz, endişeli-gergin, suçlu ve çaresiz olmak üzere dört kategori üzerinden sınıflandırma yapılmıştır. Kategorilere göre verilen cevaplarından bazıları şu şekildedir:

“Çok endişelendim, çaresiz hissettim” (Erkan, Öğretmen, Ev kredisi, Lisans)

“İlk baslarda daha endişeliydim ama sonra sanırım alışmaya başladım” (Samet, Dijital pazarlama, KYK kredisi, Lisans)

“Ezik hissettim” (Ramazan, Grafiker, Ev kredisi, Lisans)

“Sanki çok büyük bir hata yapmış gibi hissettim” (Deniz, İnsan Kaynakları Uzmanı, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Huzursuz tedirgin ve mutsuz” (Hasan, Emekli, İhtiyaç Kredisi, Ortaöğretim)

“Yetersizmişim gibi hissettim ve başarısız” (Emrah, Video Editor, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Yetersiz ve çaresiz”(Saliha, Çocuk Gelişimci, Ev Kredisi, Lisans)

“Suçlu, kaçak”(Hatice, Ev Hanımı, Ev Kredisi, İlkokul)

“Huzursuz” (Ayşe, Öğretmen, KYK Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Utandım” (Özkan, Rehber Öğretmen, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Başıma her an kötü bir şey gelecekmış gibi sanki yarın evime haciz gelecek, sicilim kirlenecek” (Burak, Fizik Öğretmeni, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Panikledim” (Ayla, Sosyal Medya Uzmanı, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

Katılımcıların yanıtları incelendiği zaman borcunu ödeyememenin bireyin duygu dünyasında ciddi tahribatlara yol açtığı görülmektedir. Elbette borçluluğun ekonomik bir olgu olarak ve bireyin sorumluluğu üzerinden ele alınmasının bu durumda etkili olduğu söylenebilir. Borçluluk mekanizmasının hiyerarşik güç ilişkileri üretmede oynadığı rol ve çalışan kesimlerin gelirlerinde yaşanan durgunluğun geniş kitleler açısından borçlanmanın gelir kaynağına dönüşmesi

birlikte düşülmelidir. Zira katılımcılar açısından borç ödeyememek “yetersizlik”, “suçluluk” gibi kavramlar etrafında karşılık bulmaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi borçlu insan figürü yeni bir öznellik biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. İçselleştirilmiş bir süreç olarak borçluluk, ödenmediği zaman bireyin kendini suçlu ve eksik hissetmesine yol açmaktadır. Alacaklı borçlu arasındaki ilişki aynı zamanda borcuna sadık birey yaratmak ve bu borç sorumluluğunu hafıza imal etmek ve bu hafızanın içselleştirilmesini sağlamayı amaçlar. (Lazzarato, 2014, s. 39) Buradan hareketle borcunu ödeyemeyen kişinin kendisini “suçlu”, “mutsuz”, “huzursuz” hissetmesi borçlu alacaklı arasında kurulmuş olan güç ilişkisi sonucu oluşur dolayısıyla bireyin hafızasına yerleşmiş olan ahlaki yükümlülük harekete geçmiştir. Hard ve Negri’nin belirtmiş olduğu gibi borçlu kişi “suçluluğu yaşam biçimine dönüştüren mutsuz bir bilinçtir” (2012, s. 18). Borçlu ve alacaklı arasında yapılan sözleşme “suç”, “vicdan”, “ödev” gibi ahlaki kavramların ortaya çıkmasına neden olan sözleşmedir (Nietzsche, 2015, s. 81). Dolayısıyla borçluluğun yalnızca maddi bir sözleşmeden ibaret olmadığı sonucuna ulaşırız.

Diğer yandan borçluluğun küresel bir olgu olduğu unutulmamalıdır dolayısıyla borçlu olma halinin yaratmış olduğu “mutsuzluk”, “suçluluk” duygusu da küreselleşmiştir. Kapitalist borç rejimi içerisinde birey borçluluğu varoluşsal durum olarak içselleştirirken “tüketici özne” olma haline dâhil olur (Çalcı, 2015, s. 191).

Şekil 1.15 Çevrede borçlu kişi varlığı

N=100

“Çevrenizde sizin gibi borç ödeyen kişiler var mı?” sorusuna katılımcıların % 99’u “evet” cevabını, % 1’i “hayır” cevabını vermiştir. Evet, cevabını veren katılımcıların oldukça yüksek olması dikkat çekicidir. Bu durum borçluluk ilişkisinin ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Elbette şuna vurgu yapılması gerekir, borçluluk ilişkisi günümüz kapitalizminin en önemli ve yaygın mekanizmalarına dâhil olan bir iktidar ilişkisidir (Lazzarato, 2014, s. 29). Dolayısıyla katılımcıların çevrelerinde borçlu insan sayısının fazla olması kaçınılmazdır. Ayrıca temel hizmetlerin yerine getirilmesi bireyin sorumluluğuna bırakılması ve çalışan kesimlerin gelirlerinde yaşanan daralma nedeniyle borçlanma yoluna gitmek zorunda kaldıklarına vurgu yapılması gereklidir (Santos, 2009).

Şekil 1.16 Borçluluğun yalnızlığa olan etkisi

N=100

“Borcunuz aklınıza geldiği zaman kendinizi yalnız hissettiğiniz oldu mu?” sorusuna katılımcıların % 70’i “evet”, % 30’u “hayır” yanıtını vermiştir. Bu soru borçlu insanın içselleşme sürecinde bireyin özne olarak kendini konumlandığı yeri anlamak için sorulmuştur. Katılımcıların % 70’i kendini yalnız hissettiğini ifade etmiştir ve bu oranın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Lazzarato kredinin belirli bir tür özneleşme sürecini ürettiğini belirtir buna göre borçlu birey “bankacılık sistemi karşısında bireysel olarak, tek başına sorumludur” (2015, s. 59). Bu nedenle borçlu kişi herhangi bir destek mekanizmasına güvenmez.

Ayrıca 7. Soru olan “Borçlandıktan sonra sosyal çevrenizde bir değişim oldu mu?” sorusuna katılımcıların % 77’si “Evet daha az görüşmeye başladım.” Yanıtını vermiştir. Birlikte ele alındığı zaman birey tüketim alışkanlıklarını sürekli kontrol altında tutarken bir yandan sosyal çevresinden uzaklaşmakta, diğer yandan borcun yaratmış olduğu sorumluluk duygusu ile gitgide yalnızlaşmaktadır. Lazzarato “Borcun hem bedeni hem de zihni hesaba katan bir özneleştirme sürecini gerektirdiğini” belirtir (Lazzarato, 2014, s. 41). Bu yalnızlaşma hali iki türdür hem bedenen hem de zihin dünyasında meydana gelmektedir.

Tablo 1.10 Türkiye’nin Ekonomik Durumu

Kötü	65
Sıkıntılı	22
Olumlu	13
Toplam	100

N=100

“Türkiye’nin ekonomik durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna katılımcıların 87’si olumsuz yönde cevap vermiştir. Verilen cevaplar kötü, sıkıntılı ve olumlu olmak üzere üç başlık altında tasnif edilmiştir. 65 kişi ekonominin oldukça kötü durumda olduğunu düşünürken, 22’sinin sıkıntılı bir yöne doğru gidildiğini düşünmektedir, diğer yandan 13 katılımcı mevcut ekonomik durumdan memnun görünmektedir. Akçay, 2018-2018 yıllarının kriz yılı olacağını belirtirken, bu krizin “birikim modeli krizi” çerçevesinde düşünülmesi gerektiğini, 2002-2013 arasında yaşanan genişlemenin sona eriyor olmasından kaynaklandığını belirtmektedir (2018). Elbette yaşanan krizin çeşitli nedenleri bulunmaktadır bunun toplumsal yansıması önemli sonuçlar ortaya çıkarabilir. Verilen cevaplardan her kategoriye ait bazı örneklerle yer verilmiştir:

“Ülkemize ait bir ekonomik düzen olduğunu düşünmüyorum. Çaresiz ve dışa bağımlı bir ekonomimiz var” (Ali, Satış Temsilcisi, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Ekonomik olarak kötü durumda olduğumuzu düşünüyorum. Borcu olmayan insan neredeyse yok. Gelirden çok giderin olması ve üretim yapamamız bu olumsuz durumu devam ettirecektir.” (Neslihan, Sosyolog, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Daha ne kadar korkunç olabilir derken daha da korkunçlaşması yeterince canımı sıkıyor” (Erdoğan, İthalatçı, KYK Kredisi, Lisans)

“Düşüşe geçmiş durumda” (Filiz, Şehir Planlamacı, KYK Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“İnsanların alım gücünün düştüğünü, yoksulluk oranının arttığını düşünüyorum” (Saliha, Çocuk Gelişimci, KYK Kredisi, Lisans)

“Gittikçe kötüye gidiyor” (Ali, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

“İçinde bulunduğumuz durum bir kriz ve bizde yoksulluk sınırında yaşamaya çalışıyoruz” (Emrah, Video Editör, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Üstünde oynanan bu kadar oyuna rağmen güçlü” (Rahmi, Biyolog, Ev Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Günden güne kötüye gidiyor.”(Ahmet, Reklamcı, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Ekonomik olarak pek iç açıcı değil. Özellikle enflasyon oranı çok yüksek ve büyük ekonomik bir kriz bekleniyor” (Samet, Dijital Pazarlama, KYK Kredisi, Lisans)

“Tüketime dayalı bir ekonomimiz olduğu için elle tutulur bir yanı yok” (Meltem, Turizm Organizasyon, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Gayet düzgün” (Hasan, Emekli, İhtiyaç Kredisi, Ortaöğretim)

“Orta düzeyde” (Sema, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

“Sıkıntılı” (Berk, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

“Gittikçe kötüleşiyor” (Deniz, İnsan Kaynakları, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Batıyoruz” (Özge, İş Analisti, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Zor bir dönemden geçiyoruz” (Hülya, Bakım Personeli, İhtiyaç Kredisi, Ortaöğretim)

Katılımcıların büyük bir kısmının içinde bulunulan ekonomik durumdan memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Boratav, 2018-2019 dönemini 5. ekonomik bunalım dönemi olarak tanımlamaktadır. (2018a) Buradan hareketle katılımcıların anketlere bu dönem içerisinde katıldıkları vurgusu yapılabilir.

Şekil 1.17 Ekonomik Kriz Beklentisi

N=100

Ekonomik kriz çıkmasını bekliyor musunuz? sorusu bir önceki soruya paralel olarak katılımcıların Türkiye'nin güncel ekonomisine dair düşüncelerini anlamak amacıyla sorulmuştur. Katılımcıların % 82'si "evet", % 18'i "hayır" yanıtı vermiştir. Büyük çoğunluğun ekonominin gidişatından memnun olmadığı görülmektedir. Elbette bu sorunun cevabı araştırmanın ilerleyen bölümlerinde yer alan bilgiler ışığında analiz edilecektir.

Şekil 1.18 Ekonomi ve Siyaset İlişkisi

N=100

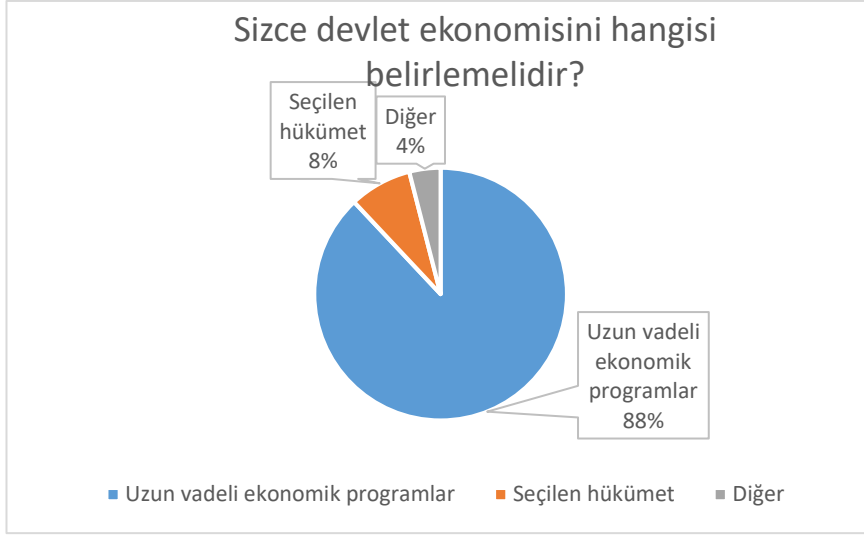
Sizece ekonomik hayat güncel siyasetten etkileniyor mu? sorusu katılımcıların ekonomiyi siyaset ile ilişkilendirme düzeylerini ölçmek amacıyla sorulmuştur. Soruyu cevaplayanların % 96'sı “evet”, % 4'ü “hayır” yanıtı verdiği görülmektedir. Bu rakamlar büyük çoğunluğun, siyasetin ekonomi üzerinde etkisi olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Buradan hareketle Evet yanıtı veren katılımcıların siyasi tercihlerinde ekonominin etkili olabileceği yorumu yapılabilir. Ekonomik kriz çıkmasını bekliyor musunuz sorusuna büyük çoğunluğun Evet yanıtını vermesi paralelinde ele alırsak kriz ile siyasi iktidarın bağdaştırıldığı sonucuna varılabilir. Aşağıdaki tablo incelendiği zaman, ekonominin siyasetten etkilendiğini düşünen 96 kişiden 82'sinin ekonomik kriz çıkmasını beklediği görülmektedir.

Tablo 1.11 Ekonomik Kriz Beklentisi ve Siyasi Hayat

	Ekonomi siyasetten etkileniyor mu?		Toplam
	Evet	Hayır	
Ekonomik kriz çıkmasını bekliyor musunuz?	Evet	82	84
	Hayır	14	16
Toplam	96	4	100

N=100

Şekil 1.19 Devlet Ekonomisi

N=100

“Devlet ekonomisini hangisi belirlemelidir?” sorusuna katılımcıların % 88’i uzun vadeli ekonomik programlar, % 8’i seçilen hükümet ve % 4’ü diğer yanıtını vermiştir. Büyük oranda ekonominin uzun vadeli programlar tarafından yürütülmesi gerektiğini düşünmektedir. Ekonomik istikrarın siyasi iktidar tarafından değil de devlet tarafından yapılan programlar ile belirlenmesi gerektiği düşüncesinin baskın olduğu söylenebilir. Katılımcıların büyük bölümü ekonominin güncel siyasetten etkilendiğini düşünürken aslında bu durumdan memnun olmadıklarını *uzun vadeli ekonomik programı* seçerek belirtmişlerdir. Diğer yandan katılımcıların ekonominin güncel siyasetten etkileniyor mu? sorusuna büyük oranda Evet cevabını verdiği göz önüne alındığında bu durumun değişmesi gerektiği kanısında oldukları sonucuna varılabilir.

“İçinde bulunduğumuz siyasi ortam hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusu katılımcıların güncel siyaset ile ilgili düşüncelerini öğrenmek için sorulmuştur. Cevaplar incelendiği zaman olumsuz, karışık, gergin gibi tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Aşağıdaki tablo mevcut siyasi ortamdaki memnun olmayan katılımcıların verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Verilen cevaplar baskıcı, gergin-güvensiz, kötü-huzursuz-olumsuz, karışık, olumlu ve diğer kategorileri çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Anketi cevaplayan 100 kişiden 77’sinin mevcut

siyasi ortamdan memnun olmadığı görülmektedir. 12 kişi mevcut siyasi ortamdan memnun olduğunu belirtirken, diğer kategorisinde bulunan 11 kişiden 7'si yorum yapmamayı tercih ederken, 4 kişi siyaset ile ilgilenmediklerini belirtmiştir.

Tablo 1.12 Siyasi Ortam ile İlgili Düşünceler

Baskıcı	11
Gergin-Güvensiz	14
Kötü-Huzursuz-Olumsuz	38
Karışık	14
Olumlu	12
Diğer	11

N=100

Siyasetin ekonomiden etkilendiği düşünüldüğü göz önüne alındığı zaman içinde bulunulan toplumsal koşullardan duyulan memnuniyetsizliğin ekonomiye yansımalarının kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Borçlu kesimin bu türden bir ortamda ekonomik olarak en savunmasız kesimler arasındadır bu durumun siyasi olarak yansımalarının nasıl olacağı ise kritiktir. Diğer yandan Harvey'in neoliberalizm yorumundan yola çıkarak denilebilir ki “kapitalist sınıf iktidarını sağlamlaştırma projesi” olan neoliberalizmin işleyişi karşısında herhangi bir engel oluşmasına izin vermez. (2011) Her ülkede farklı bir seyir izleyen neoliberalizm Türkiye’de 1980 darbesi sonrasında IMF programları himayesinde bir seyir izlemiştir.

Her kategoriden verilen cevapların bir kısmına yer verilmiştir:

“Sürekli gergin ve huzursuz bir ortam var. Özgürlükler konusunda çok büyük sıkıntılar yaşıyoruz” (Ahmet, Reklamcı, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Oldukça sıkıntılı. Hem özgürlükler hem de refah açısından oldukça zor bir dönemden geçiyoruz” (Samet, Dijital Pazarlama, KYK Kredisi, Lisans)

“Kaotik bir ortam var bu da yıllardır çok rahatsız edici” (Meltem, Turizm Organizasyonu, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Aşırı politikleşmiş ve belirsizlikle dolu” (Mert, Çevirmen, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Ayrıştırıcı ve gergin bir siyasi ortamda yaşadığımızı düşünüyorum. İnsanlar arasında kutuplaşmanın giderek arttığını söyleyebilirim.” (Saliha, Çocuk Gelişimci, KYK Kredisi, Lisans)

“Baskıcı ve yoz” (Anıl, Öğrenci, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Tamamen bilgisiz ve başarısız insanların belli bir ideolojik fikre sahip kendi gördüğünden başka bir şey görmek istemeyen bir siyasi oluşum görüyorum. Sağ partilerin her zaman yaptığı gibi kapitalizmi kullanıp zengini daha da zenginleştiren ortaya aynı ideolojiye sahip olan yeni zenginler çıkararak ve halkın yaşam olayını sadece sebze, meyve ve et fiyatlarıyla gören bir siyasi tavır var. Yoksulluk sınırında yaşayan halka sürekli artan vergilerle daha da kötü bir yaşam sunan zenginlerin vergi borçlarını sıfırlayan bir siyasi ortam ve ya oluşum.” (Emrah, Video Editör, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Sıkıntılı ama aşılabılır” (Rahmi, Biyolog, Ev Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Kutuplaştırıcı” (Yasemin, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

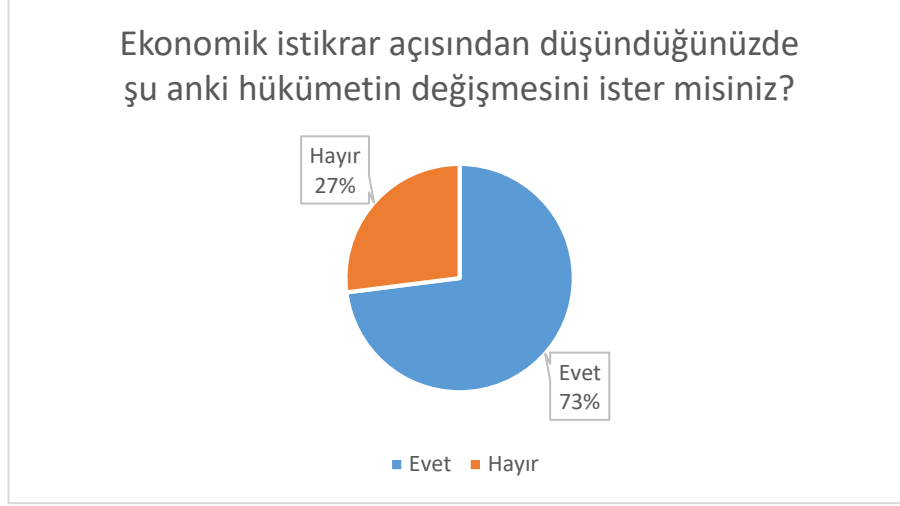
“Ayrılmış, tek tip bir siyaset biçiminin insanlar üzerinde baskıcı olması yeterince rahatsız ediyor” (Neşe, Öğretmen, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Gayet düzgün” (Hasan, Emekli, İhtiyaç Kredisi, Ortaöğretim)

“Anti demokratik” (Yeşim, Akademik Personel, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

77 katılımcının içinde bulunulan siyasi ortamdan memnun olmadığı görülmektedir. Özellikle özgürlükler ve demokrasi konusunda endişelerin bulunduğunu, baskıcı bir siyasi ortam olduğunu belirtmişlerdir. Siyasi ortam ve ekonomik durum arasında katılımcılar açısından bir bağ kurulup kurulmayacağı konunun kritik bir noktasıdır.

Şekil 1.20 Siyasi İktidar ile İlgili Düşünceler

N=100

“Ekonomik istikrar açısından düşündüğünüzde şu anki hükümetin değişmesini ister misiniz?” sorusu bir önceki sorunun devamı niteliğindedir ve elbette ekonomi ile ilgili sorular ile birlikte ele alınması gerekir. Katılımcıların % 73’ü Evet, % 27’si Hayır yanıtını vermiştir. Yani anketi cevaplayanların büyük bir kısmı şu anki hükümetin değişmesini istemektedir. Ekonomi ile ilgili sorulara verilen cevapların büyük oranda olumsuz olduğu, diğer yandan siyaset ve ekonominin birbirini etkileyen alanlar olduğu görüşünün ağır bastığı göz önüne alındığında mevcut siyasi iktidarın ekonomiyi düzenleme konusunda ankete cevap verenler açısından olumsuz bir izlenim verdiği ve ekonomik istikrarın büyük oranda talep edildiği görülmektedir. Şu nokta önemlidir: Borçlu bireyin yaşamını borcunu ödemeye yönelik kurgularken ekonomik istikrar talep etmesi beklenir, elbette ekonomik istikrar talebi salt borçluluk ile ilgili değildir fakat borçlu kişinin öngörülebilir bir toplumsal hayat talebi ağır basmaktadır.

Tablo 1.13 Ekonomik Kriz Beklentisi ve Siyasi Tercih

	Mevcut hükümetin değişmesini ister misiniz?		Toplam
	Evet	Hayır	
Ekonomik kriz çıkmasını bekliyor musunuz?	Evet	70	83
	Hayır	3	17
Toplam		73	100

N=100

Tablo incelendiği zaman ekonomik kriz çıkmasını bekleyen toplam 83 kişiden 70’i mevcut hükümetin değişmesini istediği görülmektedir.

“Borçlandıktan sonra kendinize siyasi açıdan sınırlama koydunuz mu?” sorusu ile bireyin borçlandıktan sonra gündelik hayatında yaşanan değişimlerin yanında siyasi olarak da etkilenme hali anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcılardan 71’i kendilerine siyasi açıdan sınırlama koymadığı yönünde cevap verirken, 12 kişi sınırlama koyduğunu belirtmiştir. Ayrıca diğer kategorisi altında değerlendirilebilecek 12 katılımcı siyaset ile ilgilenmediğini ve borcun bu durumla ilgili olmadığını düşünmekte, 5 kişi ise borcunu ödemenin siyasetten daha önemli olduğunu düşünmektedir.

Şekil 1.21 Borçlanma ve Siyaset

N=100

Sınırlama koymadığını belirten katılımcıların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Borçluluk ile siyasi mekanizmalar arasında bağlantı kurulup kurulmadığı bu sorunun merkezinde bulunmaktadır. Zira borçluluk yalnızca ekonomik bir olgu değildir, güç ilişkileri ve eşitsizlikler barındırır. Hali hazırda bir sendikaya üye olan veya kamu kurumlarında çalışan borçlu bireylerin kendilerine sınırlama getirdikleri görülmektedir. Elbette bu sınırlamanın altında iş kaybetme kaygısı yatıyor olabilir fakat borçluluğun neoliberal kapitalizmin yayılma mekanizmalarından biri olduğu unutulmamalıdır. Diğer yandan kişinin borçlandıktan sonra kendisine siyasi açıdan sınırlama getirmesi için öncesinde iktidarı eleştirel bir pozisyonda olduğunda geçerli olmaktadır.

Şekil 1.22 Borcun Sosyal Medya Paylaşımına Etkisi

N=100

Borçlandıktan sonra sosyal medya paylaşımlarınıza sınırlama getirdiniz mi? sorusu yine borçlanmış kişinin siyasi davranışını analiz etmeye yöneliktir. Katılımcıların % 79'u Hayır, % 21'i Evet yanıtını vermiştir. Soruya cevap verenlerin büyük kısmının sosyal medya paylaşımlarını sınırlama getirmediği görülmektedir. Borçluluk ve siyaset arasında ilişki kurulmaması konunun önemli bir boyutu olarak göze çarpmaktadır.

Şekil 1.23 Borçluluğun Siyasi Tercihe Etkisi

N=100

“*Borçlu olmanız oy verirken siyasi parti tercihinizi etkiliyor mu?*” sorusu borçluluk ve siyasi hayat arasında kurulan bağlantıyı anlamak için sorulmuştur. Katılımcıların % 74’ü Hayır, % 26’sı Evet yanıtını vermiştir, yani ankete katılanların büyük çoğunluğu borçluluğun siyasi tercihlerini etkilemediğini belirtmektedir. Elbette borçluluk ve siyasi hayat arasında bağlantı olmadığını düşünen katılımcılar olduğu göz önüne alınarak düşünülmesi gereken bir sorudur bu. Diğer yandan borçluluğun ekonomik yapının doğalında oluşan bir süreç gibi ele alınması bu çok boyutlu iktidar tekniğinin ardında yatan güç ilişkilerini gizlediği vurgusu yapılması gerekir. Borcun teknik bir konu gibi değerlendirilmesinin bilinçli olarak üretildiğini ifade eden Soederberg, resmi borç söyleminin bu teknik dilin ardına saklanarak iktidarların kendi siyasi yönelimlerini “doğal” veya olması gerekenmiş gibi göstererek borçluluğun de-politize edildiğinin altını çizer (Soederberg, 2013). Buradan hareketle borçluluğun bireyin siyasi tercihleri üzerinde etkide bulunmadığı sonucunun çıkması iktidarın kullanmış olduğu bir takım teknikler sonucunda oluşan depolitize edilme hali ile birlikte düşünülmelidir. Elbette hayır yanıtını veren katılımcıların tümü için bu yorum yapılamaz.

Tablo 1.14 Borçsuzluk ve Hayat

Rahatlık-Özgürlük	38
Mutluluk- Olumlu Psikoloji	13
Huzur	4
Daha iyi sosyal hayat	29
Diğer	16

N=100

“*Borcunuz olmasaydı hayatınızda ne değiştirdi?*” sorusu gündelik hayata yönelik sorulmuştur. Katılımcılardan 84’ü hayatında olumlu yönde değişim olacağını belirtmiştir. Diğer kategorisinde bulunan 16 kişi ise herhangi bir değişim olmayacağını, birikim yapacağını belirten katılımcılardan oluşmaktadır. Olumlu yönde değişeceğini düşünenlerin verilen cevapların özgürlük, sosyal hayatın daha aktif olması, mutluluk gibi kavramlar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kategorilere göre verilen cevaplardan bazı örneklerle yer verilmiştir:

“*Daha rahat ve hareketlerimde daha özgür olurdum*” (Ahmet, Reklamcı, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“*Daha mutlu ve huzurlu yaşayabilirsiniz. Yaşam standardımı iyileştirmek için gerekli ihtiyaçlarını karşılayabilirdim*” (Emrah, Video Editör, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“*Kendimi daha özgür hissedirdim*” (Erkan, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

“*Tüketim alışkanlıklarım ve daha özgür hareket etmem konusunda çok daha rahat olurdum*” (Samet, Dijital Pazarlama, KYK Kredisi, Lisans)

“*Kendimi bu kadar kısıtlamazdım*” (Ali, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

“*Orta ve uzun vadeli istikrarlı planlar yapabiliyordum*” (Mert, Çevirmen, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“*Sosyal hayatım değiştirdi*” (Hasan, Emekli, İhtiyaç Kredisi, Ortaöğretim)

“Daha çok gezer, keşfeder ve öğrenirdim. Daha sağlıklı bir ruh halim olurdu.”
(Ali, Satış Temsilcisi, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Sağlığıma daha dikkat eder daha iyi besinler tükettirdim.” (Şahin, Öğretmen, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans)

“Kendimi kısıtlamak zorunda kalmazdım” (Abdullah, Grafiker, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Daha fazla sosyal hayatım olurdu” (Anıl, Öğrenci, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Daha çok gezerdim. Sosyal aktiviteler yapardım” (Müjde, Yüksek Lisans öğrencisi, KYK Kredisi)

“Çocuklarıma daha rahat bir hayat verirdim” (Melek, Ev Hanımı, Ev Kredisi, İlkokul)

“Daha rahat ve mutlu bir hayat sürerdim. Sıkıntılı zaman geçirmek çok zor.”
(Bülent, Öğretmen, KYK Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Kararlarımı daha rahat alırdım” (Alp, Satış Temsilcisi, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Daha rahat yaşadım, kişisel gelişimine yönelirdim” (Cemil, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

“İkinci çocuğu düşünmeden yapardım” (Aslı, Psikolog, Ev Kredisi, Lisans)

Borçluluğun yarattığı kısıtlanmışlık hissini oldukça yoğun yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Zira borçsuzluk hali borçlu kişiler açısından özgürlüğe işaret etmektedir. Diğer yandan katılımcıların 29’u “daha iyi bir sosyal hayat” yanıtını vermiştir. Çalışmanın önceki kısımlarında sorulan sosyal hayatta yaşanan değişim sorusu ile paralel ele alındığı zaman borçluluğun bireyin sosyal hayatını denetim altına almada doğrudan bir gücü olduğu sonucuna varılmaktadır.

“Yeni bir yoksul figür doğuyor; düzenli çalışan ücretliler ve orta sınıfın yoksullaşan kesimini de kapsıyor. Bu yoksulluk borç zincirlerine dayanıyor” (Hardt & Negri, 2012, s. 21). Sömürü sisteminden borçluluğa geçildiğini belirten Hardt ve Negri,

çalışan kesimlerin kendi emek güçlerini satmakta yine özgür olduğunu fakat bu sefer de borçları ile finans kapitale olan bağılılığı işaret eder (2012). Yeni bir tür sömürü düzeneği olarak işler borçluluk. Bu nedenle borcundan azade olan birey kendisini özgür olarak atfeder. Bireysel olarak kredi yükümlülüğünden kurtulsa da kamusal borç düzeneğinden kaçılmaz bu nedenle borç hem bireysel hem de toplumsal bir olgudur.

“Borçsuzluk sizin için ne ifade ediyor?” sorusu bireyin gündelik hayatına dair sorulmuştur. Borcun yaratmış olduğu kısıtlılık duygusunun olmadığı durumlarda kendilerini nasıl hissedeceklerine dair bir analiz amaçlanmıştır bu soruyla. 100 katılımcıdan 94 tanesi olumlu kavramlar çevresinde yanıt vermiştir. Verilen cevaplar incelendiği zaman rahat, huzur, özgürlük gibi kavramların öne çıktığı görülmektedir. Öne çıkan kavramlar çerçevesinde cevaplar tasnif edilmiş ve tablolastırılmıştır. Elbette borçluluğun getirmiş olduğu kısıtlama olmadan bireylerin kendi davranışlarında ve harcamalarında daha özgür olacağı aşikârdır fakat borçluluk bir yönetim pratiği olması nedeniyle küresel bir mekanizmadır.

Tablo 1.15 Borçsuzluk Ne İfade Ediyor?

Huzur	20
Özgürlük-Rahatlık	57
Mutluluk	9
Diğer	14

N=100

Bu tasnife göre verilen cevapların bir kısmına yer verilmiştir.

“Rahat bir nefes almak” (Erkan, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

“Özgürlük” (Ahmet, Reklamcı, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Geciktirmeden ihtiyaçlara yönelebilmek” (Cem, Kamu çalışanı, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Huzurlu yaşam” (Hasan, Emekli, İhtiyaç Kredisi, Ortaöğretim)

“İstediklerime düşünmeden ulaşırdım” (Sema, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

“Daha az karamsar olurdum” (Rıfkı, Yazılımcı, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Geleceğime karşı güven duyardım” (Selma, İç Mimar, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Psikolojik sağlığım” (Ebru, Psikolog, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Kaygısız bir yaşam” (Rahmi, Biyolog, Ev Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Özgürlük” (Barış, Memur, KYK Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Daha az kaygı” (Zehra, Kamu Çalışanı, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Yarın ne olacak demekten bıktım” (Sertaç, Meslek belirtilmemiş, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Maaş günlerinde ya yine yetmezse sıkıntısının ortadan kalkması” (Veli, Memur, Ev Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

“Daha özgür bir yasam” (Samet, Dijital Pazarlama, KYK Kredisi, Lisans)

“Huzurlu yaşam” (Hasan, Emekli, İhtiyaç Kredisi, Ortaöğretim)

“Rahat uyku” (Rıfkı, Yazılımcı, İhtiyaç Kredisi, Yüksek Lisans ve üstü)

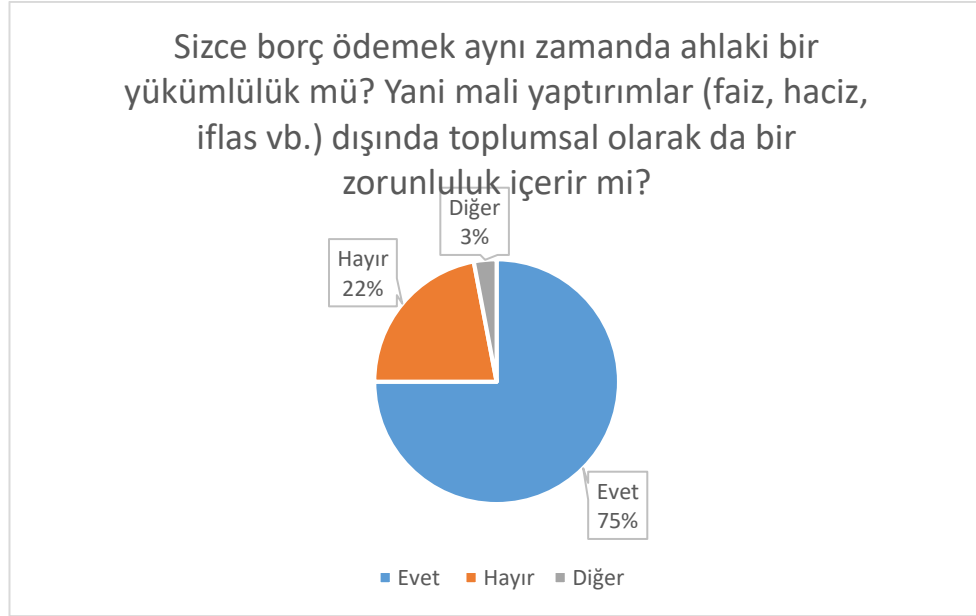
“Huzur” (Ayla, Sosyal Medya Uzmanı, İhtiyaç Kredisi, Lisans)

“Mutluluk” (Berk, Öğretmen, Ev Kredisi, Lisans)

Verilen yanıtlardan borcun bireyin gündelik hayatını denetleme gücünün boyutları anlaşılmaktadır. Borçluluğun mutsuz ve huzursuz bir özne oluşturduğu bireyin hem fiziksel yaşantısını hem de duygu dünyasını şekillendirdiği söylenebilir.

Neoliberalizm yalnızca devlet yönetimi anlamına gelmez ayrıca toplumsal hayata müdahale ederek bireyin belirli bir yaşama yolu izlemesine neden olur. (Read, 2009) Hardt ve Negri borçlandırılanlardan bahsederken şu tanımlamayı kullanır: “*Eylemliliğin ve yaratmanın hazları, hayatlarında zevk alma araçlarından yoksun olanlar için, yavaş yavaş bir karabasana dönüşür*” (Hardt & Negri, 2012, s. 18). Borçlu olmanın bireyin benliğinde yarattığı aşınmalar bu cümle ile daha iyi ifade edilmektedir.

Şekil 1.24 Borç Ödemenin Ahlaki Yönü

N=100

“Sizce borç ödemek aynı zamanda ahlaki bir yükümlülük mü? Yani mali yaptırımlar (faiz, haciz, iflas vb.) dışında toplumsal olarak da bir zorunluluk içerir mi?” sorusunun sorulma amacı borca atfedilen sorumluluk duygusuyla iç içe olan ahlakiliğin bireylerdeki karşılığını analiz etmektir. Soruya cevap verenlerin % 75’i EVET yanıtını vermiştir, % 22 HAYIR derken, % 3’lük bir kesim ise diğer kategorisi altında değerlendirilmiştir.

Neoliberal akılsallık, ahlaklı birey ile ekonomik-rasyonelliği yaygınlaştırmayı amaçlar. Diğer bir deyişle bireyin kendini bir şirket, girişimci gibi görmesini ve buna göre hareket etmesini amaçlar. Bu bağlamda yapılan seçimler tamamen neoliberal akılsallık ilkesine uygun özgür bir şekilde alınmıştır ve yalnızca bireyin sorumluluğundadır. (Lemke, 2002, s. 12) Nietzsche, suçluluk ve sorumluluk duygularının temel kaynağı olarak alacaklı ve borçlu arasındaki ilişkiyi gösterir (2015, s. 86). Lazzarato'ya göre "borç 'çalışma' ahlakından hem farklı hem de onu tamamlayan kendine has bir ahlak" üretir (2014, s. 29). Borç ahlakı yayılarak toplumun genelinde bir yargıya dönüşür.

Borçlu kişi seçimlerinde özgürdür (işsizlik vb. gibi durumlarda bir zorunluluğa dönüşebilmektedir) fakat borcunu ödemek için yaşamını düzenlemek zorundadır ve bu durum tüm toplum için geçerlidir. Bu çerçeveden bakıldığında borç ödemenin ahlaki oluşu ile bireyin gündelik hayatını buna göre düzenlemesi iç içe geçmiştir.

Graeber tarihsel olarak şiddete dayalı ilişkilerin borca dair kavramlar ile oluşturulduğunu bu nedenle borç ile ceza çekmek arasında bağ kurulduğunu belirtir (2015, s. 11). Şiddete dayalı ilişkilerin borç dili ile kurulması bu ilişkilerin ahlaki bir yön kazanmasına yol açmaktadır. Graeber, borcun nicelleştirilebilir oluşuna dikkat çekerek ahlakın bu şekilde aritmetiğe döküldüğünü dolayısıyla kişiler arası ilişkilerin de sayısallaştırıldığını söyler (Graeber, 2015).

Sömürü artık borç temeline yani nüfusun büyük bölümünün küçük bir azınlığa olan borcu üzerinden devam ettiriliyor (Hardt & Negri, 2012, s. 20).

SONUÇ

Borç konusunu neoliberal kapitalist dönemde ele almak için onun yönetimsellik rejimi ile ilişkisi bağlamında incelemek gerekmektedir. Zira salt ekonomik bir kavram olarak ele alındığı zaman ortaya çıkarmış olduğu siyasal ve toplumsal sonuçları görmemizi engeller.

Bu çalışmanın temeli neoliberal yönetimsellik stratejisi olarak işleyen borçluluğun bireyin hayatında yarattığı etkileri anlamaya çalışmak üzerine kurulmuştur. Bu nedenle borçluluğun gündelik hayat üzerinde yaratmış olduğu etkilere ve bireyin yaşam politikasında ürettiği değişimlere odaklanılmıştır. Bunun için öncelikle neoliberal kapitalizmi anlamak gerekmektedir. Neoliberalizme dair yazında yorumlar iki kategoriye ayrılabilir. Birinci yaklaşımda piyasa serbestleşmesi ve özelleştirmeler temelinde yeni dönem özgürlük olarak ele alınmaktadır. İkinci yaklaşım ise sınıf merkezlidir, bu yaklaşıma göre neoliberalizm kapitalist sınıfın iktidarını sağlamlaştırma projesidir. Bu çalışmada neoliberalizm ikinci yaklaşım üzerinden ele alınmıştır. Harvey neoliberalizmin kapitalist sınıf iktidarını sağlamlaştırma projesi olduğunu belirtmektedir. Sınıf iktidarının dönüştürülüp yeniden kurulmasını sağlayacak araçlar 1980'lerden sonra aşamalı ve eşitsiz bir şekilde dönüşüme sokuldu, 1990'larda ise pekiştirildi (Harvey, 2011). Harvey'e göre bu sürecin dört bileşeni vardır: Birincisi 1990'dan itibaren artan finansallaşmaya yönelik ve piyasa serbestisinin yayılmasıdır. İkincisi sermaye hareketliliğinin artması ile ülkelerin bu sermaye hareketlerine açık olma derecelerinin küresel ölçekte rekabet etmelerinin bir ölçütü sayılması ve bu durumun devletler üzerinde neoliberalleşme politikalarını uygulama konusunda baskı yapması. Üçüncü bileşen IMF gibi kuruluşların geliştirmekte olan ülkeleri neoliberalleşme yoluna itmeleri veya zorlamaları. Dördüncü bileşen ise bu yayılma halinin ortaya çıkardığı ideolojik etkidir (2011). Finansallaşma ile birlikte anılan borçluluk, neoliberalizmin denetimsel işlevini yerine getirmektedir. Kapitalist sınıf iktidarının sağlamlaşması için toplumsal hayatın denetlenmesi özellikle emekçi kesimlerin kontrol altında tutulması gerekir. 2000'li yılların başından itibaren

yaygınlaşan tüketici kredileri bunun bir ayağı olarak kabul edilmektedir. Zira çalışmanın genelinde bahsedildiği üzere çalışan kesimler özellikle kriz dönemlerinde borçlanma mekanizmalarına dâhil olmaktadır.

Kapitalist üretim ilişkileri de değişerek emek güçleri piyasa mantığı üzerinden şekillendirilmeye başlandı. Buna göre kişinin eski denetim mekanizmaları tarafından kontrol altında tutulmasına gerek kalmamaktadır çünkü kişi artık kendi kendini denetlemektedir. Bu çalışma borçluluğun denetimsel yönünü birey bazında ortaya çıkarması açısından önemlidir.

İktidarın yönetsel işlevlerinde değişim meydana gelirken, toplumsal hayatın her alanını kuşatan bir akılsallık üretmektedir. Foucault'nun yaklaşımı borçlanma konusunu anlamak açısından önemli bir teorik anahtar sunmaktadır. Zira piyasa mantığını hayatın her alanına genişleterek bireyler üzerinde denetim kuran yönetsel iktidar borçlanma yoluyla yönetsel işlevlerini sağlamlaştırmaktadır. Ayrıca neoliberalizm “yeni bir doğruluk rejimi” üreterek, öznelliklerin şekillendirilmesinde bir akılsallık olarak hareket eder. Bu akılsallık rekabet ve yatırım kavramları üzerine temellendirilmiştir. Bu bakımdan borçluluk hem bir sömürü biçimi olarak işlerken hem de bireyin kendi kendini denetlemesine neden olur. Söylemsel açıdan özgürlük sloganı öne çıkarken rekabetçi bireyin kendisine sunulan seçenekler arasından seçim yapması beklenir. Dolayısıyla neoliberalizmin sunduğu özgürlük seçenekler arasında rekabet üzerine kurgulanmıştır. Bu açıdan borçlu kişinin kendi özgür iradesi ile bu sürece dâhil olduğunu düşünmesi şaşırtıcı değildir.

Türkiye'nin neoliberalleşme süreci küresel ölçekte meydana gelen değişkenlerden bağımsız düşünülemez zira yukarıda da belirtildiği gibi 1980'lerden itibaren uygulanan politikalar ile serbest piyasa ekonomisi ve küresel piyasalara entegrasyon, ülke ekonomisini risklere daha açık bir hale getirmiştir.

Bu iki yaklaşım makro düzeyde analiz anahtarı sağlarken, Türkiye'nin neoliberal dönüşüm sürecinde ekonomik ve toplumsal hayatta yaşanan değişimler özellikle finansallaşmanın bir sonucu olarak kabul edilen tüketici kredilerindeki

genişleme Karaçimen ve Ergüneş'in fikirlerinden yola çıkılarak analiz edilmiştir. Karaçimen, ücretli çalışanların borçlanmalarını incelerken bu kesimlerin emek güçlerini yeniden üretmek için borçlandıklarını belirtmektedir (2015). Çalışan kesimlerin borçlanması iktidara önemli bir denetim olanağı sunmaktadır. Zira borçlanarak finansal alana dâhil olan emekçi kesimlerin piyasa mantığını benimsemeleri kaçınılmaz olmaktadır. Diğer yandan ücret artışlarında yaşanan durgunluk ile birlikte emeğin yeniden üretilmesi için gerekli koşullar ancak borçlanma ile sağlanabilmektedir. Ergüneş ise Türkiye'nin küresel piyasalara dâhil olma sürecinin diğer gelişmekte olan ülkelerle benzerlikler taşıdığını ve bu sürecin 1980'de başlayarak 2001 yılında en üst seviyeye ulaştığını belirtmektedir (2009, s. 6). Bu süreçle başlayan genişlemenin istikrarlı olmadığını belirten Ergüneş, Türkiye ekonomisinin kırılgan ve risklere açık yapısına dikkat çekmektedir (2009). Ayrıca yaşanan bu ekonomik genişleme tüketime dayalı olmakla birlikte özellikle tüketici kredilerindeki artış ile ilgilidir. Sermaye giriş ve çıkışlarındaki dalgalanma tüketimdeki yüksek artışın sonucu oluşurken hane halkı borçlanması da artmaktadır. Bu gelişmeler Türkiye finansallaşma sürecinin önemli bir parçasıdır.

Çalışmada bireyin gündelik hayatını keşfedebilmek amacıyla anket çalışması uygulanmıştır. 100 katılımcıya uygulanmış olan anketlerde borçlanma ile ilgili ulaşılan sonuçlar üç kategoride değerlendirilebilir. Birinci kategoride tüketim alışkanlıkları ve sosyal hayatta yaşanan değişimler ele alınmıştır. İkinci kategoride ekonomi ve siyasete dair görüşler borçlanma üzerinden sorulmuştur. Üçüncü kategoride ise borcun kişi üzerine yüklemiş olduğu sorumluluk duygusunu ve buna ilişkin diğer kavramlar araştırılmaya çalışılmıştır.

Sosyal ve gündelik hayatta yaşanan değişimler: Borçlandıktan sonra en büyük değişim gündelik hayat pratiklerinde olmaktadır. Tüketim kalemlerinden en fazla sosyal etkinlik harcamalarında ve dışarıda geçirilen zamanda kısıtlama getirilmektedir. Borçlu kişinin çevresiyle kurduğu ilişki değişirken, daha az dışarı çıkmaya, sosyal çevresiyle daha az görüşmeye başlamaktadır. Gündelik hayatta yaşanan en önemli etkilerden "kısıtlama", "mutsuzluk", "sıkıntı" gibi kavramlar üzerinden yaşandığı söylenebilir. Kendini kısıtlama duygusunun sonuçlarından

olan bu kavramlar borçlu öznenin yaşadığı içsel bir süreçtir. Zira neoliberalizm özgür seçim vurgusu yaparak homo economicus düşüncesini toplum bazında yaymayı amaçlayarak bireyin kendi kendini işlemesi ve hayatını bir girişim gibi sürdürmesini telkin eder. Borçlu kişi de kendi hayatını sürekli denetim ve kısıtlama altında tutarak, davranışlarını, tüketimini ve çevresi ile kurduğu ilişkiyi belirli sınırlar içinde tutar. Bu öz denetim mekanizması duygu dünyasını da etkileyerek mutsuz, huzursuz ve sıkıntılı bilinçler yaratır.

Geleceğe dair planların borç temelinde şekillendirildiği sonucundan hareketle (Katılımcıların % 96,1'i geleceklerini borçlarına göre şekillendirdiklerini belirtmiştir), borcun “yönetilenlerin davranışlarının belirsizliğini azaltmayı hedefleyen hükümetin bir güvenlik tekniği” olarak işlemektedir. (Lazzarato, 2014, s. 43) Ayrıca borç ekonomisi geleceği denetim altına alarak bireyin karar verme süreçlerine etki eder ve zamanı “nesneleştirir”. (Lazzarato, 2014, s. 44) Böylece kapitalist iktidar ilişkilerinin devam etmesini sağlamış olur. Şimdinin imkânlarını geleceğe aktararak iktidar ilişkilerini geleceğe aktarmış olur. Bu nedenle aslında siyasi iktidarların devamlılığını sağlamak için bir araç görevi de icra ettiği söylenebilir.

“*Borcunu aklınıza geldiği zaman yalnız hissediyor musunuz?*” sorusuna büyük oranda (% 60,5 Evet, % 39,5 Hayır yanıtı verilmiştir) “evet” yanıtı verilmiştir. Bu sorudan elde edilen en önemli sonuç Lazzarato’nun belirtmiş olduğu gibi borçlandırılmış insan figürünün sorumluluk duygusu ile donatılarak, kendi kaderinin yegâne sorumlusu olarak borcunu üstlenmesidir. Bireyin kendini yalnız hissetmesi duygu durumunda tahribata neden olurken aynı zamanda dayanışma ilişkisi içerisine girmesini engellemektedir.

İkinci kategori olarak şekillendirilen bölümde sorulan sorular, Türkiye’nin güncel ekonomik ve siyasi hayatına yönelik sorulardan oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu mevcut ekonomik durumdan memnun olmadığını belirtirken, uzun vadeli ekonomik programların ekonomi yönetimi konusunda daha iyi olacağı kanısını taşımaktadır. Diğer yandan güncel siyasetin ekonomiye olan etkisini de büyük çoğunluk vurgulamaktadır. Borçluluğun siyasi davranışa olan

etkisini ölçmeye yönelik sorulmuş sorulara verilen cevapların analizi elbette çok yönlü bir tartışmayı gerektirmektedir. Çünkü Türkiye'nin neoliberalleşme süreci bir takım kendine özgü dinamikler barındırmaktadır. Ayrıca “Borçlandıktan sonra sosyal medya paylaşımlarınıza sınırlama getirdiniz mi?” ve “Borçlu olmanız oy verirken siyasi parti tercihinizi etkiliyor mu?” gibi soruların hali hazırda mevcut iktidara eleştirel yaklaşım içerisinde bulunan katılımcılar açısından daha sağlıklı sonuçlar verdiği görülmektedir. Diğer bir deyişle neoliberal yönetimsellik ve onun bir tekniği olarak borçluluk mekanizmasının beraberinde getirdiği depolitizasyon süreci sonucunda politikadan uzaklaşmış bireylerin borçlandıktan sonra kendilerine bu yönde sınırlama getirmeleri söz konusu olmamaktadır. Diğer yandan “*Mevcut siyasi iktidarın değişmesini ister misiniz?*” sorusuna katılımcıların % 73’ü “evet” yanıtını vermiştir. Yani büyük kısmı yönetimden memnun olmadığını dile getirmiştir.

Konuya üçüncü bir boyut olarak “*Borçlu olmanız siyasi parti tercihinizi etkiliyor mu?*” (% 74 Hayır, % 26 Evet yanıtını vermiştir) sorusu da eklendiği zaman ortaya çıkan tablo şu şekildedir: Borçluluk pratikleri ekonomi paradigmaları üzerinden yorumlanmaktadır ve siyasi bir boyutunun olmadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla borcun bireyin siyasi tercihleri parti, iktidar eleştirisi, sosyal medya paylaşımları üzerinde etki etmediği kanısı bulunmaktadır.

Soederberg, neoliberalizmin çelişkileri ve gerilimleri ve borcun içerisinde bulunan güç ilişkileri ancak borcun kendisi politikleştirildiği zaman anlaşılabilir olduğunu belirtmektedir (Soederberg, 2013). Buradan hareketle borcun ekonomi terimleri altında maskelenmesi borcu siyasi alanın dışına etmektedir.

Fakat siyasi tercih konusunda içinde bulunulan siyasi ortamın da toplumun genel siyasi eğilimini belirlemede önemli bir rolü bulunmaktadır. Türkiye siyasetinin geçirmiş olduğu dönüşümler, özellikle Temmuz 2016’dan 2018 Şubatına kadar ilan edilen Ohal ile yürürlüğe konulan KHK’lar toplumsal hayatta önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu süreçte parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçilmiş ve iktidarın otoriterleşme eğilimi artmıştır (Akçay, 2018).

Yukarıda belirtilen bilgiler ışığında katılımcıların mevcut iktidarın değişimini istemesinde rol oynayan parametreler şunlardır: borçlu kişinin ekonomik istikrar isteme talebi, ekonominin siyasi hayattan etkilendiğini düşünmeleri diğer yandan uzun vadeli ekonomi programların belirlemesi gerektiğini düşünmeleri, içinde bulunulan siyasi ve ekonomik ortamdan memnun olmamaları. Ekonominin güncel siyasetten etkilenmesi siyasi hayatta da istikrar talebini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla siyasi istikrar olmadığı düşüncesinde olan borçlu katılımcılar (“İçinde bulunduğumuz siyasi ortam hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna katılımcılardan yalnızca 12’si olumlu, 11’i diğer kategorisinde, 77’si ise olumsuz kavramlar çerçevesinde yanıt vermiştir.) iktidar değişimini talep etmektedir.

Genel analizin üçüncü kısmı borcun içinde barındırdığı sorumluluk duygusu kapsamında ele alınmıştır. “*Borcunuz olmasaydı hayatınızda ne değiştirdi?*”, “*Borçsuzluk sizin için ne ifade ediyor?*” ve “*Borç ödemek sizce ahlaki bir yükümlülük müdür?*” sorularına verilen cevaplardan borca sorumluluk duygusu ile ahlaki bir boyut eklendiği anlaşılmaktadır. Özellikle borçsuzluk, özgürlük ve huzur arasında bağ kurulduğu, borcun sorumluluk duygusu ile sahiplenilerek bireyin kendi kendinin sınırlama mekanizmalarını hayata geçirdiği söylenebilir.

Neoliberalizmin üretmiş olduğu öznellik biçiminden hareketle borcunu sorumluluk duygusu ile benimsemiş ve geri ödeme konusunda ahlaki bir boyut atfetmiş olan katılımcıların gündelik hayatlarında borcun biyopolitik iktidarı önemli aşınmalar yaratmıştır, yaratmaktadır. Borçlu figür siyasi açıdan neoliberal kapitalist ekonominin belirlemiş olduğu sınırlar içerisinde kalma fikri gündelik tüketiminden, sosyal çevresi ile olan ilişkisine kadar bireyi kuşatmıştır. Borçlandıktan sonra bireylerin sosyal hayatlarında yaşanan dramatik değişim bunun en önemli göstergelerinden biridir. Tüketim alışkanlıklarını sürekli denetleme ihtiyacı duyan borçlu kişi, temel ihtiyaç giderlerinden dahi kısıtlamaya giderken, daha az dışarı çıkmaya ve sosyal hayata daha az dâhil olmaya başlamaktadır. Yalnızlaşmaya başlayan bireyin duygu dünyasında da tahribatlar olurken borç “bir aşırı şiddet biçimine” dönüşmeye başlamaktadır.

Bireyin gündelik hayatını niceliksel hesaplamalara göre düzenlemesi, her adımını karar zarar ilişkisine göre atması özellikle borçluluk mekanizmalarına dâhil olduğu zamanlarda daha fazla öne çıkmaktadır. Dışsal bir kısıtlama olarak kabul edilse de zamanla içsel bir duyguya dönüşmektedir.

Kaynakça

- Akçay, Ü. (2018, Aralık 12). <https://kriznotlari.blogspot.com:https://kriznotlari.blogspot.com/2018/12/bes-soruda-2018-2019-ekonomik-krizi.html> adresinden alındı
- Akçay, Ü. (2018). Neoliberal Populism in Turkey and Its Crisis. *IPE Berlin Working Paper*(100).
- Akçay, Ü., & Güngen, A. R. (2016). *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş Küresel Kapitalizmin Geleceği*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Aybar, S., & Doğru, C. (2013). Finansallaşma ve İktisadi Sonuçları: Türkiye Örneği. *Maliye Finans Yazıları*, 24-35.
- "Bu kriz de inşallah bizi teğet geçecek". (2017, Ekim 20). CNNTÜRK: <https://www.cnnturk.com/2008/ekonomi/genel/10/20/bu.kriz.de.insallah.bizi.teget.gececek/497555.0/index.html> adresinden alındı
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2015). *AKP'li Yıllarda Emeğin Durumu*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2008). *2008 Kavşağında Türkiye*. İstanbul: Yordam Yayıncılık.
- Bahçe, S., & Köse, A. H. (2010). Krizin Teğet Geçtiği Ülkeden Krize Bakış: Teorinin Naifliği Gerçekliğin Kabalığı. *Praksis*, 9-40.
- Bedirhanoğlu, P. (2014). Bir Aşırı Şiddet Biçimi Olarak Borçlanma. *Günümüz Dünyasında Şiddet ve Medenilikle İlgili Etkinlikler Uluslararası Sempozyum* . İstanbul.
- Bedirhanoğlu, P., Cömert, H., Eren, İ., Demiröz, D., Erdem, N., Güngen, A. R., Voyvoda, E. (2013). *Comparative Perspective on Financial System in the EU: Country Report on Turkey*. Ankara: FESSUD STUDIES.

- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Boratav, K. (2010, Temmuz 18). Türkiye'nin Üç Krizi: Kısa Bir Karşılaştırma. Türkiye. <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/turkiyenin-uc-krizi-kisa-bir-karsilastirma-31022> adresinden alındı
- Boratav, K. (2018a, 10 19). Mart-Ağustos 2018: Krizi Tetikleyen Sermaye Hareketleri. <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/mart-agustos-2018-krizi-tetikleyen-sermaye-hareketleri-249320>.
- Boratav, K. (2018b, 11 23). Krizin bazı istatistikleri. <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/krizin-bazi-istatistikleri-251373>.
- Çalcı, S. (2015). 'Varoluş Borcu'ndan Sermayeye: Borcun Soykütüğü İçin Bir Deneme. *Praksis*, 179-200.
- Dardot, P., & Laval, C. (2012). *Diünyanın Yeni Aklı - Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dienst, R. (2015). *Borç Bağları*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Dumenil, G., & Levy, D. (2011). *The Crisis of Neoliberalism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ercan, F. (2003). The Contradictory Continuity of the Turkish Capital Accumulation Process: A Critical Perspective on the Internationalization of the Turkish Economy. N. Balkan, & S. Savran içinde, *Ravages of Neoliberalism: Economy, Society and Gender in Turkey* (s. 21-39). New York: Nova Publisher.
- Ergüder, B. (2015). 2000'li Yıllarda Türkiye'de Hanehalkı Borçlanması: Konut Kredileri ve Toplumsal Refah. *Praksis*, 99-127.
- Ergüneş, N. (2009). Global Integration of the Turkish Economy in the Era of Financialisation . *Research on Money and Finance* .

- Ergüneş, N. (2009). Transformation of the Turkish Banking Sector within the Financialisation Process of. *Research on Money and Finance Discussion Papers*, 369-388.
- Foucault, M. (2000). *Entellektüelin Siyasi İşlevi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu College de France Dersleri 1978-1979*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Graeber, D. (2015). *Borç İlk 5,000 Yıl*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Güngen, A. R. (2016, Kasım 01). *Borç yapılandırma ve taksit düzenlemeleri: Neden şimdi?* <https://www.politikyol.com> adresinden alındı
- Güngen, A. R., & Akçay, Ü. (2015). Bu Sayıda. *Praksis*, 4-9.
- Hamann, T. H. (2009). Neoliberalism, Governmentality, and Ethics. *Foucault Studies*, 37-59.
- Hardt, M., & Negri, A. (2012). *Duyuru*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (1996). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis.
- Harvey, D. (2004). *Yeni Emperyalizm*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Harvey, D. (2011). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Kandemir, A. (2017, Haziran 22). Why Erdogan Is Flooding Turkey's Economy With Credit. *Bloomberg Businessweek*. Mayıs 14, 2018 tarihinde <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-06-22/why-erdogan-is-flooding-turkey-s-economy-with-credit> adresinden alındı
- Karaçimen, E. (2014). Financialization in Turkey The Case of Consumer Debt. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 161-180.
- Karaçimen, E. (2015). Tüketici Kredisinin Ekonomi Politikası: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Praksis*, 71-97.
- Karahanogulları, Y. (2012). Neoliberal Popülizm: 2002-2010 Kamu Maliyesi, Finans, Dış Ticaret Dengesi ve Siyaset. *Toplum ve Bilim*, 116-145.

- Kenton, W. (2018, Nisan 19). Investopedia: <https://www.investopedia.com> adresinden alındı
- Lapavitsas, C. (2009). Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation . *Historical Materialism* , 114-148.
- Lazzarato, M. (2014). *Borçlandırılmış İnsanın İmali Neoliberal Durum Üzerine Deneme*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Lazzarato, M. (2015). *Borçla Yönetmek*. İstanbul: Otonom Yayınları.
- Lemke, T. (2001). ‘The birth of bio-politics’: Michel Foucault’s lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality. *Economy and Society* , 190-207.
- Lemke, T. (2002). Foucault, Governmentality, and Critique . *Rethinking Marxism*, 49-64.
- Madra, Y. M., & Adaman, F. (2013). Neoliberal reason and its forms: Depoliticization through economization. *Antipode*(46(3)), 691–716.
- Nietzsche, F. (2015). *Ahlakın Soykütüğü Üzerine* . İstanbul : Say Yayınları.
- Oğuz, Ş. (2009). The Response of the Turkish State to the 2008 Crisis: A Further Step towards Neoliberal Authoritarian Statism. *International Initiative for Promoting Political Economy, 3rd International Research Workshop in Political Economy, “The Crisis, Interdisciplinarity and Alternatives.”*. Ankara.
- Öniş, Z. (2004). *The Political Economy of Turkey's Justice and Development Party*. Utah: The University of Utah Press.
- Öniş, Z. (2006). Beyond The 2001 Financial Crisis: The Political Economy of the New Phase of Neoliberalism Restructuring in Turkey. *ISA Annual Convention*, (s. 1-14). California.
- Palley, I. T. (2007, November 6). Financialization: What it is and Why it Matters. *Political Economy Research Institute, Working Paper Series*(153), s. 1-38.

- Patton, M. J. (2009). The Synergy between Neoliberalism and Communitarianism: “Erdoğan’s Third Way”. *Comparative Studies of South Asia Africa and the Middle East*, 438-449.
- Petras, J. (2007, Ağustos 31). the James Petras website: <https://petras.lahaine.org/?p=1708&print=1> adresinden alındı
- Read, J. (2009). A Genealogy of Homo-Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity. *Foucault Studies*, 25-36.
- Referandum 2017*. (2017). NTV: <http://referandum.ntv.com.tr/> adresinden alındı
- Resnick, S., & Wolff, R. (2010). The Economic Crisis: A Marxian Interpretation. *Rethinking Marxism*, 170-186.
- Resnick, S., & Wolff, R. (2010, April). The Economic Crisis: A Marxian Interpretation. *Rethinking Marxism*, 22(2), 170-186.
- Santos, P. L. (2009). At the heart of the matter: household debt in contemporary banking and the international crisis. *Ekonomiaz*, 54-77.
- Soederberg, S. (2013). The Politics of Debt and Development in the New Millennium: an introduction. *Third World Quarterly*, 535-546.
- Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi*. (2019). TBB: <https://www.riskmerkezi.org> adresinden alındı
- Yeldan, E. (2008). *Küreselleşme Kim İçin?* İstanbul: Yordam Kitap.
- Yeldan, E. (2009). Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde? *Çalışma ve Toplum*, 17.
- Yeldan, E. (2015, Ekim 7). 2008’den 2015’e Türkiye ekonomisi. *Cumhuriyet*.
- Yükseler, Z., & Türkan, E. (2007). Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi. *Türkiye Ekonomi Kurumu*.

EKLER

EK 1 ANKET SORULARI

1) Mesleğiniz nedir?

2) Medeni durumunuz nedir?

-Evli -Bekâr

3) Çocuğunuz var mı?

-Evet -Hayır

4) Öğrenim düzeyiniz nedir?

-İlkokul -Ortaöğretim -Lisans -Yüksek lisans ve üstü

5) Oturduğunuz ev kira mı?

-Evet -Hayır

6) Aylık gelirin ne kadar?

-0-1600 -1601-3000 -3001-5000 -5001 ve üstü

7) Toplam borç miktarınız ne kadar?

-0-5000 -5001-10000 -10001-30000 -30001-50000 -50001 ve üstü

8) Borcunuzun türü nedir?

-İhtiyaç kredisi -Ev kredisi -KYK

9) Kredi çekmeye neden ihtiyaç duydunuz?

10) Kredi çekerken tercih ettiğiniz vade süresi nedir?

-0*12 -12*24 -24*36 -36*48 -48 ve üstü

11) Kredinizi ödemek için ileriye dönük plan yaptınız mı?

-Evet -Hayır

12) Bankaların kredilerinin yaşam olanakları açısından size ne gibi faydası oldu?

13) Banka kredileri veya kredi kartları olmadan yaşam tarzınızı sürdürmeniz sizce mümkün mü?

-Evet -Hayır

14) Borç taksitlerini öderken hangi masraflarınızdan feragat ediyorsunuz?

15) Borçlandıktan sonra tüketim alışkanlıklarınızda ve sosyal etkinliklerinizde bir değişim oldu mu?

-Evet -Hayır

16) Dışarı çıkma ve arkadaşlarınızla görüşme sıklığınız azaldı mı?

-Evet, daha az görüşmeye başladım. -Hayır

17) Borçla yaşarken kendinizce bulduğunuz hayatınızı kolaylaştıran veya geçinmenize yardımcı olan yollar buldunuz mu?

18) Geleceğe yönelik planlarınızı borcunuza göre şekillendiriyor musunuz?

-Evet -Hayır

19) Sosyal çevrenizle olan ilişkilerinizde değişim oldu mu?

20) Borcunuzun olması sizi gündelik hayatta nasıl etkiliyor?

21) Borcunuz ne sıklıkla aklınıza geliyor?

-Sürekli aklımda -Her hafta -Ödeme zamanı yaklaştığında

22) Borcunuz aklınıza geldiğinde kendinizi nasıl hissediyorsunuz?

23) Borçlu olmanız psikolojik durumunuzu etkiliyor mu?

24) Borcunuzu ödeyemediğiniz oldu mu?

-Evet -Hayır

25) Borcunuzu ödeyemediğiniz zaman kendinizi nasıl hissettiniz?

26) Çevrenizde sizin gibi borç ödeyen kişiler var mı?

-Evet -Hayır

27) Borcunuz aklınıza geldiği zaman kendinizi yalnız hissettiğiniz oldu mu?

-Evet -Hayır

28) Şuan çalıştığımız işte mutlu musunuz?

-Evet -Hayır

29) İş değiştirmeyi düşünüyor musunuz?

-Evet -Hayır

30) Türkiye'nin ekonomik durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

31) Ekonomik kriz çıkmasını bekliyor musunuz?

-Evet -Hayır

32) Ekonomik istikrar sizin için ne ifade ediyor?

33) Sizce ekonomik hayat güncel siyasetten etkileniyor mu?

-Evet -Hayır

34) Sizce devlet ekonomisini hangisi belirlemelidir?

-Seçilen iktidar -Uzun vadeli programlar

35) İçinde bulunduğumuz siyasi ortam hakkında ne düşünüyorsunuz?

36) Ekonomik istikrar açısından düşündüğünüzde şu anki hükümetin değişmesini ister misiniz?

-Evet -Hayır

37) Borçlandıktan sonra kendinize siyasi açıdan sınırlama koydunuz mu?(Sendika üyeliğinden ayrılma veya siyasi iktidarı eleştirmekten kaçınma gibi)

-Evet -Hayır

38) Borçlandıktan sonra sosyal medya paylaşımlarınıza sınır koydunuz mu?

-Evet -Hayır

39) Borçlu olmanız oy verirken siyasi parti tercihinizi etkiliyor mu?

-Evet -Hayır

40) Borcunuz olmasaydı hayatınızda ne değışirdi?

41) Borçsuzluk sizin için ne ifade ediyor?

42) Neden borç almak zorunda olduğunuzu hiç sorguladınız mı?

43) Sizce borç ödemek aynı zamanda ahlaki bir yükümlülük mü? Yani mali yaptırımlar (faiz, haciz, iflas vb.) dışında toplumsal olarak da bir zorunluluk içerir mi?

**ETİK KURUL DEĞERLENDİRME SONUCU/RESULT OF EVALUATION BY
THE ETHICS COMMITTEE**

(Bu bölüm İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurul tarafından
doldurulacaktır /This section to be completed by the Committee on Ethics in research
on Humans)

Başvuru Sahibi / Applicant: Pınar Atalay Soygök

Proje Başlığı / Project Title: Borçluluğun Bireyin Gündelik Hayatına Olan Etkisi

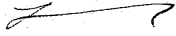
Proje No. / Project Number: 2019-20023-02

1.	Herhangi bir değişikliğe gerek yoktur / There is no need for revision	XX
2.	Ret/ Application Rejected Reddin gerekçesi / Reason for Rejection	

Değerlendirme Tarihi / Date of Evaluation: 7 Ocak 2019

Kurul Başkanı / Committee Chair

Doç. Dr. İtir Erhart

Üye / Committee Member

Prof. Dr. Hale Bolak

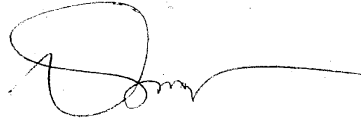
Üye / Committee Member

Prof. Dr. Koray Akay

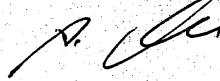
Üye / Committee Member

Prof. Dr. Ayhan Özgür Toy

Üye / Committee Member

Prof. Dr. Ash Tunç

Üye / Committee Member

Prof. Dr. Turgut Tarhanlı

Üye / Committee Member

Prof. Dr. Ali Demirci

